

34

TA'LIM INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI

Google
Scholar

Crossref

Dekabr-2024

34-son 3-to'plam

TA'LIM INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI

Xalqaro ilmiy elektron jurnal

34-SON _ 3-TO'PLAM

Dekabr - 2024

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING XAYOL XUSUSIYATLARI.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedrasida

p.f.f.d.(PHD) v.b.dotsenti.

Ro'ziboyeva Zarina Xudaybergan qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Surdopedagogika yo'nalishi

4-kurs talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning xayol xususiyatlari o'rganiladi. Xayolning rivojlanishi, uning ijodiy va reproduktiv ko'rinishlari hamda eshitish qobiliyatining cheklanganligi sababli yuzaga keladigan o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilinadi. Maqola mazmunida bunday bolalar xayolini shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Eshitishda nuqson, xayol, ijodiy fikrlash, reproduktiv fikrlash, psixologik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности воображения у детей с нарушением слуха. Изучаются развитие воображения, его творческие и репродуктивные аспекты, а также специфические особенности, обусловленные ограничением слуховых возможностей. В статье даны рекомендации по формированию и развитию воображения у таких детей.

Ключевые слова: Нарушение слуха, воображение, творческое мышление, репродуктивное мышление, психологические особенности.

Abstract. This article explores the characteristics of imagination in children with hearing impairments. It examines the development of imagination, its creative and reproductive aspects, and the specific features arising from limited auditory capabilities. The article provides recommendations for effectively fostering and developing imagination in such children.

Keywords: Hearing impairment, imagination, creative thinking, reproductive thinking, psychological characteristics.

Kirish. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun xayol xususiyatlarini o'rganish, psixologiya, pedagogika va nevrologiya sohalarida muhim o'rin tutadi. Eshitish nuqsonlari bolalarning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishiga, o'zini ifodalash va atrofdagi dunyoni tushunishga ta'sir qiladi. Bu maqolada eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalarning xayol xususiyatlari haqida keng va batafsil ma'lumotlar taqdim etiladi.

1. Eshitish nuqsonlarining turlari va ularga ta'sir etuvchi omillar: Eshitish nuqsonlari turlicha bo'lishi mumkin: ba'zilarida eshitish darajasi yengil yoki o'rtacha bo'lsa, boshqalarida esa jiddiy nuqsonlar mavjud. Eshitish nuqsonining turlari quyidagilarga bo'linadi:

✓ Sensorinevral eshitish nuqsoni: Ichki quloqdagi va nerv tizimidagi muammolar sababli yuzaga keladi. Bu turdagi nuqson bolalarning ovozlarni tanib olish va tafsiflash imkoniyatlariga ta'sir qiladi.

✓ Konduktiv eshitish nuqsoni: Tashqi va o'rta quloqdagi muammolar tufayli eshitishning pasayishi. Bu nuqsonlar odatda davolash mumkin bo'lsa-da, tez-tez qayta tiklanish kerak bo'ladi.

2. Eshitish nuqsonining xayol xususiyatlariga ta'siri: Eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalar xayoliy va aqliy rivojlanishda ba'zi farqlarni ko'rsatishi mumkin. Eshitish muammosi bolalarning xayoliy faoliyatini va ijtimoiy integratsiyasini ta'sir qilishi mumkin. Ba'zi asoslarga ko'ra, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin:

➤ Kognitiv rivojlanishdagi kechikish: Eshitish nuqsoni bolaning aqliy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Eshitish jarayonidagi qiyinchiliklar bolalarning verbal fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatlarini cheklashi mumkin. Masalan, eshitish qiyinchiliklari bolaga ma'lumotni tez va to'g'ri tushunishni qiyinlashtirishi mumkin, bu esa uning diqqatini jamlashga va yangi ma'lumotlarni o'rganishga ta'sir qiladi.

➤ Ijtimoiy va emotsional rivojlanishdagi farqlar: Eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalar ijtimoiy vaziyatlarga moslashishda va boshqa bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu ularning ijtimoiy xulq-atvorini va emotsional holatini o'zgartirishi mumkin. Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar odatda boshqa bolalar bilan o'zaro munosabatda bo'lishda qiyinchiliklar sezishadi, chunki ular ko'pincha suhbatda ishtirok eta olmaydilar yoki o'z his-tuyg'ularini ifoda etishda qiynalishadi.

➤ Yaratilish va xayoliy fikrlashda farqlar: Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha tasavvur va xayoliy faoliyatni rivojlantirishda boshqalarga qaraganda boshqacha usullarni qo'llashadi. Ularning xayoliy fikrlash jarayonlari ko'pincha sezgilar va ko'rgazmali vositalarga asoslanadi, chunki ular eshitishni qiyinlashtiruvchi muammolarni hal qilishda boshqa organlarini kuchaytiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning ijodiy va tasavvur qobiliyatlarini kuchaytiradi, chunki ular atrof-muhitni boshqa a'zolar orqali o'rganadilar.

3. Xayoliy faoliyat va tasavurning rivojlanishi: Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar, odatda, tasavvur qilish va xayoliy faoliyatni rivojlantirishda o'ziga xos yondashuvlarga ega bo'lishadi. Ularning xayoliy faoliyati ko'pincha ular quloqlari orqali ishlaydigan dunyoni qayta yaratishga harakat qilish bilan bog'liq bo'ladi. Boshqa

bolalarga qaraganda, ular ko'pincha tasavvurlarini ko'proq ko'rgazmali vositalar (rassomlik, ko'rgazmalar, qo'l mehnati) yordamida rivojlantiradilar. Bu jarayonlar, o'z navbatida, ularning tasavvur qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilaydi.

4. Ta'lim va pedagogik yondashuvlar: Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim jarayoni maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Ularning rivojlanishiga yordam berish uchun o'qituvchilar va pedagoglar quyidagi usullarni qo'llashlari kerak:

✓ Visual vositalarni ishlatish: Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarga vizual materiallar yordamida tushuntirish, ularga mavzuni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi.

✓ Interaktiv metodlar: Xayoliy va ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun, o'qituvchilar o'quvchilar bilan turli o'yinlar, suhbatlar va ko'rgazmalar orqali muloqot qilishlari kerak.

Xulosa. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun xayolni rivojlantirish psixologik va pedagogik tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada bunday bolalarning xayol xususiyatlari tahlil qilindi va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eshitish cheklovlari xayolning ijodiy va reproduktiv shakllarini rivojlantirishda o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunda, bolalar eshitish imkoniyatidan mahrum bo'lganligi sababli, xayol jarayonlarida ko'proq vizual va taktil materiallarga tayanishadi. Shuningdek, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar xayolini samarali rivojlantirish uchun ijodiy topshiriqlar, o'yin texnologiyalari va guruhli mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalarning xayolini rivojlantirish jarayoni individual yondashuvni talab qiladi. Har bir bolaning ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, maxsus dasturlarni ishlab chiqish zarur. Maqolada bunday bolalar uchun xayolni shakllantirish va rivojlantirishning amaliy usullari hamda tavsiyalar keltirilgan bo'lib, bu usullar pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Umuman olganda, xayolni rivojlantirish eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy o'sishini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal6.
2. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет7.
3. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет8.
4. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нәкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет9.

5. G.X.Temurova O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, - Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет10.
6. Mamatov, M. B. (2015). Defektologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
7. Abdullayeva, Z. U. (2018). Maxsus pedagogika. Toshkent: TDPU nashriyoti.
8. Karimova, N. X. (2020). Bolalar psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti.
9. Qosimova, S. T. (2017). "Eshitish qobiliyatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ijodiy o'yinlarning roli." Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 3(15), 45–49.

LITERATURE AND ITS ROLE IN HUMAN LIFE

**ADABIYOT VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI
ЛИТЕРАТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА.**

Usmonxonova Oishaxon Muhammad Ayyub Qizi

*3rd-year student of Foreign Languages Faculty,
National University of Uzbekistan, Republic of Uzbekistan.*

Abstract: This article analyzes the role and importance of literature in human life. Literature is considered in such aspects as preserving culture, thinking and analyzing, highlighting social problems, expressing emotions, and its use in the educational process. The article also discusses the role of literature in modern society and its impact on the human psyche. Examples are given of how the process of reading and writing contributes to social and personal development. This article encourages understanding and appreciation of the importance of literature.

Keywords: literature, society, human, world, writer, genre, novel, culture, psychology.

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotning inson hayotidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Adabiyot madaniyatni saqlash, fikrlash va tahlil qilish, ijtimoiy muammolarni yoritish, hissiyotlarni ifodalash va ta'lim jarayonida qo'llanilishi kabi jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, adabiyotning zamonaviy jamiyatdagi roli va uning inson ruhiyatiga ta'siri haqida mulohazalar olib boradi. O'qish va yozish jarayonining ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishga qanday hissa qo'shishi haqida misollar keltiriladi. Ushbu maqola adabiyotning ahamiyatini tushunishga va uni qadrlashga undaydi.

Kalit so'zlar: adabiyot, jamiyat, inson, olam, adib, janr, roman, madaniyat, psixologiya.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение литературы в жизни человека. Рассмотрены такие аспекты литературы, как сохранение культуры, мышление и анализ, освещение социальных проблем, выражение эмоций и применение в образовательном процессе. В статье также рассматривается роль литературы в современном обществе и ее влияние на психику человека. Приводятся примеры того, как чтение и письмо могут способствовать социальному и личностному развитию. Эта статья способствует пониманию и оценке важности литературы.

Ключевые слова: литература, общество, персонаж, человек, вселенная, писатель, жанр, роман, культура, психология.

Literature is one of the most ancient and important cultural heritages of mankind. It demonstrates the beauty of language and the art of expression and reflects the complexity of the human psyche, social relations, and historical processes. We try to understand ourselves, the world around us, and other people through literature. The method of reading, in turn, develops our thinking skills, strengthens our sense of empathy, and enriches our life experiences.

Literature is the expression of one's feelings and thoughts, using a language specific to oneself, within the framework of aesthetic rules, in written or oral form. Since literature also has a method, it is also a science. Literature is a science that does the "steps of understanding, interpreting, evaluating, comparing with similar ones, and placing" that a science should do.

Literature educates people mentally. It increases sensitivity and awareness. It is an important opportunity to understand, analyze, and even direct people and society. For this reason, it is one of the fertile resources that almost all disciplines, especially social sciences, benefit from today.

Literature is an art form that expresses the thoughts and feelings of humanity. It is not only stories, poems, or novels, but also a reflection of human history, culture, and psychology. Through literature, we learn about different eras, peoples, and cultures. It allows us to put ourselves in the shoes of others, and to feel their experiences. One of the main tasks of literature is to express the human soul, its inner feelings, hopes and fears, loves and hates.

Literature always relies on the masses, that is, literature serves the rich and the poor, men and women, young and old, that is, everyone equally, regardless of race, nationality, or religion.

Literature is created by specific individuals, people with talent. From this point of view, written literature and folk oral creativity differ from each other. While the creator of oral creativity is the people, written literature is created by specific individuals.

The artistry of literature, that is, in its life is depicted through images. Through words, the human soul is discovered, through which life is vividly, enriched, and impressively depicted.

What is literature connected to?

Wars: As they deeply affect society, they also affect literature, which is a product of society. Example: War of Independence

Migrations and natural disasters: These are regional effects. They create a significant amount of material because they leave deep traces on the people.

Cultural change: Culture is the way of life in a society. When the way of life of a society changes, literature changes accordingly. When new things enter the lives of societies, their cultures and literature also change.

Love, and affection: These are individual effects.

Nature: This element is not fundamental, it only creates an environment for different perspectives.

Literature plays an important role in highlighting social issues. Many writers raise issues such as justice, equality, and freedom in their works, helping to bring about changes in society. This encourages readers to form their own opinions and develop social awareness.

Literature is also of great importance for personal development. In the process of reading, a person not only gains knowledge but also develops the ability to analyze his feelings and thoughts. Through reading, we learn to communicate with others, strengthen our sense of empathy, and increase our ability to accept different opinions. Literature also helps to develop a person's creative abilities. Writers create new worlds in their works, which allows readers to discover new ideas and concepts.

Relationship between literature and other sciences:

Sociology: Sociology is the science of society. Events that occur in society are reflected in literary works. Sociologists can also reach social facts by using these works. The opposite can also happen.

History: Historians can learn about the period in which the work was written by looking at literary works. They can find the living conditions of that period.

Psychology: Psychologists or psychiatrists can perform psychoanalysis from the works written by literary figures.

Geography: Especially, geographers can find the geographical features of the place in that work from travel writings.

Literary Work is the name of a structure formed by a narrative or expression style whose material is language, written for artistic purposes, aimed at aesthetics, pleasure, and excitement. A literary work is a human work, original, unique, unique and individual. It is not dependent on benefits, but some useful information can be obtained from it. It acts as a mirror in terms of reflecting the events and situations experienced in society. Literary work is fiction. Fiction is the result of the artist's re-articulation of the material he takes from the outside world, in line with his understanding and worldview. No matter how much the artist tells the truth, that work is fiction. In this sense, a literary work acts as a mirror.

Literature is an integral part of culture. Each nation's literary heritage reflects its history, customs, and values. Through literature, we learn about the cultures of other nations, learn their traditions, and strengthen mutual ties. This contributes to the development of global culture. Literature not only helps to preserve national identity but also plays an important role in strengthening international relations.

Modern technologies have a great impact on the distribution and development of literature. Through the Internet and digital platforms, literature reaches a wider

audience. Today, people can access literature through e-books, audiobooks, and online articles. This not only increases the importance of literature but also serves to encourage a new generation to read. Also, through social networks, literary authors can present their works to a wider audience.

The impact of literature on a person

Literature can evoke human emotions. In the process of reading, readers feel along with the characters, bringing their problems closer to themselves. This process enhances the feeling of empathy and helps to better understand their feelings.

Through literature, people learn different thoughts, ideas, and views. This, in turn, broadens the person's worldview and increases the ability to accept new ideas. In the process of reading, people learn to form their thoughts and be open to new views.

Literature often helps relieve stress and anxiety. Immersing yourself in good work allows you to distract yourself from your problems and immerse yourself in another world. This process improves your mood and brings positive emotions.

Literature plays an important role in the process of human self-understanding. Many works are about personal experiences, internal struggles, and self-searching. Through reading, people can analyze the problems in their lives and understand themselves better.

Literature is an integral part of human life, it is not only a source of knowledge, but also an important tool for spiritual and emotional development. Through the processes of reading and writing, we form our thoughts, increase our ability to communicate with others, and broaden our worldview. Literature also plays an important role in illuminating social problems, preserving historical experiences, and uniting cultures.

In the era of modern technology and information exchange, the importance of literature is increasing. It connects us with the world outside ourselves and introduces us to different thoughts and views. Through literature, we try to understand not only ourselves but also others, which strengthens the feeling of mutual respect and empathy.

Thus, literature serves not only as art but also as a necessary tool for life experience and social relations. It enriches our inner world and leaves its incomparable legacy to future generations. It is the duty of each of us to maintain our interest in literature, study it, and develop it.

Reference

1. "Literature: definition". Oxford Learner's Dictionaries. Archived from the original on 10 June 2021. Retrieved 24 July 2020.
2. A Beginner's Guide to Literary Fiction" | NY Book Editors.
3. Darvin, R. (2015). Representing the margins: Multimodal performance as a tool for critical reflection and pedagogy. *TESOL Quarterly*, 49(3), 590–600.

4. Girolimon, Mars. "Types of Genres: A Literary Guide", Southern New Hampshire University, 11 December 2023. Retrieved 3 September 2024.
5. Goody, Jack. "Oral literature". Encyclopaedia Britannica. Archived from the original on 14 December 2019. Retrieved 27 July 2020.; see also Homer.
6. Rettberg, Scott (2019). Electronic literature. Cambridge, UK Medford, MA: Polity Press. ISBN 978-1-5095-1677-3.
7. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2002). Longman dictionary of language teaching and applied linguistics. Harlow: Pearson Education.

**KICHIK YOSHDAGI BOLALARGA (O`QUVCHILARGA) XORIJIY
TILLARNI (INGILIZ TILINI) O`RGATISHNING INTERFAOL
USULLARDA O`RGATISH METODIKASI.**

Muxtorova Sevinch
SAMARQAND DAVLAT CHET TILLARI INISTITUTI
INGILIZ TILI FAKULTETI
INGILIZ TILI VA ADABIYOTI YO`NALISHI.
Ilmiy rahbar: Zubaydova Nilufar Ne`matullayevna.

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola kichik yoshdagi o`quvchilarga chet tillarini o`rgatishning innovatsion usullari va qanday qilib turli murakkab atamalarni tushunib o`rganishning maslahatlari haqida. Mazkur maqolada boshlang`ich sinflarda bolalarga ingliz tili tez oson o`qitishning samarali metodlari haqida atroflicha yoritilgan va bolalarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o`rgatish usullari bilan tanishishingiz mumkin.

**Kalit so`zlar:** zamonaviy metodlar, xorijiy til, kichik yoshdagi bolalar, grammatika, yangi so`zlar, so`z yodlatish metodikasi, ko`nikma, psixologiya, vizual materiallar.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, chet tillarini o`qitishga katta e`tibor qaratilmoqda. Bunga misol sifatida, maktabgacha ta`lim muassasalarida kichik yoshdagi bolalarga xorijiy tillarni o`rgatish tashabbusini, shuningdek, maktablarda chet tillarini chuqur o`rgatishga yo`naltirilgan audio darsliklarning qo`llanilishini keltirish mumkin. Bugungi kunda chet tillarini, xususan ingliz tilini, nafaqat maktablarda, balki litsey va kollej o`quvchilari, oliy ta`lim muassasalari talabalari hamda turli sohalarda faoliyat yurituvchi xodimlar uchun ham o`rgatish yo`lga qo`yilgan. Til o`rganish jarayoni yoshga bog`liq holda farqlanadi. Psixologlarning fikricha, xorijiy tillarni kichik yoshdagi bolalarga o`rgatish yanada samaraliroq bo`ladi. Chunki kichik yoshdagi bolalarning xotirasi kuchli bo`lib, rivojlanayotgan davrda turli ma`lumotlarni tez va samarali o`zlashtiradi.

Masalan, bolalarga ingliz tilidagi ranglarni yoki buyumlarning nomlarini o`yin tarzida yoki buyumlarni ko`rsatish orqali o`rgatish samarali natija beradi. Kichik yoshdagi bolalar bunday mashg`ulotlarga qiziqib, ma`lumotlarni tezda xotirasida saqlab qoladi. Katta yoshdagilar esa bu jarayonga unchalik qiziqish bildirmaydi, ularda ma`lumotni qabul qilish qobiliyati sustroq bo`ladi va o`rganilgan ma`lumotni tez unutish ehtimoli yuqori.

Kichik yoshdagi o`quvchilarga xorijiy tillarni, jumladan, ingliz tilini interfaol usullarda o`rgatish samaradorlikni oshiradi, chunki bu usullar bolalarning qiziqishini

uyg'otadi va faolligini oshiradi. Chet tilini o'rganish uchun erta yosh afzal bo'lishining yana bir muhim sababi shundaki, yosh bola kamroq lug'at zaxirasiga ega bo'ladi. Uning mahalliy tilda so'z boyligi hali cheklangan bo'lsa-da, muloqot ehtiyojlari ham kattalarga nisbatan kamroq. Kichik yoshdagi bola murakkab kommunikativ vazifalarni hal qilishi shart emas, bu esa ona tili va chet tili imkoniyatlari o'rtasidagi katta tafovutni sezmasligiga olib keladi. Natijada, u chet tilini o'rganganida o'z muvaffaqiyatini kattalarga qaraganda ancha yorqinroq his qiladi. Bolalarni o'qitish o'ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi, bu jarayon maktab o'quvchilari yoki kattalarga qaraganda mutlaqo boshqacha. Kattalarning chet tilini bilishi ularning uni o'qitishga qodir ekanini anglatmaydi. Noto'g'ri metodologiyaga asoslangan darslar bolalarda chet tiliga nisbatan uzoq muddatli nafrat va o'z qobiliyatlariga ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan faqat tajribali mutaxassislar shug'ullanishi lozim.

Maktabgacha yoshda ingliz tilini o'rgatish orqali bolalarda kommunikativ kompetensiyaning asoslari bosqichma-bosqich shakllanadi. Bu jarayon quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

O'qituvchi yoki ona tili sohibi tomonidan talaffuz qilinayotgan inglizcha so'zlarni fonetik jihatdan to'g'ri takrorlash, tinglash diqqatini va to'g'ri talaffuzni bosqichma-bosqich rivojlantirish, Inglizcha lug'at zaxirasini o'zlashtirish, mustahkamlash va faol qo'llash,

Soddalashtirilgan grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish va izchil fikrlarni bayon qilish ko'nikmasini shakllantirish.

Quyida turli xil metodlar haqida umumiy ma'lumot berilgan:

1. O'yinlar orqali o'rgatish: Bolalar o'yinni yaxshi ko'radi, shuning uchun dars jarayonini turli interfaol o'yinlar bilan boyitish ularning tilga qiziqishini oshiradi. Masalan, so'zlarni kartochkalar yordamida topish, "Simon Says" kabi o'yinlar orqali buyruqlarni tushunish va bajarish.

2. Vizual materiallardan foydalanish: Rangli rasmlar, diagrammalar, videolar va animatsiyalar bolalarning diqqatini tortadi va ularga yangi so'zlarni o'rganishda yordam beradi. Masalan, mevalar yoki hayvonlarning rasmlarini ko'rsatib, ularning inglizcha nomlarini aytish.

3. Qo'shiqlar va she'rlar o'rgatish: Bolalar qo'shiqlarni tez eslab qoladi, shuning uchun ingliz tilidagi oddiy qo'shiqlar va she'rlarni o'rgatish yaxshi natija beradi. Bu usul talaffuzni yaxshilash va yangi so'zlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

4. Rol o'ynash usuli (role play): Bolalarga turli rollarni bajarishni topshirish orqali ular kundalik muloqotda ishlatiladigan iboralarni o'zlashtiradi. Masalan, do'konda xarid qilish, maktabda suhbat kabi sahna ko'rinishlarini tashkil qilish.

5. Interfaol texnologiyalarni qo'llash: Elektron qurilmalar va ilovalar yordamida dars jarayonini yanada qiziqarli qilish mumkin. Masalan, ingliz tilini o'rganishga mo'ljallangan o'yin dasturlari yoki interfaol doskadan foydalanish.

6. Hikoya va ertaklar o'qish: Qisqa va sodda inglizcha hikoyalar yoki ertaklar bolalarga nafaqat yangi so'zlarni o'rgatadi, balki ularning xayolotini rivojlantiradi va tilda fikrlashni osonlashtiradi.

7. Jismoniy harakatlarni qo'shish (TPR – Total Physical Response): Bu usulda so'zlarni harakatlar bilan bog'lash orqali o'rgatiladi. Masalan, o'qituvchi "jump" so'zini aytganda, bolalar sakraydi. Bu bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi va so'zlarni yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi.

8. Kichik guruhlarda ishlash: Bolalar kichik guruhlarda ishlaganda, ular bir-biridan o'rganadi va birgalikda o'rganish jarayoni qiziqarliroq bo'ladi. Guruh ichidagi muloqot o'quvchilarning interaktivlik darajasini oshiradi.

Ushbu metodlar kichik yoshdagi o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlarini hisobga olib, dars jarayonini qiziqarli va samarali o'tkazish uchun xizmat qiladi.

Xulosa.

Xulosa o'rnida aytish joizki, bolalarning qiziqishlari va biror fanni yoki tilni o'rganishga bo'lgan ishtiyoqlari ularning kundalik bajarayotgan ishlariga, o'yinlariga asoslanadi. Bolalarni xorijiy tillarni mukammal o'rganishida faqatgina o'rgantilayotgan tilni ularning qiziqishlaridan hamda olgan bilim ko'nikmalaridan kelib chiqqan holda tanlanilishi maqsadga muvofiq bo'lishi yaqqol namoyon bo'ladi. Agar o'rgatilayotgan ma'lumot ta'lim oluvchiga qiziqarli va tushunarli yetkazilmasa, ta'lim oluvchi shaxs unga e'tabor bergisi kelmaydi bu esa fanni zaif o'rganilishiga olib keladi.

Foydalanilgan saytlar:

1. <https://cyberleninka.ru> 1.
2. https://youtu.be/k704_NxdNvY?si=xTeMivEv0j63CR
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarga-ingliz-tilini-o-rgatish-usullari>

ПОЛОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ КОГНИТИВНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Рахмонова Шахризода Лазиз кизи
Магистрант Университета Пучон в Ташкенте

Аннотация: В этой статье рассматривается влияние пола на когнитивное развитие детей дошкольного возраста, изучаются различия в языке, решении проблем, памяти и пространственных способностях. Опираясь на недавние психологические и педагогические исследования, она выделяет биологические, социальные и культурные факторы, формирующие эти различия. В статье также обсуждаются последствия для дошкольного образования, подчеркивая необходимость гендерно-чувствительных методов обучения для содействия сбалансированному росту. Анализируя сравнительные траектории развития, она направлена на предоставление педагогам и исследователям идей для содействия равным когнитивным возможностям. Результаты способствуют более широкому обсуждению гендерного равенства в раннем детском образовании и развитии.

Ключевые слова: Гендерные различия, когнитивное развитие, дети дошкольного возраста, языковые навыки, пространственные способности, образование, раннее детство.

Исследование выявило заметные гендерные различия в когнитивном развитии среди детей дошкольного возраста. Девочки, как правило, превосходили мальчиков в языковых задачах, включая словарный запас, вербальную беглость и рассказывание историй, что свидетельствует о более быстром созревании языковых способностей. Это согласуется с предыдущими выводами, которые подчеркивают преимущество развития у девочек в раннем освоении языка. Однако мальчики показали более высокую производительность в пространственном мышлении и решении задач, таких как строительные блоки и головоломки, что указывает на более сильные зрительно-пространственные навыки в раннем развитии.[1]

Несмотря на эти различия, исследование подчеркнуло значительное совпадение способностей между полами, что свидетельствует о том, что индивидуальная изменчивость часто перевешивает обобщенные гендерные тенденции. Было обнаружено, что социально-культурные факторы, такие как родительские ожидания и взаимодействие с учителями, играют решающую роль в формировании когнитивного развития. Например, девочек чаще поощряли участвовать в вербальном общении, в то время как мальчикам предоставляли больше возможностей для физического и пространственного исследования.[2]

Влияние окружающей среды, такое как доступ к образовательным ресурсам и гендерно-специфическим игрушкам, еще больше способствовало наблюдаемым различиям. Девочки, которым показали игрушки и занятия, связанные с STEM, продемонстрировали улучшение пространственного мышления, сократив разрыв с мальчиками.[3] Аналогичным образом, мальчики в среде, богатой грамотностью, продемонстрировали улучшенные языковые навыки.

Эти результаты подчеркивают важность создания сбалансированных образовательных условий, которые поощряют разнообразные возможности когнитивного развития для обоих полов. Учителям и воспитателям настоятельно рекомендуется применять гендерно-чувствительные практики, гарантируя, что мальчики и девочки получают одинаковую поддержку в развитии полного спектра когнитивных навыков.[4]

Исследование пришло к выводу, что, хотя биологические различия могут влиять на начальные траектории развития, социальные и экологические факторы играют ключевую роль в усилении или смягчении гендерных различий в дошкольном когнитивном развитии.[5] Индивидуально разработанные вмешательства, направленные на снижение стереотипов и поощрение равных возможностей, имеют важное значение для содействия целостному когнитивному росту у маленьких детей.

Заключение

Исследование подчеркивает существенные гендерные различия в когнитивном развитии среди детей дошкольного возраста, при этом девочки преуспевают в языковых навыках, а мальчики демонстрируют более сильные пространственные способности. Однако на эти различия влияют не только биологические факторы, но и социально-культурные и экологические контексты. Результаты подчеркивают необходимость гендерно-чувствительных образовательных практик, которые способствуют сбалансированному развитию во всех когнитивных областях. Сокращение гендерных стереотипов и предоставление равных возможностей для исследования и обучения могут помочь смягчить неравенство. В конечном счете, создание благоприятной и инклюзивной среды имеет важное значение для обеспечения целостного когнитивного роста и подготовки детей к будущему академическому и социальному успеху.

Список использованной литературы

1. Веракса, Н. Е., Айрапетян, З. В., Бухаленкова, Д. А., Гаврилова, М. Н., & Тарасова, К. С. (2022). Понимание смешанных эмоций в дошкольном возрасте: роль когнитивного развития ребенка. *Экспериментальная психология*, 15(1), 122-138.

2. Ржанова, И. Е., Алексеева, О., & Фоминых, А. Я. (2020). Половые различия по показателям когнитивной сферы у детей дошкольного и младшего школьного возраста. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*, (2), 141-157.
3. Коломинский, Я. Л., & Мелтсас, М. Х. (1985). Ролевая дифференциация пола у дошкольников. *Вопросы психологии*, 3, 165-171.
4. Григорьева, Ю. С. (2007). *Дидактическая игра как средство полового воспитания детей старшего дошкольного возраста* (Doctoral dissertation).
5. Яблокова, А. В. (2016). Стилиевые характеристики когнитивной сферы детей 6-7 лет. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*, 22(1), 91-93.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.

Мажидова Ферузахон Алишеровна

Студент магистратуры Университет Пучон в городе Ташкент

Аннотация: В этой статье рассматривается развитие творческих способностей у детей дошкольного возраста, подчеркивая роль раннего детского образования в развитии воображения, решения проблем и художественного выражения. В ней рассматриваются ключевые факторы, влияющие на креативность, включая когнитивные, эмоциональные и социальные элементы, а также подчеркиваются эффективные методы и виды деятельности обучения, такие как рассказывание историй, ролевые игры и открытые задания. В исследовании также рассматривается влияние окружающей среды, взаимодействия с учителем и участия родителей на развитие креативности. Предоставляя практические идеи и стратегии, статья направлена на поддержку педагогов и воспитателей в создании стимулирующих учебных пространств, которые поощряют креативность и инновации у маленьких учеников.

Ключевые слова: Творческие способности, дети дошкольного возраста, раннее детство, воображение, решение проблем, художественное выражение, стратегии образования.

Исследование показало, что творческие способности у детей дошкольного возраста в значительной степени зависят от сочетания экологических, когнитивных и социальных факторов. Дети, подвергавшиеся воздействию обогащенной среды обучения, такой как классы с разнообразными материалами и возможностями для исследования, продемонстрировали более высокий уровень креативности в задачах, связанных с воображением, повествованием и художественным выражением. Такие виды деятельности, как ролевые игры, совместные игры и открытые задачи по решению проблем, были особенно эффективны для развития творческого мышления.

Результаты также подчеркнули важную роль участия учителя. Педагоги, которые применяли подходы, ориентированные на ребенка, поощряя любопытство и независимое мышление, положительно влияли на развитие творческих способностей. Учителя, которые использовали методы поддержки, такие как постановка открытых вопросов и предоставление конструктивной обратной связи, помогли детям улучшить их навыки воображения и критического мышления.

Участие родителей было еще одним важным фактором. Дети, чьи родители вовлекали их в такие занятия, как чтение, искусство или исследование на открытом воздухе, показали более высокую творческую экспрессию. В семьях, которые подчеркивали креативность через игру и поощряли нестандартное мышление, дети показали лучшие результаты в творческих оценках.

Исследование выявило определенные барьеры для творчества, включая чрезмерно структурированную среду обучения и жесткие учебные практики, которые ограничивали возможности для исследования. Дети в условиях, где упор делался на механическое заучивание и конформизм, демонстрировали более низкий уровень креативности по сравнению с детьми в более гибких, игровых программах.

В целом, результаты показывают, что развитие креативности у детей дошкольного возраста требует сбалансированного подхода, сочетающего стимулирующую среду, поддерживающие методы обучения и активное участие родителей. Поощрение любопытства, предоставление разнообразных учебных материалов и оценка творческих усилий могут значительно повысить способность детей мыслить образно и инновационно. Эти идеи жизненно важны для разработки эффективных стратегий в раннем детском образовании, чтобы развивать творческий потенциал на этом критическом этапе развития.

Заключение

Исследование подчеркивает важность развития творческих способностей у детей дошкольного возраста посредством поддерживающей среды, увлекательных занятий и совместных усилий педагогов и родителей. Результаты показывают, что открытые задания, творческая игра и разнообразные материалы значительно повышают креативность, в то время как жесткие, структурированные подходы препятствуют ей. Учителя и родители играют решающую роль, поощряя любопытство, предоставляя конструктивную обратную связь и ценя инновационные усилия. Раннее развитие креативности не только приносит пользу когнитивному и эмоциональному развитию, но и закладывает основу для решения проблем и адаптивности в дальнейшей жизни. Сбалансированный, заботливый подход имеет важное значение для раскрытия творческого потенциала молодых учеников.

Список использованной литературы

1. Нечухрай, Т. А. (2019). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ. *Трибуна ученого*, (11), 267-270.
2. Беляева, Е. А. (2016). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ. In *Развитие образования, педагогики и психологии в современном мире* (pp. 20-23).

3. Эшова, Д. Ш. (2020). Методы развития творческих способностей у детей дошкольного возраста. *Academy*, (12 (63)), 73-75.
4. Севостьянова, И. Н. (2014). Психолого-педагогическая наука о развитии творческих способностей дошкольников. *Начальная школа плюс До и После*, (2), 52-55.
5. Аллабердиева, К. Х. (2019). Особенности развития творческих способностей в дошкольном возрасте. *Вопросы педагогики*, (4-2), 19-22.

ADOPTED NEOLOGISMS INTO THE UZBEK LANGUAGE FROM ENGLISH LANGUAGE

Qozoqova Feruza Sevindikovna

A student of Chirchik State Pedagogical University

qozoqovaferuza7@gmail.com

Scientific advisor: Kenjayeva Mukhlisa Bakhodirovna

mukhlisa.kenjaeva96@gmail.com

ABSTRACT

Every country in the world is connected to every other country. Through these connections, as in other cases, the vocabulary of both languages undergoes some changes, new words are introduced. The way Uzbek is spoken is the same as in other countries. It is well known that the Uzbek people have historically had cultural, political, and economic ties to other countries. This has a specific impact on the language that people use to communicate. As a result of the intervention, changes occur in all aspects of the language, including linguistics, vocabulary, grammar, and neologisms. The rate at which new developments are introduced also depends on the period. Uzbek had a lot of words in Russian in the past, but there are now more new words in English than in other languages.

Keywords: neologism, english, uzbek, language, vocabulary, word, assimilation, education.

INTRODUCTION

The transition of the state language to Uzbek and the acceptance of the will and fervor of the Uzbek people welcomed this process, as hundreds and thousands of neologisms appeared in our language. Particularly, new techniques have emerged in the banking sector, including economics, banking and credit, and diplomacy. These include such terms as market economy, licensing, monitoring, receivable, quota, mager, magement, gross debt, and franc market [1].

FINDINGS

According to various perspectives, emerging words can be clarified. First of all, they are referred to as social workers: minister, ministry, office, governor, district, agro-firm, farmer; economic terms: dealer, leasing, engineering, market infrastructure; scientific and technical terms: internet, computer, disk drive, scanner; lexical units related to school-education: academic lyceum, college, program, etc. can be divided into dozensof areas [2]. Among the neologisms of assimilation there are transient, hasty, artificially formed lexemes. For example: magazine, opener, writer, program, university. They were quickly rejected by the people. Most of the neologisms are

assimilated in two different ways: 1) On the basis of internal possibilities (expansion of meaning, through the use of derivation): transparency, alternative, reconstruction, auction, governor, office. 2) At the expense of external opportunities (by word of mouth): modemogram, video equipment, matiz, kick boxing, karate, damas, tiko, nexia. Assimilation neology determines a language's level of expressiveness. Throughout the years of independence, our lives have undergone significant change. New concepts have emerged. The new concepts are more internal features of the language [3]. It is based on the use of word-of-mouth communication. Sometimes words originate in other languages in different ways. These are derived terms. You must understand that there isn't a single language in the world that doesn't speak other languages. As the words struggle, side, half, and honest refer to all the languages of the world, your language is also characterized by derived words that reflect a number of new concepts that have impacted our lives [3]. Words are based on words; that is, words are formulated and expressed in your language without any modifications to their form and meaning. For example: bar, film, and leader; The majority of people know familiar words without any modifications or additions: "bar," "movie," "leader," and "because" words perform the function of Uzbek words, while some people on the dictionary are unaware of the words that have been added or altered. For example, how many translators are aware that some words originate in English or French? Some adjectives are used in their original form or in a form that relates to them: For example, we can demonstrate French bojole, vest, coat, English punctuation and pounce, roastbeef, and rosbiffe.

Assimilation is an important process in which words are linked. The relationship between assimilation neologisms and bilingualism is evident in the use of bilingualism by speakers, depending on the situation and place. The origin of borrowed words can be seen in the influence of vernacular or other languages, as well as in the mutual appreciation of the two languages. This is the case in German and Romance [4].

CONCLUSION

The ability to differentiate between the literal meaning of a word that originates from a foreign language and its figurative meaning is necessary. Some modern scholars, for example, used symbolic meanings of words when they could recall them well but not pronounce them. What are neologisms? consists of adjectives, verbs, and nouns. Similitive verbs and adjectives provide a new linguistic perspective and also create a bilingual environment. Notably, assimilations are sometimes referred to as elements of morphology. Neologisms are emphasized by modern linguists as the hallmarks of linguists' evolution. "New word" just means "rich vocabulary." We refer to the whole process of creating a new world as neology. Similarity theories are being developed and established in areas where new information is emerging quickly. As previously said, assimilation neologisms are also supported by existing words,

acronyms, acronyms, and by altering a word's sound. The following categories of linguistic neologisms were observed: Variables are neologisms that have a new meaning and are used in a modern way by a single culture. There are some linguistically unaccepted but socially accepted neologisms.

REFERENCES

1. Begmatov E.A. Anthroponymy of the Uzbek language. - Tashkent: Fan, 2013, 264 p.
2. Bauer, L. English Word-Formation. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 123-127 p.p
3. Rahmatullayev Sh. Annotated dictionary of Uzbek homonyms. Tashkent: Teacher, 2014, 108 p.
4. Geldiyeva Khursandoy. (the problem of translating neologisms from latin into uzbek. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 1–4 p.p
5. Kenjayeva M, Qozoqova F. THE DEVELOPMENT OF ENGLISH ROMANTICISM //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 571-573p.p
6. Kozokova F. S., Kenjayeva M. B. WALTER SCOTT IS A HISTORICAL NOVELIST IN ENGLISH LITERATURE //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. CSPU Conference 1 Part 1. – C. 282-285.p.p

HOW TO TRANSLATE NEOLOGISMS IN ENGLISH

Qozoqova Feruza Sevindikovna

A student of Chirchik State Pedagogical University

gozoqovaferuza7@gmail.com

Scientific advisor: Kenjayeva Mukhlisa Bakhodirovna

mukhlisa.kenjaeva96@gmail.com

ABSTRACT

Neologisms are one layer of English vocabulary that is covered in this study. The definition of neologisms, the primary causes of new word creation, and the sources of these words—such as the Cambridge Dictionary, Oxford English Dictionary, Macmillan Dictionary, and Merriam Webster Dictionary—are all covered. The article describes the characteristics of neologisms and provides a detailed classification of them according to the process by which they are formed. For example, it lists phonological neologisms, borrowings, and morphological neologisms, which are formed by affixation, composition, conversion, and contraction. Furthermore, the authors highlight the difficulty of translating neologisms and provide a list of different approaches, including transcription, transliteration, calquing, and descriptive translation, each of which is explained and supported by an example drawn from one of the aforementioned sources.

Keywords: neologisms, classification of neologisms, translation of neologisms, translation techniques

INTRODUCTION

The dynamic character of culture, technology, and society is reflected in the ongoing evolution of language. As a result of these shifts, new words and phrases known as neologisms are created, frequently referring to ideas, things, or phenomena that had not yet been given names. The task of translating neologisms into English is both difficult and exciting, requiring linguistic proficiency, ingenuity, and cultural awareness. The process of translating neologisms is as much an art as it is a science since, unlike established terms, they have no definite counterpart in the target language. This subject examines the techniques and approaches for successfully translating neologisms into English. It explores the significance of comprehending the context of the original phrase, the difficulties of preserving cultural and stylistic subtleties, and innovative strategies to guarantee that the translated term appeals to audiences who speak English. By negotiating these challenges, translators can bridge linguistic and cultural divides and add to the English language's lexicon.

FINDINGS

Progress never stops: new things and phenomena emerge, the political, social, technical, and economic domains are always changing, and new words are added to the language. Neologisms, or "words or phrases that are included in the language in connection with the growth of culture and technology, development or changes in social relations, and changes in the life and living conditions of people and are perceived as new ones," are the term used in linguistics to describe such new words [1]. There are a lot of these terms in the age of globalization and information. They are first included in specialized parts of online dictionaries, such as the Merriam-Webster, Macmillan, Oxford, and Cambridge dictionaries. They are added to the active language vocabulary and restock the supply of frequently used words following the required phases of socialization (acceptance in society) and lexicalization (consolidation in the language) [2].

The Neologism Types Newmark has divided neologisms into 12 categories, which includes the process of translating SL neologisms into TL: 1) Using New Sense to Existing Lexical Items; 2) Old words with a fresh meaning; 3) Two categories are used to classify these types: Words having a fresh meaning. This type is rarely technological since it does not typically refer to the new item or procedure. A short functional or descriptive phrase that already exists in the target language is typically used to translate an existing word with new meanings. Neologisms are categorized based on their creation process [3]

Phonological neologisms (generated from sound combinations, frequently employing onomatopoeia or even slang): the adjective yucky (disgusting), which returns to the interjection yuck, and the noun zizz (British slang), which means short sleep (imitation of sounds made by a sleeping person and frequently conveyed in comics with three letters zzz, and, returning to the interjection yuck, the adjective nasty (disgusting), which conveys a strong sense of distaste. Another example is the interjection bazinga, which emphasizes a clever comment or a good joke. It comes from the onomatopoeic word zing, which means to say swiftly. These neologisms are referred to as "strong"; their uniqueness and freshness account for the greatest amount of novelty. Phonetic borrowings, such as *solidarnosc* (from Polish) and *perestroika* (from Russian), are also included in this group. 2) Borrowings that are characterized by abnormal morphological articulation, lack of motivation, and phonetic distribution—all of which are not typical of English. Even though they comprise a lesser portion of all new words, it appears that they must be taken into account because the new vocabulary would be impossible to imagine without this layer. African and Asian languages, particularly Japanese, Russian, Arabic, and a few others, have also been borrowed. For example, the French words *cinematheque* (film collection) and *petit dejeuner* (little breakfast), the Arabic word *ayatollah* (Shiites supreme spiritual title), and the Russian word *biogeocoenose* (ecological system) are examples. Two

categories of borrowings are barbarisms and xenisms. The former are unassimilated units that are more common in recently adopted vocabulary that have equivalents in the target language, such as the Russian word *lunokhod* or the Italian word *gonzo* (mad). Even the relatively short dictionaries contain them alongside English words because of their unusual sound and visual forms.

Nonetheless, "it is rather doubtful whether they are actually part of the English vocabulary; they are used fairly similarly to how English speakers may use words of a foreign language." [4]. The Greek word *gyro* (a thin layer of cooked meat on a little piece of bread) and the Japanese word *zazen* (meditation used in Zen Buddhism) are examples of xenisms, which are borrowed units that indicate phenomena and objects that are unique to the country of the parent language. 3) Morphological neologisms are created "from the morphemes present in the language system and by samples existing in the language system." These include less regular processes like contraction and lexicalization as well as more regular ones like affixation, conversion, and composition. Phonological and morphological neologisms are not the same, and borrowings by the presence of analogy and typification as the basis of their formation. Morphological neologisms are therefore separated into:

- Affixal neologisms created using the English word-formation framework, such as:
  - able: *microwaveable* (fit for microwave cooking), *googlable* (anything that can be found in search engines);
  - ize: *enemize* (to turn someone or something into your enemy), *exponentialize* (to turn a quantity into an exponential number);
  - ism: *lookism* (prejudice against someone based on their looks), *ageism* (discrimination against someone based on their age), *schismaticism* (a propensity to cause or support schism), and *masculinism* (promotion of the dominant role of men in society);
  - ic: *yawnogenic* (causing drowsiness), *villagistic* (relating to the hamlet), and *pesticidic* (containing or covered in pesticides);
  - ship: *whatevership* (a connection that isn't precisely described by existing terminology);
  - ous: *rainbowlicous* (bright, colorful), *naturous* (having a fondness for the natural world), *cyber-*: *cybercrime* (online crime), *cyberfraud* (online fraud), and *cybercafe* (internet-cafe);
  - De-: to remove someone from a social network friend list;
  - dis-: to exclude; *dispatriatism* (lack of patriotism);
  - de-: to deconflict (to avoid conflict);
  - mis-: *mismessage* (for sending a message to someone you don't mean to);
  - un-: *unfollow* (to delete an account from a social media subscription);
  - anti-: *anti-habit* (a behavior that one tends to avoid because they despise the result or process);
  - auto-: *autoerror* (an error generated by an autocorrect program typo);
  - re-: *recommerce* (online purchasing and selling of secondhand goods, including clothing and electronics), etc.

Neologisms that suggest turning nouns into verbs and vice versa, such as *to version* (produce a new version of anything), *to starbuck* (drink coffee, especially Starbucks), *to google* (search something on Google), and *to amazon* (make purchases on Amazon.com).

CONCLUSION

To sum up, translating neologisms into English is a dynamic and imaginative process that necessitates striking a balance between language accuracy and cultural flexibility. While selecting a suitable approach, the translator must take into account the neologism's function, audience, and context. Depending on the context, each strategy—borrowing, calque, adaptation, and term creation—has advantages. Furthermore, neologisms frequently transcend language barriers due to growing globalization and quick technology improvements, making accurate translation even more crucial for maintaining meaning and promoting communication. Finally, neologisms that are successfully translated not only improve comprehension but also enrich the target language by adding new linguistic components that represent modern society.

REFERENCES

1. Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Boston, Wadsworth Cengage Learning, 2009
2. Catford J., *A linguistic Theory of Translation*. London. Oxford University Press, 1995
3. Ghazala H., *Translation as problems and solutions*, Dar El-Ilm Lilmalayin
4. Munday J., *Introducing translation studies: Theories and applications*, 1995 London/New York, Routledge, 1965
5. Newmark P., *A textbook of translations*, Shangai Foreign Language Education Press, 1985
6. Kenjayeva M., Qozoqova F. THE MAIN IDEA OF ENLIGHTENMENT IN ENGLISH LITERATURE //NEW RENASSAINCE CONFERENCE. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 156-159 p.p
7. Kozokova F. S., Kenjayeva M. B. WALTER SCOTT IS A HISTORICAL NOVELIST IN ENGLISH LITERATURE //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. CSPU Conference 1 Part 1. – C. 282-285 p.p

ЁШЛАР ОРАСИДА ГИЁХВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИНИНГ НОҚОНУНИЙ МУОМАЛАСИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ ЎРНИ

Захидов Ибрагим Анварович
мустақил изланувчи

Аннотация: Мақолада ёшлар орасида гиёхвандлик воситаларнинг тарқалишига қарши курашишни муваффақиятли олдини олишга салбий таъсир қилаётган қуйидаги омил таҳлил қилинган ҳамда ёшлар ўртасида гиёхвандлик воситаларининг ноқонуний муомаласига оид ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларнинг олдини олиш мақсадида амалга оширилиши лозим бўлган тезкор-профилактик тадбирлар бўйича илмий асосланган таклифлар берилган.

Калит сўзлар: гиёхвандлик, синтетик, лаборатория, психотроп, восита, модда.

РОЛЬ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ, СВЯЗАННЫМИ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье анализируется следующий фактор, который негативно влияет на успешную профилактику борьбы с распространением наркотиков среди молодежи, а также даются научно обоснованные предложения по профилактике правонарушений и преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков среди молодежи.

Ключевые слова: лекарственное средство, синтетическое, лабораторное, психотропное, средство, вещество.

Юртимизда гиёхванд воситалари ва психотроп моддаларининг ноқонуний тарқалиши жамият тараққиётига жиддий таъсир кўрсатади. БМТнинг ҳисоботида кўра сайёрамизнинг 27 фоиз аҳолиси турли хил кучли таъсир қилувчи дори воситаларидан фойдаланадилар¹. Ёшлар орасида гиёхвандлик воситалари ва психотроп моддаларининг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш давлатларнинг муҳим стратегик вазифаларидан ҳисобланади. Наркобизнес трансмиллий уюшган жиноятчилик бўлиб, сўнгги йилларда нафақат жиноий, балки сиёсий тусга ҳам эга бўлиб бормоқда.

¹ Мусаев Ж.К. Гиёхвандлик воситаларининг ноқонуний айланишига қарши курашишнинг долзарблиги. Илмий мақола. Международный научный журнал № 1(100), часть 1 «Научный Фокус» май, 2023. –Б.1326.

Гиёҳванд билан боғлиқ жиноятларни айниқса ёшлар ўртасида тарқалишини олдини олиш ва унга қарши курашиш ички ишлар органлари олдида турган энг долзарб муаммолардан бири бўлиб, барча соҳавий хизмат ходимларидан ишда юксак уюшқоқликни ва фаолликни талаб қилади.

Ички ишлар органларининг барча хизмат ходимлари олдида кўйилган устувор вазифалардан бири ҳам ёшлар ўртасида гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва унга қарши курашишдир².

Ички ишлар органларининг машаққатли меҳнати натижасида сўнги йилларда республикамизда умумий жиноятчилик даражаси пасайиб бормоқда. Статистик маълумотларга кўра, республика бўйича 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшлар ўртасида умумий жиноятлар сони 2022 йил мобайнида 2021 йилга нисбатан 5,5 фоизга камайишига эришилган³. Ушбу ҳолатни ички ишлар органларининг ёшлар ўртасида олиб борилган комплекс профилактик ва ҳамкорликдаги тадбирлари натижалари сифатида кўришимиз мумкин. Бироқ, ҳали жиноятчиликка, айниқса гиёҳвандликка қарши курашиш соҳасига тааллуқли бир қатор вазифалар турибди.

Шу билан бирга ушбу масалани тартибга солишга хизмат қиладиган бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида мавжуд муаммоларни бартараф этиш юзасидан тегишли таклифлар бериш ҳуқуқшунос олимлар олдида турган асосий вазифалардан биридир. Ушбу ҳужжатларга қуйидагиларни келтириб ўтишимиз мумкин⁴.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун ҳам шулар жумласидан бўлиб унга кўра, ичкиликбозликка, гиёҳвандликка, заҳарвандликка чалинган, руҳий ҳолати бузилган, юқумли касалликларга ва бошқа ижтимоий хавфли касалликларга чалинган ёш фуқароларни аниқлаш, уларни ҳисобга олишни, текширувдан ўтказишни, шунингдек, тиббий-ижтимоий реабилитация қилишни ва ижтимоий мослаштиришни амалга ошириш (11-м); ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантиришда, юқумли касалликларга, бошқа ижтимоий хавфли касалликларга, ичкиликбозликка, гиёҳвандликка, заҳарвандликка, кашандаликка

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларни ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг маъсулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 10 апрелдаги 5005-сон Фармони.

³ Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ахборот Марказининг 2020 йилдаги маълумоти.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 3 февралдаги “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ6165-сон фармони // <https://lex.uz/docs/5260791>. Ички ишлар тизимидаги ислохотлар Ўзбекистон ҳуқуқ-тартибот идораларига бўлган ишончни яхшилади//https://central.asia-news.com/uz-Cyrl/articles/cnmi_ca/features/2019/11/19/feature-01.

хамда ўзга зарарли иллатларга қарши курашишга доир профилактика чоратadbирларини амалга ошириш, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этишда, ёшлар спортини оммавий ривожлантиришда иштирок этиш (19-м)⁵ каби тадбирларнинг белгиланганлиги, ёшлар орасида гиёхвандликка қарши курашишга қаратилган профилактик тадбирларини амалга оширишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади.

Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, гиёхвандлик воситаларини ноқонуний муомаласи билан боғлиқ жиноятларда оддий шахслардан бошлаб, уюшган жинойи гуруҳларгача бўлган доиралардаги шахслар шуғулланмоқда. Бу уюшмаларнинг ҳаракатлари хуфий таърифга эга бўлиб, нафақат ўрта Осиёнинг балки бошқа МДХ давлатларига ҳам бевосита тааллуқлидир.

Наркобизнесни амалга оширувчи тузилмалар асосан бир мақсад сари ҳаракат қиладилар. Улар ёшларга руҳан таъсир кўрсатиб, барча имкониятларини ишга солиб, наркотикларга бўлган талабни оширишга интиладилар.

Гиёхвандлик воситаларини мамлакатимиз ҳудудига ноқонуний олиб кириш фаолиятига ёшлар ҳам жалб қилинган. Наркосавдо нафақат кишиларни жисмонан майиб қилади, балки миллиардлаб даромад ҳам келтириб, уларни хуфиёна иқтисодиётга йўналтириб, ижтимоий соҳага салбий таъсир кўрсатади. Шу боис мазкур ижтимоий иллатга қарши муваффақиятли курашишга бевосита жамиятнинг турли қатламлари, ижтимоий институтлар ва давлат органларининг кучларини бирлаштириш орқали эришиш мумкин.

Наркожиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишда маъмурий чораларни қўллаш билан чекланиб қолмаслик керак. Чунки унинг асосий объекти ёшлар оммаси ҳисобланади. Шунинг учун гиёхванд моддаларининг ноқонуний муомаласига қарши курашишни тарқибот тадбирлари орқали янада кучайтириш лозим. Профилактик тадбирларни кенгайтириш, яъни, наркотикларнинг ноқонуний тарқалиши ва истеъмол қилинишининг олдини олиш усуллари турлича бўлиши керак. Бугунги кунда мамлакатимизда ёшлар орасида гиёхвандлик воситаларнинг тарқалишига қарши курашишни муваффақиятли олдини олишга салбий таъсир қилаётган қуйидаги омилларни келтириб ўтишимиз мумкин:

жамиятдаги ёшларни ижтимоий фойдали бўлган машғулотлар билан тўлиқ қамраб олинмаганлиги;

интернет тармоқлари орқали жумладан, телеграмм ва бошқа ижтимоий сайтларда, интернетнинг қора қисми (DarkNet)да гиёхвандлик воситаларнинг очиқчасига сотилиши;

⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги ЎРҚ-406-сон қонуни // Электрон манба: <http://www.lex.uz>. Мурожаат вақти: 21.10.2023.

гиёҳвандлик воситаларнинг таъсирини берувчи кучли таъсир қилувчи дори воситаларининг турлари кўпайганлиги;

ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар назоратининг етарли эмаслиги.

Мавжуд муаммолар жамиятимизда ёшлар билан боғлиқ давлат сиёсатини амалга оширишда асосий салбий таъсир этувчи омиллар сифатида кўрилиб, ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан ёшлар орасида жиноятларга қарши курашиш самарадорлигини янада оширишни тақозо этмоқда.

Фикримизча, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг ёшлар орасида гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний муомаласига қарши профилактикани амалга ошириш фаолиятида юқорида келтирилган ҳолатлар албатта ўзининг салбий аҳамиятига эга.

Бугунги кунда халқаро наркотизимнинг экспансияси давом этмоқда, бу хавф билан тўқнаш келмаган биронта ҳам давлат қолмаган. Гиёҳвандликнинг тарқалишини жиддий қонунлар ҳам тўхтата олмаяпти. Гиёҳванд моддалар янгидан-янги ҳудудларни камраб олиш, беҳисоб қурбонлар эвазига осонлик билан барча тўсиқларни енгиб ўтиб, қатъият билан тарқалиб бормоқда.

БМТ маълумотларига кўра, кенг истеъмол қилинаётган гиёҳвандлик восита каннабис (*деярли 200 миллионга яқин киши*) ҳисобланади, ундан кейинги ўринни амфетаминларга мансуб стимуляторлар (*тахминан 50 миллион киши*) эгаллайди. 14 миллионга яқин киши кокаин ва 16 миллион киши эса опиат, шу жумладан, 10 миллион киши героин истеъмол қилади⁶.

Наркотикларга мойил шахсларнинг ёши 35 ёшдан ошмаслигини ҳисобга оладиган бўлсак, гиёҳвандлик мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиши барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиб, аҳолининг энг маҳсулдор қисмини такрор ишлаб чиқариш жараёнларидан четга суриб, тўғридан-тўғри таъсир қилиши равшандир. Гиёҳвандлик воситаларнинг ишлаб чиқарилиши ва истеъмол қилиниши ҳар бир ҳудудда турли кўринишларда амалга оширилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб мамлакатимиз ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари бошқа соҳавий хизматлар билан ҳамкорликда ёшлар ўртасида гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний муомаласига оид ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларнинг олдини олиш мақсадида қуйидаги тезкор-профилактик тадбирлар амалга ошириш лозим:

маҳаллаларда ва таълим муассасаларида ҳуқуқбузарлик ҳамда жиноятчиликнинг олдини олиш, гиёҳвандлик ва кучли таъсир этувчи моддаларга

⁶Қаранг: Черкасов В.В. Об итогах оперативно-служебной деятельности ФСКН России на 2021 год. №18. - М., 2021. – С. 7.

ружу қўйишнинг аянчли оқибатлари мавзуларида учрашувлар, давра суҳбатлари ўтказиш, таъсирчан тадбирлар ташкил қилиш;

маҳаллаларда гиёҳвандлик ва кучли таъсир этувчи моддаларга ружу қўйган ёшларни аниқлаб, уларни “маҳалла еттиликлари”⁷га бириктириш;

ҳар бир ҳудудларда ёшларни спорт ва турли хил тўғаракларга жумладан ИТ ихтисослиги, тил ўрганиш ва касбга йўналтиришни давлат томонидан қўллаб қувватлаш ва бу йўналишда етарли даражадаги молиявий ресурсларни ажратиш, ёшларни муайян миқдордаги стипендиялар билан қизиқишини орттириб бориш, карьера даражасидаги тизимни йўлга қўйиш;

интернет тизимларининг наркотиклар ва кучли таъсир этувчи моддаларга ёшларни қизиқтиришга ва уларни сотувини амалга оширишга қаратилган сайтларидан ҳимоя қилишга қаратилган давлат дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

ёшларни ақл идроки, иродасига таъсир қилувчи гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилишга ундовчи шахсларни аниқлаш бўйича доимий равишда тегишли хизматлар, идоралар билан қўшма тадбирларни ҳамкорликда ўтказиб бориш;

гиёҳванд ва шахсларнинг ақл-идрокига кучли таъсир қилувчи моддалар ва воситалар ёшларнинг қўлига қандай етиб бораётганлиги тафсилотларини аниқлаш;

ички ишлар органларининг бошқа хизматлари билан биргаликда “гиёҳвандлик” “ичкиликбозлик”ка дучор бўлган ота-оналарни аниқлаш уларни лозим бўлганда муомала лаёқатини чеклаш, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишга қаратилган ҳужжатларни расмийлаштириш ва тегишли органга тақдим этиш.

Гиёҳвандлик моддаларни истеъмол қилишга қарши профилактиканинг ғарб тажрибасидан МДХ давлатларида фойдаланиш жуда қийин. Ғарб давлатларининг у ёки бу усулини кўчириб ўтказишга ҳамдўстлик давлатларининг иқтисодий имкониятлари ҳар доим ҳам тўғри келавермаслиги мумкин.⁸

Бирок, ёшлар томонидан гиёҳвандлик воситалари ва кучли таъсир қилувчи моддаларни профилактикаси бўйича қуйидаги бир қатор тадбирларни универсал деб қабул қилиш мумкин:

⁷ Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 26 сентябрь куни маҳаллабай ишлаш тизимини кучайтириш юзасидан видеоселектор йиғилиши. Манбаа <https://www.gazeta.uz/uz/2023/09/27/mahalla/>. (Мурожаат санаси 02.11.2023.)

⁸ Вапаев С. Р. Вояга етмаган ва ёшлар ўртасида гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятларни олдини олишда тезкор-қидирув профилактиканинг ўрни //siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 111-116.

хорижий тажрибалар асосида мазкур йўналишдаги жиной гуруҳлар билан курашишнинг мукамал қонунчилик асосини яратиш ва ХМҚОларнинг ишончли ички ва ташқи ҳамкорликни йўлга қўйиш;

ўсиб келаётган авлоднинг рухий-ахлоқий ривожланиши, маданий ва диний тарбия, таълим ва маданият даражасини кўтариш;

гиёҳвандликка қарши самарали тарғибот ва ташвиқотларни амалга ошириш. Бунда жамиятнинг барча соғлом қатламлари иштирокини таъминлаш. ушбу фаолиятда энг юқори самара катта қийинчиликлар эвазига наркотикларга мойилликдан қутулган шахсларнинг тарғибот ва ташвиқоти саналади;

соғлом турмуш тарзи, жисмоний тарбия ва спорт – булар наркотикларни истеъмол қилиш йўлидаги сезиларли тўсиқлардир. Бу ҳақда давлатнинг қайғуриши кўплаб ёшларни наркотик истеъмолидан қутқариб қолади;

наркоманларни даволаш ва уларни реабилитациядан ўтказишнинг ривожланган тармоқлари мавжудлиги, шунингдек, кенг миқёсли илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, ёшлар орасида гиёҳвандликка қарши курашиш нафақат Ўзбекистонда, балки бутун дунёнинг асосий вазифаларидан бирига айланиб улгурди. Шундай экан бу иллатнинг ёшлар орасида кундан-кунга тарқалиб бораётганлиги жуда ташвишлидир. Мазкур жинойтларга ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан қарши курашишда пухта таҳлилларга асосланган атрофлича ўрганишни ҳамда кескин чоралар кўришни талаб этмоқда. Шу билан бирга ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларнинг фаолиятини ўзига хос алоҳида жиҳатларини янада такомиллаштириш шарт ҳисобланади.

INTEGRAL VA UNING TADBIQLARI

Ashurova Zulfizar

Andijon Davlat Universiteti Matematika-mexanika fakulteti
matematika yo'nalishi 4M1 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada integral tushunchasi va uning matematik tahlil sohasidagi asosiy tadbirlari tahlil qilingan. Funktsiyalarning boshlang'ich funksiyasini topish masalasi, aniqlanmas integralning ta'rif, uning xossalari va amaliy qo'llanilishi batafsil yoritilgan. Maqola integral tushunchasining matematik asoslarini, uning amaliyotdagi ahamiyatini hamda integrallar jadvalidan foydalanishni ko'rsatib beradi. Matematik analizning ushbu mavzusi nafaqat nazariy ahamiyatga, balki turli fanlar kesimida qo'llanma sifatida ham dolzarblik kasb etadi.

Kalit so'zlar: Integral, aniqlanmas integral, boshlang'ich funktsiya, matematik analiz, integrallash xossalari, funktsiyalar differensial, integralni hisoblash

Ma'lumki, hosila va uning tadbirlari bobida berilgan $y=F(x)$ funktsiyaning $F'(x)=f(x)$ hosilasini topish bilan shug'ullangan edik. Ammo amaliyotning bir qator masalalarida teskari masala, ya'ni $y=F(x)$ funktsiyani uning ma'lum bo'lgan $F'(x)=f(x)$ hosilasi bo'yicha topish masalasiga ham duch kelinadi.

Masalan, moddiy nuqtaning harakat tenglamasi $S=S(t)$ berilgan bo'lsa, unda t_0 vaqtgacha bosib o'tilgan masofa $S_0=S(t_0)$ kabi aniqlanadi. Ammo harakat tenglamasi $S=S(t)$ noma'lum bo'lib uning hosilasi $S'(t)=v(t)$ ya'ni oniy tezlik berilgan holda $S_0=S(t_0)$ masofani topish masalasi paydo bo'ladi. Bu kabi masalalar integral tushunchasiga olib keladi. Biz bu tushunchani o'rganishga kirishamiz.

Ta'rif. Biror chekli yoki cheksiz $(a; b)$ oraliqdagi har bir x nuqtada differensiallanuvchi va hosilasi

$$F'(x)=f(x) \quad (1)$$

shartni qanoatlantiruvchi $F(x)$ funktsiya berilgan $f(x)$ funktsiya uchun **boshlang'ich funktsiya** deyiladi.

Masalan, $f(x)=\cos x$ funktsiya uchun $F(x)=\sin x$ boshlang'ich funktsiya bo'ladi, chunki $F'(x)=(\sin x)'=\cos x$ tenglik o'rinlidir. Huddi

$$\text{Shunday} \quad F(x)=\frac{4}{x}$$

Funktsiya barcha x nuqtalarda $f(x)=x^3$ uchun boshlang'ich funktsiya bo'ladi, chunki bunda (1) tenglik o'rinli bo'ladi. Berilgan $y=F(x)$ funktsiyaning $y'=F'(x)$ hosilasi bir qiymatli aniqlanadi. Masalan, $y=x^3$ funktsiya yagona $y'=3x^2$ hosilaga ega. Ammo $y=f(x)$ funktsiyaning boshlang'ichi $F(x)$ funktsiyani topish masalasi bir qiymatli hal qilinmaydi. Haqiqatdan ham, agar $F(x)$ funktsiya $f(x)$ funktsiya uchun boshlang'ich

funksiya bo'lsa, u holda ixtiyoriy C o'zgarmas son uchun $F(x)+C$ funksiya ham $f(x)$ uchun boshlang'ich funksiya bo'ladi, chunki $[F(x)+C]'=F'(x)+(C)'=f(x)$.

Masalan, $f(x)=3x^2$ uchun ixtiyoriy C o'zgarmasda $x^3 + C$ boshlang'ich funksiya bo'ladi. Bundan berilgan funksiya uchun boshlang'ich funksiya yagona emasligi kelib chiqadi.

Bu tasdiq quyidagi teorema bilan aniqlanadi:

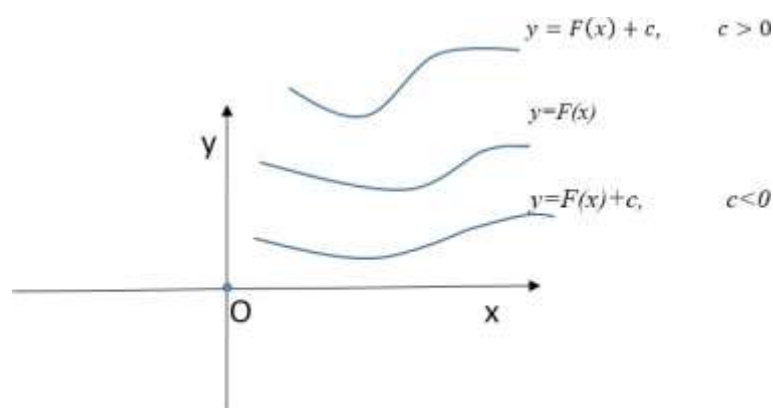
Teorema. Agar $F_1(x)$ va $F_2(x)$ funksiyalar $f(x)$ funksiyaning $[a, b]$ dagi boshlang'ich funksiyalari bo'lsa, u holda ular orasidagi ayirma o'zgarmas songa teng, ya'ni $F_1(x) - F_2(x)=C$.

Ta'rif. Agar $F(x)$ funksiya $f(x)$ funksiya uchun boshlang'ich funksiya bo'lsa, u holda $F(x) + C$ ifoda $f(x)$ funkiyadan olingan **aniqmas integral** deyiladi.

Berilgan $f(x)$ funksiyaning aniqmas integrali $\int f(x)dx$ kabi belgilanadi. Demak, ta'rifga asosan

$$\int f(x)dx = F(x) + c \quad (2)$$

Bu yerda $\int$ -integral belgisi, $f(x)$ – **integral ostidagi funksiya**, $f(x)dx$ **integral ostidagi ifoda**, x esa **integrallash o'zgaruvchisi** deyiladi. Berilgan $f(x)$ funksiyaning $\int f(x)dx$ aniqmasintegralini topish amali bu **funksiyani integrallash** deyiladi. Aniqmas integral $y = F(x) + C$ funksiyalar sinfini ifodalashi ma'lum. Shuning uchun ham geometrik nuqtai nazardan, aniqmas integral $y=F(x)$ funksiya grafignini Oy koordinata o'qi bo'ylab parallel ko'chirishdan hosil bo'ladigan chiziqlar sinfidan iborat bo'ladi (1-chizma).

1-chizma Aniqmas integral bir qator xossalarga ega:

I. Aniqmas integralning hosilasi integral ostidagi funksiya teng, ya'ni $d(\int f(x)dx) = f(x)dx$ Aniqmas integralning differensial integral ostidagi ifodaga teng, ya'ni $d(\int f(x)dx) = f(x)dx$

I. Biror funksiyaning hosilasidan olingan aniqmas integral shu funksiya bilan

C o'zgarmasning yig'indisiga teng, ya'ni

$$\int F'(x)dx = F(x) + C.$$

II. Biror funksiyaning differensialidan olingan aniqmas integralshu funksiya bilan o'zgarmas son yig'indisiga teng, ya'ni

$$\int dF(x) = F(x) + C.$$

III. O'zgarmas ko'paytuvchi k ni integral belgisi oldiga chiqarish mumkin, ya'ni

$$\int kf(x)dx = k \int f(x)dx .$$

IV. Ikkita funksiya algebraik yig'indisidan olingan aniqmas integral shu funksiyalarning har biridan olingan aniqmas intgrallarning algebraik yig'indisiga teng, ya'ni $\int [f(x) \pm \varphi(x)]dx = \int f(x)dx \pm \int \varphi(x)dx$.

V. Agar a va b o'zgarmas sonlar bo'lsa, u holda quyidagi tasdiq o'rinlidir:

$$\int f(x)dx = F(x) + C \Rightarrow \int f(ax + b)dx = \frac{1}{a} F(ax + b) + C.$$

Hosilalar jadvali va oldin hisoblagan bir qator hosilalardan hamda aniqmas integral ta'rifidan foydalanib quyidagi asosiy integrallar jadvalini hosil qilamiz:

$$1. \int x^n dx = \frac{x^{n+1}}{n+1} + C (n \neq -1) \quad 9. \int \frac{dx}{\sin^2 x} = -ctgx + C;$$

$$2. \int \frac{dx}{x} = \ln|x| + C; \quad 10. \int tgx dx = -\ln|\cos x| + C$$

$$3. \int \frac{dx}{\sqrt{x}} = 2\sqrt{x} + C; \quad 11. \int ctg x dx = \ln|\sin x| + C;$$

$$4. \int a^x dx = \frac{a^x}{\ln a} + C; \quad 12. \int \frac{dx}{\sqrt{a^2 - x^2}} = \arcsin \frac{x}{a} + C;$$

$$5. \int e^x dx = e^x + C;$$

$$6. \int \sin x dx = -\cos x + C; \quad 13. \int \frac{dx}{a^2 + x^2} = \frac{1}{a} \operatorname{arctg} \frac{x}{a} + C;$$

$$7. \int \cos x dx = \sin x + C; \quad 14. \int \frac{dx}{x^2 - a^2} = \frac{1}{2a} \ln \left| \frac{x-a}{x+a} \right| + C;$$

$$8. \int \frac{dx}{\cos^2 x} = tgx + C; \quad 15. \int \frac{dx}{\sqrt{x^2 + \lambda}} = \ln \left| x + \sqrt{x^2 + \lambda} \right| + C.$$

Bu yerda keltirilgan integrallar jadvalidan foydalanib kelgusida ko'plab integrallarni hisoblash mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-iyuldagi "Matematika ta'limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab quvvatlash va shuningdek, V.I.Romanovskiylar nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan

takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-4387 sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy majlisga murojatnomasi, "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2020 yil 25 yanvar, №1.
3. So'fiyev T. Maktabda matematik analiz elementlari. Toshkent. "O'qituvchi" 1983.
4. Rasulov N.P., Safarov I.I., Muxitdinov R.T. Oliy matematika. Toshkent, 2012.
5. Piskunov N.S. Differensial va integral hisob. I-tom. Toshkent. "O'qituvchi", 1984.
6. Piskunov N.S. Differensial va integral hisob. II-tom. Toshkent. "O'qituvchi", 1984.
7. Ibaydullayev T.T., Ahlimirzayev A, Raximberdiyev E., Qo'chqarov E. Oliy matematika. Toshkent. "Innovatsiya-ziyo".

BIOLOGIYA FANINI O'QITISH METODLARI

*Nurxonova Toshbibi Buxarovna,
Surxondaryo viloyati Denov tumani 40-maktab
biologiya fani o'qituvchisi, +998903739315 nurxonova40@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biologiya va ekologiya fanini o'qitish metodlari ko'rgazmalilik, tabiiy ob'ektlarni tanib olish va aniqlash metodi, o'qitishda amaliy metodlarning o'simliklarni parvarish qilish, hayvonlarni boqish va ko'paytirishda keng foydalanilishi haqida yoritiladi.

Kalit so'z: O'qitish metodlari, o'qitish metodlarining funksiyalari, o'qitish metodlarining tasnifi va tavsifi, o'qitishning reproduktiv metodlari.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo'g'rilgan o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligiga sanaladi.

Metod so'zi umumiy ma'noda muayyan maqsadga erishish usulidir.

O'qitish metodlari yagona ta'lim jarayonining ikkita sub'ekti bo'lgan o'qituvchining pedagogik va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini uyg'unlashtiruvchi, xamkorligini ta'minlovchi faoliyat usulidir.

O'qitishda o'quvchilar faoliyatini rag'batlantirish va asoslash metodlari. O'qitishning nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari. Quyida o'qitishning reproduktiv metodlari bo'lgan og'zaki metodlari (hikoya, suhbat. o'quv ma'ruzasi), ko'rgazmali, amaliy metodlarining tavsifi beriladi:

O'qitishning og'zaki bayon metodlari guruxi. O'qitish jaraenida og'zaki metodlardan doimo va muntazam foydalanib kelingan. Bu metodlar metodlar ichada ustunlik qilgan davrlar ham bo'lgan. Hozirgi kunda an'anaviy ta'lim tizimida og'zaki metodlar ustunlik qiladi.

O'qitishning og'zaki bayon metodlari qo'llanilganda o'qituvchining so'zi o'quvchilarning bilim olishlari uchun asosiy manba hisoblanadi, ya'ni o'qituvchi o'quvchilarga so'zlar vositasida bilim beradi, o'quvchilar faoliyatini eshitish, fikr yuritish, berilgan savollarga javob topishga yo'naltiradi. SHuning uchun o'qituvchining so'zi oddiy axborot bo'lmasdan, balki ishonchli, asoslovchi, o'quvchilarning faoliyatini faollashtiruvchi ta'sir kuchiga ega bo'lishi kerak.

O'qitish jarayonida ko'rgazmali metodlardan o'z o'rnida va samarali foydalanishning quyidagi afzaliklari mavjud:

- o'quvchilarda ko'rgazmali-obrazli tafayusurni rivojlantirish, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, aqliy faoliyat usullarni egallash;

- o'rganilayotgan nazariy masalalarni aniqlashtirish, darsda bevosita kuzatish imkoni bo'lmagan hodisa va jarayonlarni modellashtirish;
- biologik ob'ektlarni kuzatish, ular ustida tajribalar o'tkazish, olingan nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash, o'rganilgan xodisalarni sxema, jadvallar asosida aniqlashtirish va tasniflash imkonini beradi.

Biologiyani o'qitishda foydalaniladigan ko'rgazmali vositalar sirasiga quyidagilar kiradi: tabiiy va tirik ob'ektlar - gerbariyalar, kolleksiyalar, mikro va ho'l preparatlar, xona o'simliklari, tirik tabiat burchagida boqiladigan hayvonlar

Tabiiy ob'ektlarni tanib olish va aniqlash metodi biologiyani o'qitishda etakchi mavqeiga ega, chunki botanika darslarida o'simlik organlari, O'simlik turi, turkumi, oilasi, sinfga mansubligi aniqlanadi. Buning uchun o'qituvchi etarli darajadaga tarqatma va didaktik materiallar, gerbariyalar, majmualari tayyorlangan bo'lishi va ulardan o'z o'rnida samarali foydalanishi lozim.

Zoologiya darslarida hayvonlarning organlari, ularning vazifalarini bilish bilan bir qatorda hayvonlarning qaysi tip, sinf, turkum, oilaga mansubligini aniklaydi. Mazkur metoddan faqat biologiya darslaridagina emas, balki darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlar va ekskursiyalarda ham keng qo'llaniladi.

Kuzatish metodi bu tirik organizmlarda boradigan jarayonlar va tabiat jismlarida sodir bo'ladigan hodisalarni o'quvchilarning maqsadga muvofiq holda idrok etishi hisoblanadi. Bu metodda o'quvchilarning kuzatishi bo'yicha to'plangan ma'lumotlari bilim manbai sanaladi. Kuzatish metodidan biologiyani o'qitishning barcha shakllarida foydalaniladi. Kuzatish metodidan dars jarayonida foydalanilganda o'quvchilar dars mazmuniga oid ko'rgazma vositalarini mustaqil kuzatadilar, natijada kuzatish ob'ektlaridagi o'ziga xos xususiyatlarni isbotlovchi dalillarga ega bo'ladilar. Bunday kuzatish qisqa muddatli bo'lib, ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga xizmat kiladi.

O'simliklar hayotidagi bahorgi, kuzgi mavsumiy o'zgarishlar, kelib ketuvchi qushlarning hayotini kuzatish, hashoratlarning rivojlanishini o'rganish kabi kuzatishlar uzoq muddatli davomli kuzatishlar sanaladi.

Biologik tajribalarni o'tkazish metodi - o'z ichiga biologik ob'ektlarni tanish va aniqlash, kuzatishlarni qamrab oladi, lekin mazmuni jihatdan ulardan farq qiladi. Biologik tajribalarni o'tkazish o'quvchilarni o'rganilayotgan jarayon yoki hodisaning mohiyatiki anglashga, ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunishga, biologik qonuniyatlarni «qayta kashf» etishishiga imkon beradi. Tajriba natijalarini umumlashtirish, xulosa yasash, uni rasmiylashtirish o'quvchilarda tadqiqotchilikni rivojlantiradi.

Biologiyani o'qitishda amaliy metodlardan o'simliklarni parvarish qilish, hayvonlarni boqish va ko'paytirishda keng foydalaniladi. Bu metod o'quvchilarning biologiyadan o'zlashtirgan bilimlari, kuzatish va jismoniy meqnat ko'nikmalarini

qamrab olib, o'quvchilarni qishloq xo'jaligi Mehnati asoslarini egallash va kasbga yo'llash, ekologik va iqtisodiy tarbiya berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - T. : TDPU, 2003.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания.- Л.: ЛГУ. 1968.- 340 с.
3. Musayev B.S. "Agrokimyo" Toshkent "Sharq" nashriyoti 2001 y
4. K. Xoliqov. "O'zbekiston janubidagi dorivor o'simliklar". T - "Mehnat" - 1992.

NANO-BIOPHARMACEUTICS AND DRUG DELIVERY SYSTEMS BASED ON NANOPARTICLES

Assistant of the Department of "Pharmacognosy and Pharmaceutical Technology" of Samarkand State Medical University: M.U. Quyliyeva; Mirjalol Shopulatov, a student of the Faculty of Pharmacy; Asrayev Marufjon, a student of the Faculty of Pharmacy

Abstract

Nanoparticle-based drug delivery systems represent a rapidly advancing area in biopharmaceutics with the potential to revolutionize the treatment landscape for numerous diseases. These nanotechnologies can enhance drug bioavailability, improve therapeutic efficacy, reduce toxicity, and offer targeted delivery. This article explores the principles of nano-biopharmaceutics, the mechanisms by which nanoparticles function as drug carriers, their applications, benefits, challenges, and future directions in the medical and pharmaceutical industries.

Introduction

Nano-biopharmaceutics focuses on the use of nanotechnology in developing and enhancing drug delivery systems. The unique properties of nanoparticles—such as their small size, high surface area, and ability to be engineered for specific interactions—make them highly promising as drug carriers. Conventional drug delivery methods often suffer from limitations such as poor solubility, suboptimal bioavailability, and lack of targeting. By contrast, nanoparticles can enhance the pharmacokinetic and pharmacodynamic profiles of therapeutic agents, offering innovative solutions for complex health challenges.

Types of Nanoparticles Used in Drug Delivery

Nanoparticles in drug delivery systems are diverse and can be broadly categorized based on their composition. Commonly used types include:

1. Lipid-Based Nanoparticles:

Liposomes and solid lipid nanoparticles (SLNs) are known for their biocompatibility and ability to encapsulate hydrophilic and lipophilic drugs. They enhance drug stability and allow controlled release.

2. Polymeric Nanoparticles:

Biodegradable polymers such as polylactic acid (PLA) and poly(lactic-co-glycolic acid) (PLGA) are frequently used. They offer tailored release profiles and minimize systemic side effects.

3. Metallic Nanoparticles:

Gold, silver, and iron oxide nanoparticles are employed for drug delivery, imaging, and theranostics. Their functionalization potential enables precise targeting.

4. Dendrimers:

These highly branched, tree-like structures offer a high degree of surface functionality, which facilitates drug attachment, encapsulation, and controlled release.

5. Nanoemulsions and Nanosuspensions:

These systems improve the solubility and bioavailability of poorly water-soluble drugs.

Mechanisms of Drug Delivery Using Nanoparticles

Nanoparticles facilitate drug delivery through several mechanisms that enhance therapeutic outcomes:

- *Enhanced Permeability and Retention (EPR) Effect:*

This phenomenon allows nanoparticles to accumulate in tumor tissues due to the leaky vasculature, providing a targeted treatment approach.

- *Controlled and Sustained Release:*

Nanoparticles can be engineered to release their therapeutic payloads over a prolonged period, reducing the frequency of dosing and maintaining consistent drug levels.

- *Active Targeting:*

Functionalization with ligands, antibodies, or aptamers enables nanoparticles to bind to specific cell surface receptors, offering a high degree of targeting precision.

- *Improved Drug Stability:*

Encapsulation of drugs in nanoparticles protects them from degradation, thus increasing their shelf-life and efficacy.

Applications of Nanoparticle-Based Drug Delivery

The potential applications of nanoparticles in drug delivery are vast, with significant advancements in the following areas:

1. Oncology:

Nanoparticles are widely used for the targeted delivery of chemotherapeutic agents, reducing off-target effects and enhancing efficacy.

2. Infectious Diseases:

Antimicrobial nanoparticles can overcome drug resistance by delivering high concentrations of drugs directly to the infection site.

3. Gene Therapy:

Nanoparticles serve as vectors for delivering nucleic acids (e.g., siRNA, mRNA) for the treatment of genetic disorders.

4. Neurological Disorders:

Due to their ability to cross the blood-brain barrier (BBB), nanoparticles offer promising solutions for treating neurological diseases.

Benefits of Nanoparticle Drug Delivery Systems

- *Enhanced Solubility and Bioavailability:*

Nanoparticles can enhance the solubility of poorly water-soluble drugs, resulting in better absorption and bioavailability.

- *Targeted Delivery:*

Targeting reduces systemic side effects and increases drug concentration at the intended site of action.

- *Reduced Dosing Frequency:*

Controlled and sustained release minimizes the need for frequent dosing, improving patient compliance.

- *Reduced Toxicity:*

By minimizing exposure to non-targeted tissues, nanoparticles reduce the risk of systemic toxicity.

Challenges and Limitations

Despite the remarkable potential of nanoparticles in drug delivery, there are notable challenges:

1. *Biocompatibility and Toxicity:*

Ensuring that nanoparticles are safe and do not elicit adverse immune responses remains a concern.

2. *Manufacturing and Scalability:*

The reproducible synthesis of nanoparticles with uniform properties at a large scale can be complex and costly.

3. *Regulatory Hurdles:*

The regulatory approval process for nanoparticle-based therapies is stringent, given the need for extensive safety and efficacy data.

4. *Stability and Storage:*

Maintaining nanoparticle stability during storage and in biological environments can be difficult.

Future Directions

The future of nano-biopharmaceutics is promising, with numerous innovations on the horizon:

- *Personalized Medicine:*

Tailoring nanoparticle formulations to individual patient profiles may offer highly personalized therapeutic options.

- *Smart Nanoparticles:*

Nanoparticles capable of responding to environmental stimuli, such as pH or temperature changes, can achieve on-demand drug release.

- *Combination Therapies:*

Co-delivery of multiple drugs or combining therapeutic agents with imaging agents (theranostics) may enhance treatment outcomes.

Conclusion

Nano-biopharmaceutics and nanoparticle-based drug delivery systems offer groundbreaking possibilities for improving the efficacy, safety, and precision of therapeutics. Ongoing research, collaboration between academic and industrial entities, and regulatory advancements will be critical to overcoming existing challenges and unlocking the full potential of these innovative technologies.

References

1. Scientific Journals and Articles:

- *“Advanced Drug Delivery Reviews”* - Covers the latest advancements in drug delivery technology and nano-based systems.
- *“Journal of Controlled Release”* - Provides information on controlled release of therapeutic agents and related systems.
- *“Pharmaceutical Research”* - Focuses on research findings and developments in pharmaceuticals and biopharmaceutics.

2. Books:

- *Nanoparticulate Drug Delivery Systems* by Deepak Thassu et al.
- *Nanotechnology in Drug Delivery* edited by M. R. Mozafari.
- *Nano-Biotechnology for Biomedical and Diagnostic Research* by Eriko Takahashi.

3. Websites and Resources:

- *National Institutes of Health (NIH) PubMed Database:* <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>
- *ScienceDirect* - Offers access to various scientific articles on nanotechnology and biopharmaceutics: <https://www.sciencedirect.com/>
- *Springer Link* - A resource for books and journals in pharmaceutical sciences: <https://link.springer.com/>
- *Nature Nanotechnology* - Focuses on nanotechnology applications and research: <https://www.nature.com/nnano/>

ДОРИВОР ЯНТОҚ - «САҲРО РАМЗИ»*M.U.Quyliyeva**Farmakognoziya va farmatsevtik texnologiya kafedراسi assistenti**Karimova Asalxon Ramazon qizi**Samarqand davlat tibbiyot universiteti talabasi*

Оддий янтоқ (*Alhagi psevdalhagi Fisch*)- дуккаклилар (*Fabaceae Lindl*) оиласига мансуб кўп йиллик яримбутасимон ўсимлик. Ўзбекистон худудида кулранг янтоқ, юмшоқ баргли янтоқ, сохта янтоқ ва форс янтоқ хиллари ҳам учрайди. Янтоқни дарё бўйларида, чўл ерларда учратиш мумкин, ўсимлик лой ва шағалли ярим чўлларда ва курук даштларда ўзини яхши ҳис қилади. Янтоқга ерга чуқур кириб борадиган, 10 м ва ундан кўпроққа етадиган илдизлар характерлидир, бу чўл шароитида ўсимликни сув билан таъминлаш имкониятини яратади. Янтоқ Марказий Осиёда (Орол-Каспий минтақаси чўлларида, Қорақум ва Қизилқум даштларида), Россиянинг Европа қисмида, Кавказ ва Ҳиндистонда кенг тарқалган. Янтоқнинг гуллаш даври баҳорнинг охиридан кузнинг охиригача давом этади, ўсимликнинг мевалари июлда пиша бошлайди. Янтоқ ўсимлиги туялар учун қимматли озуқа ҳисобланади. Бундан ташқари, янтоқ қорамол, қўй ва эчкиларни боқиш учун ишлатилади, лекин фақат энг ёш ҳолатда, тиканлар ҳали кўпол бўлгунга қадар. Янтоқнинг ўзига хос шифобахш фазилатлари қадим замонлардан маълум бўлган. «Авеста»нинг табиий фанларга бағишланган омон қолган алоҳида қисмларида дезинфекция учун ўсимлик воситаларидан фойдаланиш тасвирланган. Улар орасида янтоқ ҳам бор. Бундан ташқари, кукун, қайнатма ва сиркада тайёрланган дамлама шаклида ишлатилган. Марказий Осиё, Миср, Эрон, Саудия Арабистони, Ҳиндистон ва Хитойнинг анъанавий халқ табобатида жуда машхур бўлган дорилар орасида янтоқ алоҳида ўрин тутади, аммо уни нисбатан яқинда замонавий тиббиётда қўллай бошлашди. Янтоқдан тайёрланган дамламалар ва қайнатмалар халқ табобатида кенг қўлланилади. Шунингдек, янтоқ ўсимлиги Британияда тиббиётда фойдаланишга рухсат берилган. Янтоқ ўсимлигининг дамламаси, қайнатмаси, янги шарбати, мевалари, илдизи ва таранжубин («манна») моддаси ўрганилган ва амалиётда қўлланилмоқда. Бу ўсимликдан фойдали доридармонларни Хусайн ибн Сино ўзи яратиб, терапевтик ва профилактик восита сифатида ишлатган. Янтоқ ўсимлигининг минералларга бой таркиби ва биологик фаол моддалари туфайли туя сутининг шифобахш хусусиятлари янада яхшиланади, туя сутининг доривор мақсадларда қўллаш имкониятлари ҳам кенгайди. Сўнгги йилларда бу доривор ўсимликга қизиқиш кучаймоқда. XX асрнинг фақат сўнгги чорагида тадқиқотчилар янтоқ экстрактларининг бир қатор

фармакологик хусусиятларини – яллиғланишга қарши ва антиспазмолитик фаоллигини, ошқозон яраси касаллигини даволаш ва тахикардия пайтида юрак уриш тезлигини камайтириш қобилиятини шунингдек, унинг анестетик ва бўшаштирувчи тасалли берувчи таъсирини тавсифловчи асарларини нашр этишди. Ўсимликнинг ўсмаларга қарши таъсирини ўрганиш бўйича олимлар томонидан тадқиқотлар олиб борилмоқда. Даволаш мақсадларида доривор ўсимликнинг ер усти қисми (гуллар, поялар ва новдалар, барглари, тиканлар ва мевалар), илдизлари ва ўсимликдан ажралиб чиқадиган шакарли моддадан фойдаланилади, у илиқ об-ҳаво шароитида пояларда ҳосил бўлади ва қотади. Таркиби 2- ва 3- сахаридлардан иборат модда таранджубин («манна») деб номланади. Қадим замонларда бу нафақат ширатор, балки универсал доривор бўлган. Кўплаб доривор ўсимликларнинг биринчи кашфиётчиси Ҳусайн ибн Сино сирли таранджубин ҳақида «Тиб қонунлари» асарида ёзиб қолдирган. Янги йиғилган оқ таранджубин чанқовни мукамал даражада қондиради, кўкракни ва йўтални юмшатади, қабзиятда яхши таъсир қилади, ҳатто қандли диабетда қондаги шакар миқдорини камайтиришга ёрдам беради. Олим бир мартага 10-20 мисқолгача таранджубин исьтемом қилишни тавсия қилган (бир мисқол - 4,25 грамм). Ҳозирги кунда янтоқнинг кимёвий таркиби етарлича ўрганилмаган. Ўсимлик таркибида флавоноидлар, сапонинлар, эфир мойи, стероидлар, органик кислоталар, лейкоантоцианлар, кумаринлар, витаминлар С, К, В гуруҳи, каротин, гликозидлар, танинлар, алкалоидлар, фитонцидлар борлиги аниқланган. Ўзбекистонда маълум бўлган барча беш турдаги янтоқ ўсимлигида кўп миқдорда С витамини мавжуд. Янтоқ ўсимлигига асосланган доривор маҳсулотлар ўт ҳайдовчи, яраларда терини тикланишини фаоллаштирувчи, қонни тўхтатувчи, буриштирувчи хусусиятларга эга. Улар ревматизмда оғриқларни камайтириш, юрак-қон томир тизими фаолиятини яхшилаш, жигар ва ошқозон-ичак трактининг фаолиятини нормаллаштиришда қўлланилади. Ўрта Осиё ва Озарбайжонда оддий янтоқнинг гуллари чанқовни қондирадиган ва терлашни кескин камайтирадиган чой ичимликларини тайёрлаш учун ишлатилади. Шунингдек, ўсимликдан тайёрланган эссенция ошқозон касалликлари ва геморройни даволашда ишлатилади. Ўсимлик қайнатмаси, илдизининг дамламаси қон тўхтатувчи восита сифатида, геморрой ва дизентерия, шунингдек жигар касалликлари, ошқозон яраси ва ўн икки бармоқли ичак ярасини даволашда ишлатилади. Теридаги жароҳатларни битишини фаоллаштирувчи восита сифатида қўллаш мумкин. Сахро таранджубинининг қотган бўлаклари (шакар суррогати) яхши сийдик ҳайдовчи ва ҳароратни пасайтирувчи восита сифатида ишлатилади, шунингдек, халқ табобатида муваффақиятли қўлланиладиган ични юмшатувчи воситадир. Янтоқ асал берувчи ўсимлик. Янтоқ ўсадиган ҳудудда асаларилар томонидан тўпланган асал энг шифобахш

ҳисобланади ва таркибида инсон танаси учун зарур бўлган юздан ортик элементлар мавжуд. Янтоқ асали жуда қуюқ ва деярли ўзига хос асал ҳидига эга эмас, совутилган сариеғга ўхшайди, лекин анча енгилроқ. Ёқимли таъмга ва бир қатор доривор хусусиятларга эга бўлган бундай асал зарарли микроорганизмларга қарши курашнинг ажойиб воситаси бўлиб, танани тозалашга, ундан токсинлар ва ортикча тузларни олиб ташлашга ёрдам беради. Уни кўк чойга қўшиб ичилса шамоллашдан имкон қадар тезроқ халос бўлишга ёрдам беради, бундан ташқари у тана қувватини оширади. Ҳусайн ибн Сино кўплаб дори-дармонларни тайёрлашда янтоқ гулларидан йиғилган асалдан муваффақиятли фойдаланган. Ўзининг «Тиб қонунлари» асарида у етилган табиий асални ўз ичига олган кўплаб рецептлар берган. Янтоқдан тайёрланган айрим доривор препаратлар (Ҳусайн Ибн Сино кўрсатмаси бўйича): Янтоқ илдизини тайёрлаш: 1 стакан қайноқ сув 20 г илдиз, 25 дақиқа давомида паст оловда қиздириш, 0,5 соат, сузгичдан ўтказиш. 4-5 ош қошиқдан овқатдан олдин 0,5 соат давомида кунига 3 марта сийдик ҳайдовчи сифатида ичинг. Худди шу тайёргарлик, 1 ош қошиқдан кунига 3 марта сийдикда кум борлигида ва катталарда сийдик чиқиши қийинлашганда, ангина, кулоқни йирингли яллиғланишида қабул қилинади. Янтоқ дамламаси: 200 мл қайноқ сувда 1 чой қошиқ кукун ҳолатидаги янтоқ қайнатилади, 20 дақиқа дам берилади, кейин сузгичдан ўтказилади. Тана ҳарорати кўтарилганда совутиш воситаси сифатида фойдаланилади. Томоқ оғриганда дамлама билан чайилади. 2 чой қошиқ майдаланган янтоқ илдизи 200 мл сувда 6-7 дақиқа қайнатилади, 30 дақиқа дам берилади, совутилади. Ич суриш мақсадида эрталаб оч қоринга 200 мл дамлама ичилади.

REFERENCES

1. Sh, A., Kuylieva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis.
2. Қўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усмонова, М., & Имамова, Ю.
3. Боймуратов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2).
4. Sh, E. M., & Qo'yliyeva, M. U. (2022). ANJIR O'SIMLIGI MEVASINING YO'TALGA QARSHI SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI.
5. Melikulov, O. J., Kodirov, N. D., & Baymuradov, E. S. (2022). 4-xlor-5, 6-dimetiltieno [2, 3- d] pirimidinning to'yingan geterosiklik birikmalar bilan reaksiyasi. Ta'lim fidoyilari, 18(5), 285-288

6. Меликулов, О. Ж., Кодиров, Н. Д., & Баймурадов, Э. С. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БАРБАРИСА В ФАРМАКОТЕРАПИИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 911-913.
7. Меликулов, О. Ж., Кодиров, Н. Д., Баймурадов, Э. С., & ИСПОЛЬЗОВАНИЕ, Б. О. (2022). № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-barbarisa-vfarmakoterapii>.
8. Meliqulov, O. J., & Baymuradov, E. S. (2022). 2H-4-GIDRAZINIL5, 6-DIMETIL TIENO [2, 3-D] PIRIMIDINNING AROMATIK ALDEGIDLAR BILAN REAKSIYASI. *Экономика и социум*, (3-2 (94)), 198-202.
9. Meliqulov, O. (2021). 2H-4-GIDRAZINIL-5, 6-DIMETILTIENO [2, 3-d] PIRIMIDINNING sINTEZI VA UNING ALDEGIDLAR BILAN KONDENSATSIYA REAKSIYALARI. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Qodirov, N. D., Qo'Yliyeva, M. U., & Boymurodov, E. S. (2021). DORILAR HAQIDA TUSHUNCHA, FARMAKALOGIK XOSSALARI, SAQLASH UCHUN SHAROIT YARATISH USULLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 580-586.
11. Boymurodov, E. S., & Olimov, S. M. (2021). DORILAR HAQIDA TUSHUNCHA. *Экономика и социум*, (10 (89)), 66-69.
12. Meliqulov, O. J., & Baymuradov, E. S. (2022). VITAMIN B12 NING OLINISHI VA UNING ANAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(8), 324-327.
13. Боймурадов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2).
14. Farrokhfal, K. H., Fatehi, M., & Fatehi, Z. (2005). Cardiovascular effects of five native plants from southern of Khorasan state. *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*, 7(1).
15. Jiyanboevich, Y. S., Maxmudovna, M. D., Suyunovich, B. E., & Sadridinova, B. D. (2023). The Effect of Mdr-1 Gene Polymorphism Genotypes on The Structure and Effectiveness of Treatment of Chronic Gastritis. *Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior*, 14(2), 897-903.
16. Боймуродов, Э. С. (2023). ТУТ БЕЛЫЙ, ШЕЛКОВИЦА (ТУТ)–MORUS ALBA L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(2), 76-80.
17. Камолова, З. М. Қ. (2022). ЧАРМ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЁҒЛАШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН КОМПОЗИЦИЯЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(6), 148-153.

- 18.Boymurodov, E., Xasanova, G., & Olimov, S. (2021). INTRODUCTION TO THE SCIENCE OF PHARMACOLOGY, THE RELATIONSHIP OF SCIENCE WITH OTHER DISCIPLINES, THE HISTORY OF ITS ORIGIN. Экономика и социум, (11-1 (90)), 135-137.
- 19.Suyunovich, B. E. (2024). BIOLOGIK FAOL OZUQAVIY QO'SHIMCHALAR AHAMIYATI VA INSON ORGANIZMIGA TA'SIRI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 91-95.
- 20.Boymurodov, E. S. (2024). Essential Oils Preservative Medicinal Plant Application. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149), 2(2), 351-355.
- 21.Boymurodov, E. S. (2024). Preparation of Raw Materials from Medicinal Plant Parts. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 3(2), 114-117.
- 22.Баймурадов, Э. С. (2023). ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА МАЛИНЫ. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 6(1), 91-93.
- 23.Suyunovich, B. E. (2023). Growing Medicinal Plants. American Journal of Science on Integration and Human Development (2993-2750), 1(6), 53-58.
- 24.Boymurodov, E. S. QAHVA (KAVA)-COFFEA ARABICA L
- 25.Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. Science and Education, 3(11), 106-116.
- 26.Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. Science and Education, 3(11), 106-116.
- 27.Olimov, S. M., & Vaxromova, B. Z. (2022). ZANJABIL HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. Journal of new century innovations, 14(1), 156-160.
- 28.Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). KAMQONLIK SABABLARI VA UNI TABIIY YO'L BILAN DAVOLASH CHORALARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(1), 160-165.
30. Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). YALPIZ (MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI. Образование наука и инновационные идеи в мире, 15(1), 169-172.
- 29.Shernazarovna, E. M., Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2023). RAYHON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(1), 166-168.
- 30.Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING ASORATLARI. Journal of new century innovations, 26(4), 116-121.

31. Bakhromova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). THE LIFE OF ABU ALI IBN SINA AND HIS CONTRIBUTION TO THE FIELD OF PHARMACY. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 1(9), 39-42
32. Бахрамова, Б., & Муминбоев, Д. (2023, September). ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА К ПРИРОДЕ И ОТНОШЕНИЕ ПРИРОДЫ К ЧЕЛОВЕКУ. In Международная конференция академических наук (Vol. 2, No. 9, pp. 9-13).
33. Вахратова, В., & Mo'minboyev, D. (2023). SHIFOBAXSH ZANJABILNING TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(9), 86-89.
34. Вахратова, В., Холбо'таева, К., & Mo'minboyev, D. (2023). BIOLOGIK FAOL MODDALARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. Инновационные исследования в науке, 2(9), 5-8.
35. Zokirovna, B. B., & Khusan, K. (2023). VALERIAN ROOT IN THE TREATMENT OF SLEEP PROBLEMS AND RELATED DISORDERS-A SYSTEMATIC REVIEW AND METAANALYSIS. Journal of Modern Educational Achievements, 10(1), 21-27.
36. ZOKIROVNA, B. B., RAHMANOVNA, A. Y., & OGLU, M. D. J. (2024). DRUG ALLERGIC REACTIONS: CURRENT VIEWS. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 56-70.
37. ZOKIROVNA, B. B., OGLU, K. K. U., OGLU, M. D. J., & OGLU, D. B. S. (2024). PHARMACOEPIDEMOLOGY AND BIOINFORMATICS: EVOLUTION AND INTEGRATION OF ANALYTICAL WAYS ON PRECISION THERAPEUTICS ON CARDIOVASCULAR RISK. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 78-90.
38. Zokirovna, B. B. (2024). PROSTATIT KASSALIGI VA PROSTATATA BEZI EKSTRAKTIDAN DORI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY USULLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 71-77
39. Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2024). ATMOSFERA IFLOSLANISHINING OLDINI OLUVCHI SUYUQ DARAXT. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 202- 208.
40. Усманова, М., Эрназарова, М., Куйлиева, М., & Хасанова, Г. (2021). Дорихона фаолиятини ташкил этиш, дорилар саклаш чора тадбирлари. Экономика и социум,(11), 90(6).
41. Sh, A., Kuylieva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis.
42. Қўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю

- 43.Боймурадов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2).
- 44.Sh, E. M., & Qo'yliyeva, M. U. (2022). ANJIR O'SIMLIGI MEVASINING YO'TALGA QARSHI SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI.
- 45.МахбубаУзоқовна, Қ., & Қуylieva, М. У. (2024). JISMONIY FAOLLIK VA UNING INSON SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASHDAGI AHAMIYATI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 18(5), 7-14.
- 46.Абдуллаев, Ш., & Куйлиева, М. У. (2024). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В МЕДИЦИНЕ. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 15(4), 181-183.
- 47.Qo'Yliyeva, M. U., Ernazarova, M., Usmonova, M., & Yu, I. (2021). CHILONJIYDA HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT, TARKIBI, XALQ TABOVATIDA QO'LLANILISHI, XUSUSIYATLARI VA ULARNING HAR XIL TURLARI, O'STIRISH UCHUN SHAROIT. *Экономика и социум*, (11-1 (90)), 476-480.
- 48.Yuldashev, S., Halimbetov, Y., Usmanova, M., Naimova, Z. S., & Khamraeva, M. (2021). National Processes In Uzbekistan And The Formation Of The Internationalist Maturity Of The Younger Generation. *The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research*, 3(06), 167-175.
- 49.Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. *Science and Education*, 3(11), 117-125.
- 50.Sh, A., Kuyliyeva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(5), 466-470.
- 51.Sh, A., Kuyliyeva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(5), 466-470.
- 52.Имамова, Ю. А., & Усманова, М. Б. (2022). РОДИОЛЫ РОЗОВАЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗМА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 901-904.
- 53.Имамова, Ю. А., Усманова, М. Б., & РОДИОЛЫ, Р. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4- 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rodioly-rozovaya-dlyapovysheniyarabotosposobnosti-organizma>.
- 54.Усманова, М. Б., & Имамова, Ю. А. (2022). ЛУК РЕПЧАТЫЙ– ПРИМЕНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 914-917.
57. Қўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of

- Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю.
55. Usmanova, M., & Toshpolatov, C. Endocrine gland system, humoral management of the organism. Researchjet journal of analysis and inventions In Voiume, 1.
56. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Private technology of powders Preparation of powders with abrasives, dyes and hard powders, extracts and essential oils. Экономика и социум, (11), 90.
57. Usmanova, M., & Yuldoshev, C. Importanse of lipids in the cell, simple and kompleks lipids, classification. Researchjet journal of analysis and inventions.
58. Imomova, Y., Usmonova, M. B., Yo'ldoshev, S., & Ahmadov, J. (2021). DORI VOSITALARINING ZAMONAVIY TAHLIL USULLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 587-596.
59. Усманова, М., Эрназарова, М., Куйлиева, М., & Хасанова, Г. (2021). Дорихона фаолиятини ташкил этиш, дорилар саклаш чора тадбирлари. Экономика и социум, (11), 90(6).
60. Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ (PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(9), 333-336.
61. Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. T. F. J. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shifobash-qoqi-otining-foydali-jihatleri>.
62. Yakubova, Sarvinoz Raxmonqulovna, & Xasanova, Gulbaxor Raxmatullayevna (2022). КАМҚОНЛИК НАҚИДА ТУШУНЧА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, (Special Issue 4-2), 897-900.
63. Mirzoyeva, F. A., Imamova, Y. A., & Meliqulov, O. J. (2022). Medicinal plants and their properties. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 1140-1144.
64. Usmanova, M. B. (2022). Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. Science and Education, 3(11), 213-220
65. Imomova, Yu. A., & Usmonova, M. B. (2022). RODIOLY ROZOVAYa DLYA POVYSHENIYA RABOTOSPOSOBNOSTI ORGANIZMA. Sharq uyg'onishi: Innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar , 2 (Maxsus nashr 4-2), 901-904.
66. Mirzoyeva, FA, Imamova, YA, & Meliqulov, OJ (2022). Dorivor o'simliklar va ularning xususiyatlari.
67. Усманова, М. Б., & Имамова, Ю. А. (2022). ЛУК РЕПЧАТЫЙ– ПРИМЕНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational,

- natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 914-917. 71. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Private technology of powders Preparation of powders with abrasives, dyes and hard powders, extracts and essential oils. Экономика и социум,(11), 90.
- 68.Имамова, Ю. А., & Усманова, М. Б. (2022). РОДИОЛЫ РОЗОВАЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗМА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 901-904.
- 69.Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Порошоларинг хусусий тухнологияси тузгувчи, буёвчи ва кийин майдаланувчи модддалар, экстрактлар ва эфир мойлари билан порошоклар таййорлаш. Экономика и социум, 11, 90.
- 70.Imamova, Y. A., & Meliqulov, O. J. (2022). Dori vositasiga shakl berish va dori vositadagi ta'sir etuvchi moddalarning ajralib chiqishi haqida tushuncha. Science and Education, 3(11), 126-134.
- 71.Имамова, Ю. А. (2023). НЕПРОИЗВОЛЬНОЕ НОЧНОЕ МОЧЕЙСПУСКАНИЕ (ЛЕЧЕНИЕ ТРАВАМИ). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 26-29.
- 72.Imamova, Y. A., & Olimjonov, Q. O. (2023). BRONXIAL ASTMA. Journal of new century innovations, 25(1), 54-56.
- 73.Imamova, Y. A. (2023). BOLALARNI DORIVOR O'SIMLIKLAR BILAN DAVOLASH. Journal of new century innovations, 26(4), 98-101.
- 74.Имамова, Ю. А., Усманова, М. Б., & РОДИОЛЫ, Р. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4- 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rodiolyrozovaya-dlya-povysheniyarabotosposobnosti-organizma>.
- 75.Imamova, Y. A. (2023). MIYAGA QON QUYILISHI SABABI, BELGILARI VA DAVOLASH USULLARI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 1(6), 17- 24.
- 76.Imamova, Y. A. (2023). Brain Hemorrhage Causes, Symptoms and Treatment Methods. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993- 2769), 1(8), 150-153.
- 77.Imamova, YA, Hamidov, SF, & Shukurullayeva, VS (2023). KAPSULALARNING SAMARADORLIGI. Tsentralnoaziatskiy jurnal obrazovaniya i innovatsiy , 2 (9 2-qism), 98- 103.
- 78.Meliqulov, O. J., & Imamova, Y. A. (2022). DORI MODDALAR TARKIBIDAGI UMUMIY YOT ARALASHAMALARNI ANIQLASH. Ta'lim fidoyilari, 22(7), 256-259.

SURUNKALI ALLERGIK RINITNI DAVOLASHDA QICHITQI O'TNI QO'LLASH SAMARADORLIGI VA XAVFSIZLIG

M.U.Quylijeva

Farmakognoziya va farmatsevtik texnologiya kafedrası assistenti

Xayrullayeva Rayxona Sharof qizi

Samarqand davlat tibbiyot universiteti talabasi

Annotatsiya Abu Ali ibn Sino xalq tabobati bilan ko'p shug'ullangan, chunki tibbiyotda ishlatiladigan dorivor moddalarning aksariyati o'simliklardan olingan. "Annabot ("o'simliklar") dan" Kitob ash-shifo", unda o'simlik turlari, kelib chiqishi, oziqlanishi, o'simlik organlari va ularning funksiyalari, ko'payishi va o'sish sharoitlari qayd etilgan. Qichitqi o't afsonaviy o'simlik bo'lib, dunyodagi eng qimmat va hurmatli dorivor o'simliklardan biridir. Qichitqi o't o'simligidan Abu Ali ibn Sino ko'plab kasalliklar uchun ishlatgan va bu an'ana hali ham davom etmoqda. Sintetik dori-darmonlarni o'zlashtira olmaydigan ba'zi bemorlar uchun tabiiy mahsulotdan foydalanishning bir qancha afzalliklari bor. Shuningdek, allergik reaksiyalar rivojlanishining gistaminga bog'liq bosqichiga ta'sir qiladi, qon tomirlarining o'tkazuvchanligini va eozinofillarning migratsiyasini pasaytiradi, yallig'lanish vositachilarining chiqarilishini inhibe qiladi.

Kalit so'zlar: Qichitqi o't, allergi rinit, antigistamin, bronxodilatator, eozinofil

Kirish: *Urtica dioica* yoki qichitqi o'ti bizning kengliklarda keng tarqalgan begona o't bo'lib, bog'bonlarga ma'lum. Albatta, u achistiradi, ammo allergik rinit alomatlarini engillashtiradi. Erondagi Meshxed sog'liqni saqlash fanlari universiteti mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, qichitqi o'ti yo'tal va allergik rinit alomatlarini sezilarli darajada engillashtiradi. Qichitqi o't tarkibidagi adenin, nikotinamid, sinefrin va ostol yallig'lanishga qarshi va allergiyaga qarshi xususiyatlarga ega, bemorni bezovta qilgan muammolarni sezilarli darajada yo'q qiladi. Maqsad tadqiqot: Abu Ali ibn Sino qichitqi o'tni yurak, buyrak, jigar kasalliklarini davolash, kon'yunktivit, keratit, yiringli yaralarni va allergik rinitni davolash uchun ko'p foydalangan. Allergik rinit bu burunning surunkali yallig'lanishi, statistik ma'lumotlarga ko'ra, aholining 25% ushbu kasallikdan aziyat chekmoqda. Bunga asosan o'simlik changi va boshqa allergenlar sabab bo'lgan I turdagi yuqori sezuvchanlik reaksiyasi (IgE bilan bog'liq reaksiya) sabab bo'ladi. Atrof-muhit omillaridan tashqari, genetik moyillik bu kasallikda muhim rol o'ynaydi. Allergik rinitning asosiy belgilari: shaffof va ko'p miqdorda burun oqishi, aksirish, burun qichishi 1-2 haftadan ko'proq davom etadi. Materiallar va tadqiqot usullari. Ibn Sinodan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar asosida har kim mustaqil ravishda damlamalar,

qaynatmalar ekstraktlar tayyorlashi qulay deb hisoblanadi. Remissiya bosqichini oldini olish va surunkali allergik rinitni simptomatik davolash uchun ambulatoriya sharoitida surunkali allergik rinit uchun Qichitqi o't damlama va ekstraktlarini qo'llash samaradorligi va xavfsizligini o'rganish. Olingan natijalar va ularni muhokama qilish. Qichitqi o't bilan davolash kursining oxirida ko'pchilik bemorlarda preparatning allergiyaga qarshi, ekssudativ, qichishishga qarshi ta'siri kuzatildi. Keyinchalik, bemorlarni laboratoriyaga yuborish va qichitqi o't qabul qilishning 20- kunida tekshirish orqali skanerlash testlari o'tkazildi, terining gistamininga sezgirligi sezilarli darajada kamaydi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, qichitqi o'tning damlamasini qabul qilish yaxshi ta'sir ko'rsatadi, allergiyaga qarshi, ya'ni. burun shilliq qavatidagi qichishishni yo'q qiladi, gistaminning silliq mushaklarga ta'sirini bloklaydi, ularning spazmini yo'q qiladi, kapillyarlarning o'tkazuvchanligini pasaytiradi va engil bronxodilatator faolligini ko'rsatadi.

Xulosa: shunday qilib, Qichitqi o't samaradorligi va xavfsizligini hisobga olgan holda, remissiya bosqichini oldini olish va surunkali allergik rinitni simptomatik davolash uchun ambulatoriya sharoitida surunkali allergik rinitni davolash uchun tavsiya etilishi mumkin

REFERENCES

1. Sh, A., Kuylieva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis.
2. Кўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю.
3. Боймуратов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2).
4. Sh, E. M., & Qo'yliyeva, M. U. (2022). ANJIR O'SIMLIGI MEVASINING YO'TALGA QARSHI SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI.
5. Meliqulov, O. J., Kodirov, N. D., & Baymuradov, E. S. (2022). 4-xlor-5, 6-dimetiltieno [2, 3- d] pirimidinning to'yingan geterosiklik birikmalar bilan reaksiyasi. Ta'lim fidoyilari, 18(5), 285-288
6. Меликулов, О. Ж., Кодиров, Н. Д., & Баймуратов, Э. С. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БАРБАРИСА В ФАРМАКОТЕРАПИИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 911-913.
7. Меликулов, О. Ж., Кодиров, Н. Д., Баймуратов, Э. С., & ИСПОЛЬЗОВАНИЕ, Б. О. (2022). № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-barbarisa-vfarmakoterapii>.

8. Meliqulov, O. J., & Baymuradov, E. S. (2022). 2H-4-GIDRAZINIL5, 6-DIMETIL TIENO [2, 3-D] PIRIMIDINNING AROMATIK ALDEGIDLAR BILAN REAKSIYASI. Экономика и социум, (3-2 (94)), 198-202.
9. Meliqulov, O. (2021). 2H-4-GIDRAZINIL-5, 6-DIMETILTIENO [2, 3-d] PIRIMIDINNING sINTEZI VA UNING ALDEGIDLAR BILAN KONDENSATSIYA REAKSIYALARI. Scienceweb academic papers collection.
10. Qodirov, N. D., Qo‘Yliyeva, M. U., & Boymurodov, E. S. (2021). DORILAR HAQIDA TUSHUNCHA, FARMAKALOGIK XOSSALARI, SAQLASH UCHUN SHAROIT YARATISH USULLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 580-586.
11. Boymurodov, E. S., & Olimov, S. M. (2021). DORILAR HAQIDA TUSHUNCHA. Экономика и социум, (10 (89)), 66-69.
12. Meliqulov, O. J., & Baymuradov, E. S. (2022). VITAMIN B12 NING OLINISHI VA UNING AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(8), 324-327.
13. Боймуратов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2).
14. Farrokhfal, K. H., Fatehi, M., & Fatehi, Z. (2005). Cardiovascular effects of five native plants from southern of Khorasan state. Zahedan Journal of Research in Medical Sciences, 7(1).
15. Jiyanboevich, Y. S., Maxmudovna, M. D., Suyunovich, B. E., & Sadridinova, B. D. (2023). The Effect of Mdr-1 Gene Polymorphism Genotypes on The Structure and Effectiveness of Treatment of Chronic Gastritis. Rivista Italiana di Filosofia Analitica Junior, 14(2), 897-903.
16. Боймуратов, Э. С. (2023). ТУТ БЕЛЫЙ, ШЕЛКОВИЦА (ТУТ)–MORUS ALBA L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(2), 76-80.
17. Камолова, З. М. Қ. (2022). ЧАРМ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЁҒЛАШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН КОМПОЗИЦИЯЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), 148-153.
18. Boymurodov, E., Xasanova, G., & Olimov, S. (2021). INTRODUCTION TO THE SCIENCE OF PHARMACOLOGY, THE RELATIONSHIP OF SCIENCE WITH OTHER DISCIPLINES, THE HISTORY OF ITS ORIGIN. Экономика и социум, (11-1 (90)), 135-137.
19. Suyunovich, B. E. (2024). BIOLOGIK FAOL OZUQAVIY QO‘SHIMCHALAR AHAMIYATI VA INSON ORGANIZMIGA TA‘SIRI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 91-95.

20. Boymurodov, E. S. (2024). Essential Oils Preservative Medicinal Plant Application. American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149), 2(2), 351-355.
21. Boymurodov, E. S. (2024). Preparation of Raw Materials from Medicinal Plant Parts. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 3(2), 114-117.
22. Баймурадов, Э. С. (2023). ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА МАЛИНЫ. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 6(1), 91-93.
23. Suyunovich, B. E. (2023). Growing Medicinal Plants. American Journal of Science on Integration and Human Development (2993-2750), 1(6), 53-58.
24. Boymurodov, E. S. QAHVA (KAFA)-COFFEA ARABICA L
26. Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. Science and Education, 3(11), 106-116.
27. Эрназарова, М. Ш., & Бахромова, Б. З. (2022). Исследования свойств лекарственных растений содержащих алкалоид. Science and Education, 3(11), 106-116.
28. Olimov, S. M., & Baxromova, B. Z. (2022). ZANJABIL HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. Journal of new century innovations, 14(1), 156-160.
29. Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). KAMQONLIK SABABLARI VA UNI TABIIY YO'L BILAN DAVOLASH CHORALARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(1), 160-165.
30. Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). YALPIZ (MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI. Образование наука и инновационные идеи в мире, 15(1), 169-172.
31. Shernazarovna, E. M., Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2023). RAYHON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(1), 166-168.
32. Shernazarovna, E. M., & Zokirovna, B. B. (2023). QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING ASORATLARI. Journal of new century innovations, 26(4), 116-121.
33. Bakhromova, B., & Mo'minboyev, D. (2023). THE LIFE OF ABU ALI IBN SINA AND HIS CONTRIBUTION TO THE FIELD OF PHARMACY. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 1(9), 39-42
34. Бахрамова, Б., & Муминбоев, Д. (2023, September). ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА К ПРИРОДЕ И ОТНОШЕНИЕ ПРИРОДЫ К ЧЕЛОВЕКУ. In Международная конференция академических наук (Vol. 2, No. 9, pp. 9-13).

35. Вахрамова, В., & Мо'минбойев, Д. (2023). SHIFOBAXSH ZANJABILNING TIBBIYOTDA QO'LLANILISHI. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(9), 86-89.
36. Вахрамова, В., Холбо'таева, К., & Мо'минбойев, Д. (2023). BIOLOGIK FAOL MODDALARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI. Инновационные исследования в науке, 2(9), 5-8.
37. Zokirovna, B. B., & Khusan, K. (2023). VALERIAN ROOT IN THE TREATMENT OF SLEEP PROBLEMS AND RELATED DISORDERS-A SYSTEMATIC REVIEW AND METAANALYSIS. Journal of Modern Educational Achievements, 10(1), 21-27.
38. ZOKIROVNA, B. B., RAHMANOVNA, A. Y., & OGLU, M. D. J. (2024). DRUG ALLERGIC REACTIONS: CURRENT VIEWS. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 56-70.
39. ZOKIROVNA, B. B., OGLU, K. K. U., OGLU, M. D. J., & OGLU, D. B. S. (2024). PHARMACOEPIDEMOLOGY AND BIOINFORMATICS: EVOLUTION AND INTEGRATION OF ANALYTICAL WAYS ON PRECISION THERAPEUTICS ON CARDIOVASCULAR RISK. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 78-90.
40. Zokirovna, B. B. (2024). PROSTATIT KASSALIGI VA PROSTATA BEZI EKSTRAKTIDAN DORI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY USULLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 71-77
41. Zokirovna, B. B., & Shuxrat o'g'li, D. B. (2024). ATMOSFERA IFLOSLANISHINING OLDINI OLUVCHI SUYUQ DARAXT. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 202- 208.
42. Усманова, М., Эрназарова, М., Куйлиева, М., & Хасанова, Г. (2021). Дорихона фаолиятини ташкил этиш, дорилар саклаш чора тадбирлари. Экономика и социум,(11), 90(6).
43. Sh, A., Kuylieva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis.
44. Қўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю
45. Боймуратов, Э. С., & Койлиева, М. У. (2022). Фитотерапия при лечении сахарного диабета. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2).
46. Sh, E. M., & Qo'yliyeva, M. U. (2022). ANJIR O'SIMLIGI MEVASINING YO'TALGA QARSHI SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI.

47. MaxbubaUzoqovna, Q., & Quyliyeva, M. U. (2024). JISMONIY FAOLLIK VA UNING INSON SALOMATLIGINI MUSTAHKAMLASHDAGI AHAMIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 7-14.
48. Абдуллаев, Ш., & Куйлиева, М. У. (2024). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В МЕДИЦИНЕ. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 15(4), 181-183.
49. Qo'Yliyeva, M. U., Ernazarova, M., Usmonova, M., & Yu, I. (2021). CHILONJIYDA HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT, TARKIBI, XALQ TABOVATIDA QO'LLANILISHI, XUSUSIYATLARI VA ULARNING HAR XIL TURLARI, O'STIRISH UCHUN SHAROIT. Экономика и социум, (11-1 (90)), 476-480.
50. Yuldashev, S., Halimbetov, Y., Usmanova, M., Naimova, Z. S., & Khamraeva, M. (2021). National Processes In Uzbekistan And The Formation Of The Internationalist Maturity Of The Younger Generation. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 3(06), 167-175.
51. Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. Science and Education, 3(11), 117-125.
52. Sh, A., Kuyliyeva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 466-470.
53. Sh, A., Kuyliyeva, M. U., & Usmanova, M. B. (2022). Application of phytotherapy in the treatment of chronic prostatitis. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 466-470.
54. Имамова, Ю. А., & Усманова, М. Б. (2022). РОДИОЛЫ РОЗОВАЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗМА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 901-904.
55. Имамова, Ю. А., Усманова, М. Б., & РОДИОЛЫ, Р. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4- 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rodioly-rozovaya-dlyaropovysheniyyarabotosposobnosti-organizma>.
56. Усманова, М. Б., & Имамова, Ю. А. (2022). ЛУК РЕПЧАТЫЙ– ПРИМЕНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 914-917.
57. Кўйлиева МУ, Э. М., Усмонова, М., & Имамова, Ю. (2021). General information on the age of Chilonjtyda, its composition, application in folk medicine, its features and their different types, conditions for cultivation. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю.

58. Usmanova, M., & Toshpolatov, C. Endokrine gland system, humoral management of the organism. Researchjet journal of analysis and inventions In Voiume, 1.
59. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Private technology of powders Preparation of powders with abrasives, dyes and hard powders, extracts and essential oils. Экономика и социум,(11), 90.
60. Usmanova, M., & Yuldoshev, C. Importanse of lipids in the cell, simple and kompleks lipids, classification. Researchjet journal of analysis and inventions.
61. Imomova, Y., Usmonova, M. B., Yo'ldoshev, S., & Ahmadov, J. (2021). DORI VOSITALARINING ZAMONAVIY TAHLIL USULLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 587-596.
62. Усманова, М., Эрназарова, М., Куйлиева, М., & Хасанова, Г. (2021). Дорихона фаолиятини ташкил этиш, дорилар саклаш чора тадбирлари. Экономика и социум,(11), 90(6).
63. Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ (PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(9), 333-336.
64. Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. T. F. J. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/shifobash-qoqi-otining-foydali-jihatleri>.
65. Yakubova, Sarvinoz Raxmonqulovna, & Xasanova, Gulbaxor Raxmatullayevna (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, (Special Issue 4-2), 897-900.
66. Mirzoyeva, F. A., Imamova, Y. A., & Meliqulov, O. J. (2022). Medicinal plants and their properties. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 1140-1144.
67. Usmanova, M. B. (2022). Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. Science and Education, 3(11), 213-220
68. Imomova, Yu. A., & Usmonova, M. B. (2022). RODIOLY ROZOVAYa DLYA POVYSHENIYA RABOTOSPOSOBNOSTI ORGANIZMA. Sharq uyg'onishi: Innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar , 2 (Maxsus nashr 4-2), 901-904.
69. Mirzoyeva, FA, Imamova, YA, & Meliqulov, OJ (2022). Dorivor o'simliklar va ularning xususiyatlari.
70. Усманова, М. Б., & Имамова, Ю. А. (2022). ЛУК РЕПЧАТЫЙ– ПРИМЕНЕНИЕ В МЕДИЦИНЕ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 914-917.
71. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Private technology of powders Preparation

- of powders with abrasives, dyes and hard powders, extracts and essential oils. Экономика и социум, (11), 90.
72. Имамова, Ю. А., & Усманова, М. Б. (2022). РОДИОЛЫ РОЗОВАЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗМА. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 901-904.
73. Шкурова, Д., Усманова, М., & Имамова, Ю. (2021). Порошоларинг хусусий тухнологияси тузгучи, буёвчи ва кийин майдаланувчи моддалар, экстрактлар ва эфир мойлари билан порошоклар тайёрлаш. Экономика и социум, 11, 90.
74. Imamova, Y. A., & Meliqulov, O. J. (2022). Dori vositasiga shakl berish va dori vositadagi ta'sir etuvchi moddalarning ajralib chiqishi haqida tushuncha. Science and Education, 3(11), 126-134.
75. Имамова, Ю. А. (2023). НЕПРОИЗВОЛЬНОЕ НОЧНОЕ МОЧЕИСПУСКАНИЕ (ЛЕЧЕНИЕ ТРАВАМИ). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 26-29.
76. Imamova, Y. A., & Olimjonov, Q. O. (2023). BRONXIAL ASTMA. Journal of new century innovations, 25(1), 54-56.
77. Imamova, Y. A. (2023). BOLALARNI DORIVOR O'SIMLIKLAR BILAN DAVOLASH. Journal of new century innovations, 26(4), 98-101.
78. Имамова, Ю. А., Усманова, М. Б., & РОДИОЛЫ, Р. ORIENSS. 2022. № Special Issue 4- 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rodiolyrozovaya-dlya-povysheniyarabotosposobnosti-organizma>.
79. Imamova, Y. A. (2023). MIYAGA QON QUYILISHI SABABI, BELGILARI VA DAVOLASH USULLARI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 1(6), 17- 24.
80. Imamova, Y. A. (2023). Brain Hemorrhage Causes, Symptoms and Treatment Methods. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993- 2769), 1(8), 150-153.
81. Imamova, YA, Hamidov, SF, & Shukurullayeva, VS (2023). KAPSULALARNING SAMARADORLIGI. Tsentralnoaziatskiy jurnal obrazovaniya i innovatsiy , 2 (9 2-qism), 98- 103.
82. Meliqulov, O. J., & Imamova, Y. A. (2022). DORI MODDALAR TARKIBIDAGI UMUMIY YOT ARALASHAMALARNI ANIQLASH. Ta'lim fidoyilari, 22(7), 256-259.

LOYIHALAR BOSHQARUVIDA JAMOALARNING FAOLIYATIGA TURLI MOTIVATSIYA TURLARINING TA'SIRI

*Begzodova Gavhar Rustam qizi,
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
akademiyasi 2-kurs magistri,
gavharbegzodova@gmail.com*

Annotatsiya. Maqola turli xil motivatsiya turlarining loyihalarni boshqarishdagi jamoalar faoliyatiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada ichki va tashqi motivatsiyaning asosiy tushunchalari, shuningdek, ularning loyiha guruhlarida samaradorligini oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Muvaffaqiyatli kompaniyalarda qo'llaniladigan zamonaviy motivatsion strategiyalar baholanadi va rahbarlar motivatsion muhitni yaratishga qanday yordam berishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Maqolada natijalarga erishishda motivatsiya muhim rol o'ynagan muvaffaqiyatli loyihalar misollari keltirilgan. Topilmalar barqaror ishlash va xodimlarning loyihalarga uzoq muddatli sadoqatini ta'minlash uchun motivatsion omillarni va motivatsiyani boshqarishga shaxsiy yondashuvni birlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, jamoaning ishlashi, loyihani boshqarish, yetakchilik, innovatsiyalar, samaradorlik, loyiha jamoasi

THE INFLUENCE OF VARIOUS TYPES OF MOTIVATION ON THE ACTIVITIES OF TEAMS IN PROJECT MANAGEMENT

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of various types of motivation on the activities of teams in project management. The article examines the basic concepts of internal and external motivation, as well as their role in improving the effectiveness of project groups. Modern motivational strategies used in successful companies are evaluated and considered how leaders can help create a motivational environment. The article provides examples of successful projects in which motivation played an important role in achieving results. The findings highlight the importance of combining motivational factors and a personal approach to motivation management to ensure sustainable performance and long-term commitment of employees to projects.

Keywords: motivation, team performance, project management, leadership, innovation, efficiency, project team

Kirish

Loyiha muhitida xodimlarni rag'batlantirish vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish va loyiha maqsadlariga erishishga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir. Jamoalar

ko'pincha qattiq vaqt cheklovlari, yuqori noaniqlik va o'zgarishlarga tezda moslashish zarurati ostida ishlaydigan zamonaviy loyihalarni boshqarish kontekstida motivatsiya masalasi alohida ahamiyatga ega. An'anaviy boshqaruvdan farqli o'laroq, loyiha guruhleri o'zlarining vaqtinchalik tabiati, ko'p tarmoqli tabiati va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga yuqori darajada bog'liqligi bilan ajralib turadi, bu esa motivatsiyani boshqarishda yanada moslashuvchan va samarali yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu mavzuni tanlashning mantiqiy sababi, iqtisodiyotning turli sohalarida loyihalarni boshqarishning tobora ommalashib borayotgani fonida, har xil turdagi motivatsiyaning ta'sirini har tomonlama tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarning etishmasligi saqlanib qolmoqda. loyiha jamoalarining mahsuldorligi. Motivatsiya ko'p shakllarda bo'lishi mumkinligini hisobga olish kerak, masalan, o'zini o'zi anglash va tan olish kabi ichki omillardan tortib, pul mukofotlari va martaba ko'tarilishi kabi tashqi rag'batlantirishgacha. Ushbu jihatlarni qanday qilib to'g'ri boshqarishni tushunish jamoa samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bu esa loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirishning kalitidir.

Ushbu tadqiqotning maqsadi turli xil motivatsiya turlarining loyihalarni boshqarishdagi jamoalar faoliyatiga ta'sirini aniqlash va tahlil qilishdir. Ushbu maqsad doirasida ushbu muammoni chuqur o'rganishga qaratilgan bir qancha aniq vazifalar belgilab berildi. Birinchidan, motivatsiyaning mavjud nazariyalarini, shuningdek, ularning loyihani boshqarish kontekstida qo'llanilishini tahlil qilish kerak. Bunga Maslouning ehtiyojlar nazariyasi, Gertsbergning ikki omilli nazariyasi va boshqa zamonaviy yondashuvlar kabi modellarni o'rganish kiradi. Ikkinchidan, ichki va tashqi motivatsiyani va ularning loyiha guruhleri faoliyatiga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish, bunda qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirlarga e'tibor qaratish lozim. Uchinchidan, muhim vazifa jamoa faoliyatini yaxshilashning muvaffaqiyatli usullarini aniqlash uchun real loyihalarda turli motivatsion strategiyalarni qo'llashning amaliy misollarini o'rganishdir. Shunday qilib, tadqiqot nafaqat nazariy jihatlarni ochib berish, balki o'z jamoalarida motivatsion jarayonlarni optimallashtirishga intilayotgan loyiha menejerlari uchun amaliy tavsiyalarni ham berishi kerak.

Har qanday loyiha muvaffaqiyatining eng muhim sabablaridan biri bu loyiha jamoasining yuqori motivatsiyasidir. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, xodimlarni jalb qilish darajasi o'rtachadan yuqori bo'lgan tashkilotlar 27% ko'proq foyda, 50% yuqori savdo, 50% mijozlarga sodiqlik va 38% yuqori mahsuldorlikka ega [1; 12]. Shu bilan birga, tadqiqotlar xodimlarni rag'batlantirish va jalb qilish bo'yicha quyidagi ma'lumotlarni ko'rsatadi [13]:

- Yuqori jalb qilingan bo'limlar ishdan bo'shshda 81% va hosildorlikda 14% farqni ko'rishadi;
- aylanmasi yuqori bo'lgan tashkilotlarda, yuqori darajada jalb qilingan bo'limlar aylanma farqining 18% ni tashkil qiladi;

— aylanmasi past bo'lgan tashkilotlarda o'sish yanada keskinroq: aylanma farqining 43% ni yuqori faol bo'limlar tashkil qiladi;

— yuqori darajada jalb qilingan bo'limlar mijozlar reytingida 10% va sotishda 18% farqga erishadilar;

Ishga jalb qilingan bo'limlarning xatti-harakatlari rentabellikdagi 23% farqni keltirib chiqaradi.

Shu nuqtai nazardan, loyihani boshqarishning eng muhim funktsiyasi - bu yuqori darajadagi motivatsiyani yaratish va bu darajani jamoa a'zolari o'rtasida boshidanoq va butun loyiha davomida saqlab turishdir.

Va bu jihatdan, birinchi navbatda, loyiha jamoasini rag'batlantirish va rag'batlantirish tizimida moslashtirilishi va ishlatilishi mumkin bo'lgan asosiy motivatsion nazariyalarni ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

Belgilangan maqsadlarga erishish uchun tadqiqotda ham nazariy, ham empirik usullar qo'llanildi. Ishning nazariy qismi motivatsion nazariyalar va ularni loyiha boshqaruvida qo'llash bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Motivatsiya bo'yicha klassik va zamonaviy ilmiy nashrlar, shuningdek, turli sohalarda loyihalarni muvaffaqiyatli boshqarish holatlari o'rganildi. Tadqiqot uchun empirik asos sifatida haqiqiy loyihalardan olingan ma'lumotlardan foydalanilgan, bu erda jamoalarni rag'batlantirishga turli yondashuvlar qo'llanilgan. Loyihani amalga oshirishning turli bosqichlarida ichki va tashqi motivatsion omillarning samaradorligini o'rganish uchun qiyosiy tahlil usuli qo'llanildi. Loyiha jamoasi a'zolari bilan so'rovlar va intervyu o'tkazish usullari, shuningdek, turli xil rag'batlantirishlarning ularning samaradorligiga ta'siri haqida birlamchi ma'lumotlarni olish uchun ishlatilgan. Ushbu kompleks yondashuv muammoni har tomonlama tushunish va loyihani boshqarishda motivatsiyani oshirish uchun samarali echimlarni taklif qilish imkonini berdi.

Motivatsiya - bu shaxsni harakatga undaydigan va muayyan maqsadlarga erishishga qaratilgan ichki va tashqi omillar majmuidir. Loyihani boshqarishda motivatsiya asosiy rol o'ynaydi, chunki u xodimlarning ishtiroki darajasini, ularning tashabbuskorligini va qiyinchiliklarni engish qobiliyatini belgilaydi. Motivatsiya ikki asosiy turga bo'linadi: ichki va tashqi. Ichki motivatsiya xodimlarning shaxsiy manfaatlari va qoniqishidan kelib chiqadi - bu o'z-o'zini anglash, rivojlantirish, o'rganish va ularning malakasini oshirish istagi. Ichki motivatsiyaga ega odamlar tashqi mukofotlar uchun emas, balki ish jarayoni yoki natijalaridan qoniqish istagi bilan ishlaydi. Boshqa tomondan, tashqi motivatsiya pul mukofotlari, bonuslar, ko'tarilishlar va ijtimoiy e'tirof kabi tashqi rag'batlarni anglatadi. Loyiha jamoalarida motivatsiyaning ikkala turi ham muhim rol o'ynaydi, lekin ularning samaradorligi loyiha muhitiga, jamoa tarkibiga va vazifalarning tabiatiga qarab farq qilishi mumkin.

Motivatsiyaning tabiatini o'rganuvchi eng mashhur nazariyalardan ba'zilari ehtiyoj nazariyalaridir, masalan, Avraam Maslouning ehtiyojlar piramidasi va Frederik

Gertsbergning ikki omilli nazariyasi. Maslouning fikriga ko'ra, motivatsiya insonning fiziologik ehtiyojlaridan boshlab, o'zini o'zi anglash zarurati bilan yakunlangan asosiy ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan belgilanadi. Gertsberg, o'z navbatida, motivatsiyaga ta'sir qiluvchi omillarning ikki turini aniqladi: norozilikni bartaraf etadigan gigiena omillari (mehnat sharoitlari, ish haqi) va shaxsiy o'sishni rag'batlantiradigan va ishdan qoniqishni rag'batlantiradigan motivatsion omillar (e'tirof etish, mas'uliyat). Motivatsiyaga zamonaviy yondashuvlar, shu jumladan o'z taqdirini belgilash va kutishni boshqarish nazariyalari ish joyida shaxsiy maqsadlar va o'zini o'zi nazorat qilish muhimligini ta'kidlaydi, ayniqsa xodimlar noaniqlik va o'zgarishlarga tez-tez duch keladigan loyiha muhitida.

Loyihani boshqarish kontekstida motivatsiya loyiha jamoalarining o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq bir qator xususiyatlarga ega. Loyiha guruhlarida odatda ma'lum bir vazifani bajarish yoki ma'lum bir maqsadga erishish uchun birlashadigan turli sohalaridagi mutaxassislardan iborat vaqtinchalik tuzilmalardir. Bunday jamoalarning a'zolari turli xil kasbiy qiziqishlarga va motivatsion rag'batlantirishga ega bo'lishi mumkin, bu ularning motivatsiyasini boshqarishda moslashuvchan va individual yondashuv zarurligini keltirib chiqaradi. Loyihalarning vaqtinchalik xususiyati, shuningdek, motivatsion omillar loyihaning bosqichiga qarab o'zgarishi mumkinligini anglatadi: dastlabki bosqichlarda o'rganish va rejalashtirish uchun motivatsiya muhim ahamiyatga ega, yakuniy bosqichlarda esa asosiy e'tibor vazifalarni o'z vaqtida bajarish va yakuniy natijaga erishishga qaratiladi. natija.

Bundan tashqari, loyiha muhitida vaqt cheklovlari va ishning dinamik tabiati alohida ahamiyatga ega. Loyiha guruhlarida ko'pincha qat'iy muddatlar va resurslar cheklovlari bosimi ostida ishlaydi, bu stressni keltirib chiqarishi va to'g'ri boshqarilmasa, motivatsiyani kamaytirishi mumkin. Loyiha muhitida motivatsiyani samarali boshqarish xodimlarni yuqori samarali ishlarni bajarishga rag'batlantirish va charchash va ish faoliyatini yo'qotmaslik uchun qulay muhitni saqlash o'rtasida muvozanatni yaratish zarurligini hisobga olishi kerak. Loyihani boshqarishda nafaqat moddiy rag'batlantirish, balki jamoaning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish, jumladan, ma'naviyatni saqlash, muloqot jarayonlarini yaxshilash va har bir loyiha ishtirokchisining yutuqlarini tan olish muhimdir.

Ichki motivatsiya loyihani boshqarishda jamoaviy samaradorlikning kuchli haydovchisidir. Bu shaxsiy qiziqish va insonning o'zini o'zi anglash, rivojlantirish va maqsadlarga erishish uchun ichki ehtiyojiga asoslanadi. Ichki motivatsiyaning asosiy omillari - bu avtonomiyaga intilish, ishda ijodiy va o'zini namoyon qilish imkoniyati. A'zolar qaror qabul qilish erkinligiga ega bo'lgan loyiha guruhlarida tashabbus ko'rsatish va muammolarni hal qilishda ijodiy bo'lish imkoniyati ularning loyihadagi ishtirokini sezilarli darajada oshiradi. Misol uchun, Google va 3M kabi kompaniyalar o'z xodimlariga o'z g'oyalarni amalga oshirish uchun vaqt berish orqali ichki

motivatsiya tushunchasidan faol foydalanadilar. Bunday yondashuv nafaqat innovatsiyalarni rag'batlantiradi, balki motivatsiya va ishdan qoniqish darajasini ham saqlaydi.

Loyiha jamoalarida o'zini o'zi anglash murakkab muammolarni hal qilish va loyiha maqsadlariga erishish uchun o'z kasbiy mahoratini qo'llash qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Xodimlar o'z hissalarini haqiqatan ham muhim va qadrlil ekanini ko'rganlarida, ular ko'proq kuch sarflashga tayyor, bu esa jamoaning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Qaror qabul qilishda avtonomiya va ijodiy erkinlik ishga yanada moslashuvchan va innovatsion yondashish uchun sharoit yaratadi. Shunday qilib, IT sohasida muvaffaqiyatli startaplar va loyiha jamoalari ko'pincha har bir ishtirokchi loyiha bilan birga rivojlanish imkoniyatini ko'rganda yuqori darajadagi ichki motivatsiyani namoyish etadi, bu ularga cheklangan resurslar va vaqt bilan ham sezilarli natijalarga erishish imkonini beradi.

Tashqi motivatsiya va uning jamoaga ta'siri

Tashqi motivatsiya turli xil tashqi omillar, masalan, moddiy mukofotlar va nomoddiy rag'batlantirishlar orqali xodimlarni rag'batlantirishga qaratilgan. Loyihani boshqarishda tashqi motivatsiya ko'pincha bonuslar, bonuslar, ish haqini oshirish yoki boshqa moliyaviy rag'batlantirish shaklida bo'ladi. Bunday rag'batlantirish, ayniqsa, loyiha yakuniy bosqichlarida samarali bo'ladi, bunda jamoani qisqa vaqt ichida yakuniy natijaga erishish uchun rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish yoki rejani ortig'i bilan bajarish uchun bonus tizimini joriy etish ish sur'atini sezilarli darajada tezlashtirishi va jamoa samaradorligini oshirishi mumkin.

Moddiy omillar bilan bir qatorda, yutuqlarni e'tirof etish, martaba imkoniyatlari, kasbiy mahoratini oshirish va shaxsiy rivojlanish kabi nomoddiy rag'batlantirish muhim rol o'ynaydi. Boshqaruvning barcha darajalarida topshiriqlarning muvaffaqiyatli bajarilishini tan olish xodimlarning kompaniya va loyihaga bo'lgan ishonchi va sodiqligini mustahkamlashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida ularning motivatsiyasini oshiradi. Mansab o'sishi ham kuchli rag'batlantiruvchi omil bo'lishi mumkin, ayniqsa o'z kasbiy mahoratini oshirish va mas'uliyat darajasini oshirishga intilayotgan xodimlar uchun. Masalan, yangi loyihalar bo'yicha rahbarlik lavozimlarini taqdim etish yoki mas'uliyat sohalarini kengaytirish samaradorlikni oshirishga turtki bo'lishi mumkin.

Ichki va tashqi motivatsiyaning ta'sirini taqqoslash

Loyihani boshqarishda jamoalar faoliyatiga ichki va tashqi motivatsiyaning ta'siri ularning qisqa muddatli va uzoq muddatli ta'sirida farqlanadi. Moddiy rag'batlantirish bilan bog'liq tashqi motivatsiya qisqa muddatli ta'sirga ega bo'ladi. Xodimlar muayyan topshiriqlarni bajarganliklari uchun bonuslar yoki bonuslar olganlarida, bu, ayniqsa, loyiha yakuniy bosqichlarida, unumdorlikni tezda oshirishga yordam beradi.

Biroq, bunday rag'batlantirish uzoq muddatda cheklangan ta'sirga ega bo'lishi mumkin, chunki doimiy ravishda o'sib borayotgan moddiy mukofotlar, asosiy rag'bat faqat tashqi omillarga aylanganda, ichki motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Boshqa tomondan, o'z-o'zini anglash, ijodkorlik va avtonomiyaga asoslangan ichki motivatsiya yanada barqaror uzoq muddatli ta'sirlarni ta'minlaydi. Ichki omillar bilan rag'batlantirilgan xodimlar ko'proq tashabbus ko'rsatishadi, murakkab muammolarni hal qilishga tayyor va hatto bevosita moddiy manfaatlar bo'lmagan taqdirda ham loyihaga sodiq qoladilar. Uzoq muddatda ichki motivatsiya shaxsiy va kasbiy rivojlanishga sodiqliklari orqali sezilarli natijalarga erishadigan yuqori samarali jamoalarni yaratish uchun asos bo'lishi mumkin.

Loyiha jamoalarida motivatsiyani samarali boshqarish ichki va tashqi omillarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Moddiy rag'batlantirish bilan bir qatorda, xodimlarning ijodkorligi va mustaqilligi uchun sharoit yaratish muhimdir. Ushbu yondashuv bizga qisqa muddatli tashqi rag'batlantirish yuqori ish intensivligini qo'llab-quvvatlaydigan muvozanatga erishishga imkon beradi va ichki motivatsiya loyihaga uzoq muddatli sodiqlikni va butun tsikl davomida yuqori natijalarni ta'minlaydi.

"Loyiha jamoasining motivatsiyasi - bu muayyan ehtiyojlarni qondirish istagi bilan bog'liq bo'lgan sub'ektning faoliyati va faoliyati uchun rag'batdir" - bu ta'rif qisqacha iqtisodiy ensiklopediyada berilgan. Ammo Utkin E.A. Loyiha jamoasining motivatsiyasi haqida "xodimning o'z ehtiyojlarini qondirish yoki ish orqali ma'lum imtiyozlarga ega bo'lish istagi" sifatida gapiradi [2].

Shunday qilib, biz loyiha jamoasining motivatsiyasi bu "xodimlarning yuqori sifatli va samarali mehnatini ta'minlash uchun mo'ljallangan moddiy va nomoddiy rag'batlantirishlar to'plami, shuningdek, eng iqtidorli mutaxassislarni jalb qilish va ularni saqlab qolish usuli" deb ayta olamiz. [1]. Motivatsiya tizimining mezonlarini ikki guruhga bo'lish mumkin, chunki oddiy boshqaruv loyiha jamoasi uchun mos emas va elementlar bir nechta norasmiy aloqalar bilan birlashtirilgan.

Birinchi, motivatsiya tizimi loyiha jamoasi a'zolari tomonidan yoqilishi kerak, chunki u ular uchun yaratilgan.

Ikkinchi, motivatsiya loyihada ishtirok etayotgan barcha boshqa tomonlarga mos kelishi kerak. Masalan, loyiha homiylarining moliyaviy imkoniyatlari. Loyihada boshlang'ich ish haqi, agar u bozordagi o'rtacha qiymatdan bir oz farq qilsa, qiziqish uyg'otmasligi mumkin, lekin juda yuqori stavka uzoq muddatda salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ish haqining oshishi loyiha maqsadlariga erishilganda kichik bo'ladi va loyiha jamoasining barcha a'zolarining motivatsiyasiga salbiy ta'sir qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, rag'batlantiruvchi omillardan tashqari, demotivatsiya qiluvchi omillar ham mavjud. Ular ichki va tashqi bo'linishi mumkin. Ichki omillar rag'batlantiruvchi omillarni aks ettiradi, ammo teskari ahamiyatga ega. Tashqi, ya'ni. Demotivatsiya qiluvchi omillar loyihaning pudratchisi yoki buyurtmachisi

kompaniyasining iqtisodiy ahvoli bilan bog'liq bo'lib, ular moliyaviy ahvolning yomonlashuvidan iborat [2].

Quyida 1-jadvalda loyiha jamoasi a'zolarini rag'batlantiruvchi omillar tahlilini ko'rib chiqamiz.

1-jadval.**Loyiha jamoasi a'zolarini rag'batlantiruvchi omillarni tahlil qilish**

	Faktor	mohiyati
1	Etarli darajada samarali bo'lmagan bonus tizimi	Agar tizimda ma'lum qoidalar bo'lmasa, u loyiha ishtirokchisiga salbiy ta'sir qiladi
2	Kam mukofot	Agar ish haqi past bo'lsa, loyiha ishtirokchisi o'zini kam baholanadi va sifatsiz ish qiladi.
3	Perspektivning etishmasligi	Agar loyihada ishlash istiqbollari haqida aniq tushuncha bo'lmasa, loyiha ishtirokchisi yaxshi ishlash istagiga ega bo'lmaydi.
4	Xodimlarga e'tiborning etishmasligi	Loyiha jamoasining har bir a'zosining ish natijalari monitoringi yo'q
5	Natijalarni kuzatishning etishmasligi	Loyiha ishtirokchisining ish sifati jamoatchilik tomonidan tan olinmaydi

Manba: V.I. Denisenko va boshqalar. Loyihani boshqarish: darslik / texnika fanlari doktori, professor V.I. Denisenko va iqtisod fanlari doktori, professor N.M. Filimonova-Vladimir: VIGU nashriyoti, 2015-108p.

Bu bir vaqtning o'zida hammaga mos keladigan motivatsiyani izlash kerak degani emas, bu vazifani amalga oshirish mumkin emas. Ammo siz motivatsiya loyiha ishtirokchilarining ko'ziga adolatli ko'rinishiga ishonch hosil qilishingiz kerak, shunda u boshidanoq ishlaydi. Istalgan ish natijasini olish uchun ta'sir qilishning ko'plab usullari mavjud. Ammo ularni loyiha ishtirokchilari uchun ikkita katta motivatsiya guruhiga birlashtirish mumkin - moddiy va nomoddiy.

Loyiha ishtirokchilari uchun moddiy rag'batlantirish tizimini oldindan o'ylab ko'rish va loyiha joylashgan segmentdagi bozordagi o'rtacha ish haqini tahlil qilish kerak. Natijada menejment pul mukofoti tizimlarining aniq tamoyillari va mezonlarini ishlab chiqishi kerak. Ammo ish haqini hisoblashning o'ziga xos metodologiyasidan qat'i nazar, siz hali ham bir nechta printsiplarga amal qilishingiz kerak [2].

1. To'lov tizimi progressiv bo'lishi kerak. O'zgaruvchan qism asta-sekin haqiqiy yutuqlar uchun bonuslarni qo'shish orqali to'planadi.

2. Barqaror bazaviy ish haqi, u odamni loyihaning u yoki bu bosqichi uchun hech narsa topmasligi mumkinligi haqidagi tashvishlardan xalos qiladi.

3. Ishtirokchi bajarilgan yutuqlar uchun to'lovning o'sishini his qilishi uchun rag'batlantirish miqdorining nisbiy o'zgarishi.

Keling, har bir tafsilotda o'ylab ko'rish kerak bo'lgan loyiha ishtirokchilari uchun motivatsiyaning yanada xilma-xil shakllarini ko'rib chiqaylik. Ushbu motivatsiya tizimi muayyan loyiha ishtirokchisining motivlariga asoslanishi kerak. Ushbu motivlarni ko'rib chiqing:

1. Shaxsiy va professional o'sish imkoniyati.
2. Jamoatchilik maqtovi va e'tirofi.
3. Natija uchun javobgarlik hissi.
4. Foyda va natijadan qoniqish hissi.
5. O'zaro yordam va hamkorlik.
6. Turli guruhlar bilan halol raqobat.

Nomoddiy motivatsiya tizimi har bir loyiha ishtirokchisining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi va individual xususiyatga ega bo'lishi kerak. Bunday tizimni ilgari biron bir loyihada qo'llanilgan tasdiqlangan usullar va usullar asosida yaratish mumkin emas. Ammo shunga qaramay, loyiha jamoasida an'anaviy usullardan foydalanish mumkin, ammo ular ma'lum odamlar va jamoalarga moslashtirilishi kerak [3].

Endi 2-jadval misolidan foydalanib, biz loyiha ishtirokchilari uchun motivatsiya yaratish uchun qanday qadamlar qo'yish kerakligini tahlil qilamiz.

2-jadval.

Loyiha ishtirokchilarining motivatsiyasini shakllantirish

	Qadam	mohiyati
1	Loyiha jamoasi a'zolari o'rtasida rollarni taqsimlash	Motivatsiya tizimida ishtirok etadigan loyiha ishtirokchilarining sonini aniqlash kerak, har bir ish turi uchun tegishli malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayinlanadi;
2	Loyiha jamoasi a'zolarining ish yukini taqsimlash	Loyiha ishtirokchisi muayyan ishlarni bajarish uchun sarflaydigan vaqtni hisoblash kerak, bu hisob-kitoblar mukofot tizimi uchun talab qilinadi;
3	Loyiha jamoasining har bir a'zosi uchun mehnat xarajatlarini hisoblang	Kompaniya loyiha jamoasining har bir a'zosiga voqealarning har qanday natijasi uchun mehnat xarajatlari miqdorini to'laydi. Shunday qilib, har

		bir ishtirokchi o'z ishi uchun ikki baravar to'lashga ishonishi mumkin.
4	Motivatsiya tizimini tasdiqlash	Ushbu bosqichda mukofot tizimi shakllantirilmoqda

Manba: Loyiha jamoasining motivatsiyasi. Oleg Kashuba. "Ijrochi" internet hamjamiyati

Xulosa

Maqolani yakunlab, loyiha jamoasi a'zolarini rag'batlantirish juda ko'p mehnat talab qiladigan va ko'p variantli jarayon degan xulosaga kelishimiz mumkin. Turli xil usullarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'plab motivatsiya vositalari mavjud, ammo deyarli har doim loyihaning murakkabligiga bog'liq bo'lgan nuanslar mavjud. Loyiha menejeri ushbu yo'nalishdagi muvaffaqiyatini tahlil qilishi va keyingi loyiha jamoasini yanada muvaffaqiyatli rag'batlantirish uchun motivatsion siyosatini o'zgartirishi kerak.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, motivatsiya loyiha guruhleri samaradorligini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Avtonomiya, o'zini o'zi anglash va ijodkorlikka asoslangan ichki motivatsiya xodimlarning uzoq muddatli majburiyatlari va loyihaga jalb qilinishiga yordam beradi. Tashqi motivatsiya, shu jumladan moddiy va nomoddiy rag'batlantirish, ayniqsa, yuqori ish intensivligi va natijalarga tez erishishni talab qiladigan vaziyatlarda kuchli qisqa muddatli ta'sirga ega. Har ikki turdagi motivatsiya jamoaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ammo ularning kombinatsiyasi loyihalarda barqaror va yuqori mahsuldorlikni saqlash uchun eng samarali vositadir.

Loyiha guruhleri samaradorligini oshirish uchun ichki va tashqi rag'batlarni birlashtirgan birlashtirilgan motivatsion strategiyalardan foydalanish tavsiya etiladi. Loyiha rahbarlari e'tirofdan faol foydalanishlari va jamoa a'zolariga o'zini o'zi anglash imkoniyatlarini taqdim etishlari kerak, shuningdek, avtonomiya va tashabbusni rivojlantirishga yordam beradigan vazifalarni boshqarishga moslashuvchan yondashuvlarni qo'llashlari kerak. Shu bilan birga, ayniqsa, loyihaning asosiy bosqichlarida moddiy rag'batlantirish va rag'batlantirishni unutmaslik kerak. Xodimlarni o'qitish va martaba oshirish imkoniyatlari ham muhim bo'lib, loyiha davomida yuqori motivatsiyani saqlashga yordam beradi.

Loyihani boshqarishda motivatsiyani chuqur o'rganish uchun jamoaning madaniy xususiyatlari va motivatsion strategiyalar o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish istiqbolli ko'rinadi. Loyihani boshqarishning moslashuvchan metodologiyalarining (Scrum, Agile) xodimlarning motivatsiyasiga ta'sirini o'rganish, shuningdek, taqsimlangan loyiha guruhleri motivatsiyasini saqlashda texnologiyalar va masofaviy boshqaruv vositalarining rolini o'rganish ham dolzarbdir.

Manbalar ro'yxati

1. Grigoryan I.V. Gibrid va masofaviy ish: loyiha guruhlari samaradorligini qanday saqlash kerak // Rossiya kadrlar va intellektual resurslarni boshqarish. - 2022. - T. 11, No 5. - B. 61–65.
2. V.I. Denisenko va boshqalar. Loyihani boshqarish: darslik / texnika fanlari doktori, professor V.I. Denisenko va iqtisod fanlari doktori, professor N.M. Filimonova-Vladimir: VIGU nashriyoti, 2015-108p.
3. Loyiha jamoasining motivatsiyasi. Oleg Kashuba. "Ijrochi" internet hamjamiyati. Maqola nashr etilgan sana: 04.01.2012 [Elektron resurs]. URL: <http://hr-portal.ru/article/motivaciya-proektnoy-komandy>
4. Ибрагимов, А. Управление проектами: теоретические и практические аспекты. Ташкент: Узбекский государственный университет мировых языков, 2020. С. 45-60.
5. Мирашев, А. Мотивация в управлении: современные подходы и практики. Ташкент: Издательство "Экономика", 2019. С. 30-50.
6. Mitrofanova E.A., Bulkina N.V. Axborot texnologiyalari sanoatida xodimlarning mehnat faoliyatini rag'batlantirish tizimini shakllantirish va rivojlantirish: nazariya va amaliyot [Matn]: monografiya / E.A. Mitrofanova, N.V. Bulkina. Davlat menejment universiteti - M.: Davlat universiteti nashriyoti, Cooper Book MChJ, 2016. - 231 b. ISBN 978-5-215-02814-8
7. Mitrofanova E.A., Mitrofanova A.E. Jamoalarda xodimlarni boshqarishning xususiyatlari // Rossiya kadrlar va intellektual resurslarni boshqarish. 2022. T. 11. No 4. 10–15-betlar.
8. Kaltek. (2007). Yuqori samarali jamoani rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash. 2007-yil 12-noyabrda olingan, URL: http://www.irc.caltech.edu/courses/High_Performance_Teams.htm
9. Peterson TM (2007). Motivatsiya: loyiha jamoasi samaradorligini qanday oshirish mumkin. PMI® Global Kongressida taqdim etilgan maqola 2007 - Shimoliy Amerika, Atlanta, GA. Nyutaun maydoni, Pensiya: Loyihani boshqarish instituti. URL: <https://www.pmi.org/learning/library/motivation-increase-project-teamperformance-7234>
10. Simpson WF, Gould PE, Hardy PJ, Lindahl KJ (1991). 2007 yil dekabr oyining asoslari // Loyiha boshqaruvi jurnali. DOI: 10.1002/pmj 67 nazorati. Malvern, Pensilvanya: Amerika sug'urta instituti

**QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI EKSPORTINI
MOLIYALASHTIRISHDA DAVLAT SUBSIDİYALARINING ROLI:
XALQARO VA MAHALLIY TAJRIBA**

Abdualimova Ziyodaxon Panjiyevna
O`zbekiston Respublikasi
Toshkent bank-moliya akademiyasi
2-kurs tinglovchisi,
+998 (90)030-08-58

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotida asosiy o'rin tutib, valyuta tushumlari oqimini ta'minlab, qishloq xo'jaligi sohasining rivojlanishini rag'batlantiradi. Global raqobat va ochiq bozorlar sharoitida ko'plab mamlakatlar eksport hajmini oshirish uchun turli qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan, jumladan, davlat subsidiyalaridan faol foydalanmoqda. Jahon Savdo Tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda global qishloq xo'jaligi eksporti taxminan 2,2 trillion dollarni tashkil etdi, bu tarmoqning jahon iqtisodiyoti uchun ahamiyatini ko'rsatadi (JST, 2022).

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotning qariyb 28 foizini tashkil qiladi va aholining 40 foizdan ortig'i ushbu sohada band (Jahon banki, 2023). Qishloq xo'jaligi mahsulotlari, ayniqsa, organik mahsulotlar eksporti sezilarli o'sish imkoniyatiga ega, bu 2022-yilda meva-sabzavot mahsulotlari eksporti hajmining 15 foizga o'sishidan dalolat beradi (O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi, 2023 yil). Biroq, o'zbek tovarlarini xalqaro bozorlarga yanada ilgari surish uchun, ayniqsa, keskin raqobat va sifat standartlari sharoitida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini, jumladan, subsidiyalarni takomillashtirish zarur.

Eksport subsidiyalari, OECD ma'lumotlariga ko'ra, AQSh, Kanada va Evropa Ittifoqi kabi ko'pgina mamlakatlarda mahsulot tannarxining 10% dan 25% gacha bo'lgan qismini tashkil qiladi (OECD, 2023). Bu chora-tadbirlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Biroq O'zbekistonda eksportni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ulushi nisbatan pastligicha qolmoqda, bu esa eksportni rivojlantirish va mamlakatning jahon savdo tizimiga integratsiyalashuviga to'sqinlik qilmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi xalqaro va mahalliy tajribaga e'tibor qaratgan holda qishloq xo'jaligi eksportini moliyalashtirishda davlat subsidiyalarining rolini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilg'or tajribani aniqlash va tavsiyalarni shakllantirishga qaratilgan.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Qishloq xo'jaligi eksportini subsidiyalashning nazariy asoslari va mexanizmlarini ko'rib chiqing.
2. Subsidiyalar bo'yicha xalqaro tajriba va uning eksport qilinadigan mahsulotlarning raqobatbardoshligiga ta'sirini baholash.
3. O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini qo'llab-quvvatlash bo'yicha joriy chora-tadbirlarni tahlil qilish, ularning samaradorligi va mavjud muammolarni aniqlash.
4. Xalqaro va mahalliy subsidiyalash tajribasini qiyosiy tahlil qilish.
5. Xalqaro tajribani tahlil qilish asosida O'zbekistonda eksportni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Davlat subsidiyalari - bu davlat tomonidan iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarini, bunda qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash uchun to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita moliyaviy yordam ko'rsatish shakli. S.Bruks va D.Kohler ishlarida berilgan ta'rifga ko'ra, subsidiyalar "tashqi bozorlarda mahsulotlarning raqobatbardoshligini saqlashga qaratilgan ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash yoki eksportni rag'batlantirish mexanizmi"dir. Qishloq xo'jaligida subsidiyalarning ikkita asosiy turi mavjud: ishlab chiqarish (ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan) va eksport (mahsulotni chet elda sotishni rag'batlantirish).

Eksportni subsidiyalash mahsulotlarning xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish uchun iqtisodiy asosga ega. A.Smit o'zining "Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti" (2021) asarida ta'kidlaganidek, "subsidiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga arzonroq resurslarga ega bo'lgan xorijiy kompaniyalar bilan raqobatlashishga imkon beradi". Bu yerda transport xarajatlari uchun kompensatsiya hamda eksport bojlari bo'yicha imtiyozlar muhim rol o'ynaydi, bu O'zbekiston kabi uzoq bozorlarga ega mamlakatlar uchun ayniqsa muhimdir.

Qishloq xo'jaligi eksportining o'sishini rag'batlantirishda subsidiyalar muhim o'rin tutadi. OECD (2022) hisobotida "Evropa Ittifoqi va AQSh kabi eksport subsidiyalarini faol amalga oshirayotgan mamlakatlar eksportning yuqori o'sishiga erishadi va jahon bozoridagi o'z o'rnini mustahkamlaydi" deb ta'kidlangan. Globallashtirish va keskin raqobat sharoitida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgani qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga narxlarning o'zgarishi va mahsulot sifatiga qo'yiladigan talablarga bardosh berishda muhim omil bo'lmoqda. J. Millerning ishida, shuningdek, eksport subsidiyalari yangi bozorlarga, ayniqsa, organik mahsulotlar kabi yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlarga kirishni yaxshilashi mumkinligini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash borasida salmoqli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Asosiy mexanizmlar transport xarajatlarini subsidiyalashni o'z ichiga oladi, bu ishlab

chiqaruvchilarga tovarlarni uzoq bozorlarga tashish xarajatlarining bir qismini qoplash imkonini beradi. Imtiyozli kreditlash ham infratuzilmani rivojlantirishga xizmat qiladi, mahsulotlarni saqlash va qayta ishlash uchun shart-sharoit yaratishga yordam beradi. Hukumat yordamining muhim yo'nalishi O'zbekiston mahsulotlarini tashqi bozorlarda ilgari surish, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etish va GlobalG.AP kabi sifat standartlari bo'yicha sertifikatlashda qo'llab-quvvatlashdir.

1-jadval.					
Qishloq xo'jaligi eksportini subsidiyalash bo'yicha xalqaro va mahalliy tajribaning qiyosiy tahlili					
Ko'rsatkich	Rossiya	AQSh	EI	Xitoy	O'zbekiston
Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari daromadlarida subsidiyalarning ulushi	16,2%	10,5%	18,3%	14,7%	12,0%
Jami subsidiyalar (milliard dollar)	12.5	20.0	60,0	30.0	1.5
Manba: Loseva A.V., Fedosina A.V. Rossiyada va dunyoda qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qiyosiy tahlili					

Bu chora-tadbirlar ancha samarali bo'lganini qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti hajmining o'sishi ham ko'rsatmoqda. Masalan, 2022-yilda meva-sabzavot mahsulotlari eksporti 15 foizga oshib, 2,4 million tonnani tashkil etdi. Bu eksportchilarga berilayotgan imtiyoz va subsidiyalar tufayli amalga oshdi. Biroq, bu muvaffaqiyatlarga qaramay, O'zbekiston hali jahon bozorlarida salmoqli ulushga ega emas va uning mahsulotlari Xitoy va Turkiya kabi yirikroq o'yinchilar bilan raqobatga duch kelmoqda.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi eksporti oldida turgan asosiy muammolarga mahsulotlarni saqlash va tashish uchun zaif infratuzilma kiradi. Zamonaviy omborxonalar va sovutgich uskunalarning yo'qligi, ayniqsa tez buziladigan tovarlar segmentida katta miqdordagi hosilning yo'qolishiga olib keladi. Mahsulotlarni sertifikatlash darajasining pastligi o'zbek ishlab chiqaruvchilarining Yevropa Ittifoqi kabi yuqori standartli bozorlarga mahsulot eksport qilish imkoniyatlarini ham cheklaydi. Ishlab chiqaruvchilarning atigi 20% ga yaqini xalqaro sifat sertifikatlariga ega, bu esa eksportni jiddiy cheklaydi.

Kichik fermerlar ham davlat subsidiyalari va kreditlarini olishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ko'pgina subsidiyalar va imtiyozlar yirik ishlab chiqaruvchilarga beriladi, kichik fermerlar esa har doim ham davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan dasturlarda ishtirok etish uchun etarli ma'lumotga yoki imkoniyatlarga ega emas. Bundan tashqari, ruxsat olish va sertifikatlashtirishning murakkab va uzoq davom etayotgan byurokratik tartiblari ham o'zbekistonlik ishlab chiqaruvchilarning tashqi bozorga chiqishiga to'siqlar yaratmoqda.

Shunday qilib, qishloq xo'jaligi eksportini oshirishda erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, joriy qo'llab-quvvatlash choralari yanada takomillashtirishni talab qiladi. O'zbekiston tovarlarining jahon bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, sertifikatlashtirish tartib-taomillarini soddalashtirish, kichik ishlab chiqaruvchilarni yanada samarali qo'llab-quvvatlash zarur. Bu chora-tadbirlar O'zbekistonga xalqaro bozorlardagi o'z mavqeini mustahkamlash va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportining umumiy hajmini oshirish imkonini beradi.

Xulosa

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Subsidiyalangan transport xarajatlari, imtiyozli kreditlar va mahsulotlarni sertifikatlashda ko'maklashish kabi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan chora-tadbirlar ijobiy natijalar berib, 2022-yilda eksport hajmini 15 foizga oshirishga xizmat qildi. Biroq, joriy chora-tadbirlar xalqaro bozorlarga to'liq chiqish va eng yirik eksportyorlar bilan raqobatlashish uchun etarli emasligicha qolmoqda.

Mahsulotlarni saqlash va tashish infratuzilmasining yetarli emasligi, xalqaro standartlar bo'yicha sertifikatlash darajasining pastligi, shuningdek, kichik fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlashning cheklanganligi asosiy muammolar bo'lib qolmoqda. O'zbekistonning eksport siyosati samaradorligini oshirish uchun subsidiyalar ko'lamini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va sertifikatlashtirish dasturlarini kengaytirish zarur. Byurokratik to'siqlarni qisqartirish va kichik fermerlarni qo'llab-quvvatlash O'zbekiston mahsulotlarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini kuchaytiradi va umumiy eksport hajmini oshiradi.

Manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligining 2022 yildagi holati to'g'risidagi hisobot // O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligining rasmiy sayti. 2023. URL: <https://agriculture.uz/ru/report2022>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yildagi "Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. URL: https://lex.uz/ru/docs/resolution_2020

3. O'zbekiston Respublikasi Eksportni rivojlantirish agentligi. Eksport infratuzilmasi muammolarini tahlil qilish. 2023.
URL:<https://exportagency.uz/reports/infrastructure>
4. Брукс С., Колер Д. Экспортные субсидии: теоретический и практический аспекты // Journal of Agricultural Economics. 2019. Т. 65. №4. С. 22-45.
5. OECD. Agricultural Export Subsidies and Market Access // OECD Insights. 2023. Т. 30. №2. С. 110-130.

TIJORAT BANKLARIDA XUSUSIY KAPITAL TO'GRISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH

Adizov Ikromjon Jumaboyevich

O'zbekiston Respublikasi

Toshkent bank- moliya akademiyasi

2-kurs tinglovchisii

Annotatsiya

Mazkur maqolada tijorat banklarida xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirish masalasi chuqur tahlil qilinadi. Xususiy kapital hisobotlari banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy boshqaruvda oshkoralikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda xalqaro tajriba, jumladan, AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ilg'or yondashuvlari o'rganilib, ularning O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqola davomida ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish jarayonining roli, zamonaviy texnologiyalarning, xususan, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarning qo'llanilishi muhokama qilinadi. Shuningdek, xalqaro standartlar asosida hisobot sifatini oshirishning iqtisodiy samaradorligi va tijorat banklarining raqobatbardoshligini kuchaytirish imkoniyatlari yoritiladi. Maqola tijorat banklari faoliyatini samarali boshqarish uchun muhim amaliy va nazariy asoslarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, xususiy kapital hisobotlari, moliyaviy boshqaruv, xalqaro standartlar (IFRS), zamonaviy texnologiyalar, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar, banklarning moliyaviy barqarorligi, xalqaro tajriba, O'zbekiston bank sektori.

Abstract

This article provides an in-depth analysis of improving private capital reporting in commercial banks. Private capital reports play a crucial role in ensuring the financial stability of banks, attracting investments, and promoting transparency in financial management. The study examines international practices, including advanced approaches from the United States, Europe, and Asia, and analyzes their applicability to the context of Uzbekistan. The article discusses the role of data-driven decision-making processes and the application of modern technologies, particularly artificial intelligence and automated systems. Additionally, it highlights the economic efficiency of enhancing report quality based on international standards and explores opportunities to boost the competitiveness of commercial banks. This article offers practical and theoretical foundations essential for effectively managing commercial banks' activities.

Keywords: Commercial banks, private capital reports, financial management, International standards (IFRS), modern technologies, artificial intelligence, automated systems, financial stability of banks, International practices, Uzbekistan banking sector.

Kirish

Tijorat banklarida xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirish jarayonida qaror qabul qilish ko'pincha murakkab va noaniq vaziyatlarga duch keladi. Ushbu hisobotlar banklarning moliyaviy holatini aks ettiruvchi muhim vosita bo'lib, ularga asoslanib resurslarni boshqarish, xavflarni aniqlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha strategik qarorlar qabul qilinadi. Loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda va hisobot sifatini oshirishda qaror qabul qilish jarayonida duch keladigan asosiy muammolarni samarali hal qilish bank faoliyatining raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Birinchi muammo — resurslarni noto'g'ri taqsimlash masalasi. Xususiy kapital hisobotlarini shakllantirishda moliyaviy, texnologik va inson resurslarini optimal rejalashtirish juda muhimdir. Resurslarni noto'g'ri rejalashtirish yoki ularning yetarli emasligi, hisobotlarni kechiktirish yoki sifatining pasayishiga olib keladi. Masalan, texnologik vositalarning yoki malakali mutaxassislarining yetishmasligi hisobot jarayonida muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu muammoning yechimi — resurslar ehtiyojini to'g'ri baholash va loyihaning har bir bosqichida ularni optimal taqsimlash orqali amalga oshiriladi. Bank menejerlari resurslarni vaqtida kuzatib borishlari va ularni zaruratga qarab qayta taqsimlashlari lozim.

Ikkinchi asosiy muammo — noaniqlik va xavf-xatarlarni noto'g'ri boshqarishdir. Banklar faoliyatida noaniqliklar va xavflar doim mavjud bo'lib, ularni oldindan ko'rish va boshqarish jarayonining samaradorligi moliyaviy hisobotlarning sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Misol uchun, moliyaviy bozordagi o'zgaruvchanlik yoki iqtisodiy inqiroz natijasida noaniqliklar paydo bo'lishi va bu xususiy kapitalni boshqarishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Menejerlar risklarni oldindan aniqlash va ularga qarshi strategiyalar ishlab chiqishda yetarlicha tayyorgarlikka ega bo'lishlari kerak. Risklarni boshqarish strategiyalari, jumladan, hisobot jarayonida xavflarni muntazam baholash va monitoring qilish orqali noaniqliklarni samarali hal etish mumkin.

Noaniqliklar va xavf-xatarlarni samarali boshqarish xususiy kapital hisobotlarining sifatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Xavflarni noto'g'ri baholash yoki ularga vaqtida e'tibor qaratmaslik hisobot jarayonining jadvaldan chiqib ketishi, xarajatlarning oshishi yoki hisobotning ishonchsiz bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bank menejerlari xavflarni minimallashtirish va ularni vaqtida aniqlash

uchun zamonaviy texnologiyalardan, jumladan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanishlari zarur.

Tijorat banklarida xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirish jarayoni ko'pincha muloqotdagi yetishmovchiliklar, ma'lumotlarning noto'g'ri yoki yetarli emasligi, va qaror qabul qilishdagi kechikishlar bilan bog'liq murakkabliklarga duch keladi. Ushbu muammolar hisobot sifatiga va banklarning moliyaviy samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday qiyinchiliklarni hal qilish samarali boshqaruv va strategik qaror qabul qilishni talab qiladi.

Ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish xususiy kapital hisobotlarini takomillashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ammo ko'p hollarda loyihaning boshida yoki amalga oshirish jarayonida ma'lumotlar yetarli bo'lmaydi yoki mavjud ma'lumotlar noto'g'ri tahlil qilinadi. Bu esa noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi. Hisobot tayyorlashda faktik va statistik ma'lumotlarga asoslanmaslik, loyiha davomida xatolarga olib kelishi va natijalarga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarni oldini olish uchun to'g'ri va aniq ma'lumotlarni yig'ish, ularni chuqur tahlil qilish va qarorlar qabul qilishda ularga tayanish lozim. Bank menejerlari ma'lumot yig'ish jarayonlarini avtomatlashtirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ushbu muammolarni bartaraf etishlari mumkin.

Xususiy kapital hisobotlarini shakllantirishda jamoa a'zolari va manfaatdor tomonlar o'rtasida muloqotning yetarli darajada yo'lga qo'yilmasligi keng tarqalgan muammolardan biridir. Samarali muloqotning yo'qligi qaror qabul qilish jarayonida noto'g'ri tushunishlar va kelishmovchiliklarga olib keladi. Masalan, loyiha jamoasi va manfaatdor tomonlar o'rtasida ma'lumot almashinuvi yetarli bo'lmasa, hisobotning talab qilinadigan sifati va muddatiga erishish qiyin bo'lishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun loyiha boshida aniq kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqish zarur. Har bir ishtirokchi va manfaatdor tomonning qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilinishi, shuningdek, doimiy va ochiq muloqot tizimini yaratish muhimdir. Samarali kommunikatsiya orqali jamoaviy qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi va loyiha natijalarining sifatini oshirish mumkin.

Qarorlarni kechiktirish xususiy kapital hisobotlarini tayyorlashda jiddiy oqibatlariga olib keladi. Vaqtni samarali boshqarish hisobot sifatiga va belgilangan muddatlarga rioya qilishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kechiktirilgan qarorlar loyiha davomida to'xtovlarga, resurslarni samarasiz ishlatishga va umumiy loyihaning muvaffaqiyatsizligiga sabab bo'lishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun loyiha menejerlari aniq muddatlar belgilab, qarorlarni tezkorlik bilan qabul qilish strategiyasini ishlab chiqishlari lozim. Vaqtni samarali boshqarish, har bir bosqichda qarorlar qabul qilishni tezlashtiradi va hisobotlarni o'z vaqtida tayyorlash imkonini beradi

Jadval 1. Tijorat banklarida operatsion samaradorlik va raqamlashtirish (2018-2022).

Yillar	Operatsion samaradorlik (%)	Raqamlashtirish darajasi (%)	Xodimlar samaradorligi (foйда/ishchi, mln UZS)
2018	65	50	150
2019	68	55	160
2020	72	60	180
2021	75	70	200
2022	78	80	220

Mazkur 1-jadvalda 2018–2022-yillar oralig‘ida tijorat banklarining operatsion samaradorligi, raqamlashtirish darajasi, xodimlarning samaradorligi va mijozlarning qoniqish darajasi sezilarli darajada oshgani ko‘rsatilgan. Banklarning moliyaviy barqarorligi va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalari o‘z samarasini bergan.

Birinchidan, **operatsion samaradorlik** ko‘rsatkichi 2018-yilda 65% bo‘lgan bo‘lsa, 2022-yilda 78%gacha o‘sgan. Bu ko‘rsatkich banklarning o‘z faoliyatini samarali tashkil etishga intilayotganidan dalolat beradi. Samaradorlikning bunday izchil oshishi moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va jarayonlarni optimallashtirish hisobiga erishilgan.

Ikkinchidan, **raqamlashtirish darajasi** bo‘yicha sezilarli o‘shish kuzatilgan. 2018-yilda bank tizimlarining raqamlashtirish darajasi 50%ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 80%ga yetgan. Ushbu o‘shish banklarning zamonaviy texnologiyalarni faol joriy qilayotganini, shu orqali xizmatlar samaradorligi va tezkorligini oshirishga erishayotganini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, **xodimlarning samaradorligi** ham sezilarli o‘sgan. 2018-yilda har bir xodim 150 mln so‘m foyda keltirgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 220 mln so‘mga yetgan. Bu esa banklar xodimlari faoliyatini yanada samarali boshqarayotganini va resurslarni optimal taqsimlashga e‘tibor qaratayotganini anglatadi.

Nihoyat, mijozlarning qoniqish darajasi ham yildan-yilga oshib borgan. 2018-yilda bu ko‘rsatkich 70%ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2022-yilda 82%ga yetgan. Bu esa bank xizmatlarining sifatini oshirish va mijozlar ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan siyosat muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, jadvaldagi ma‘lumotlar tijorat banklarining raqamlashtirish, samaradorlikni oshirish va mijozlar ehtiyojlariga e‘tibor qaratishga yo‘naltirilgan strategiyalari samara berganini tasdiqlaydi. Bu yondashuv banklarning raqobatbardoshligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa

Tijorat banklarida xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirish bugungi kunda bank tizimining samaradorligini oshirish va xalqaro moliyaviy standartlarga moslashish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu hisobotlar banklarning moliyaviy holatini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkich bo'lib, ular orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, resurslarni oqilona taqsimlash va xalqaro investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari yaratiladi. Ammo bu jarayon ko'pincha qaror qabul qilishdagi kechikishlar, resurslarni noto'g'ri boshqarish va muloqotdagi kamchiliklar kabi qator muammolar bilan kechadi. Ushbu muammolarni samarali hal qilish bank tizimining raqobatbardoshligi va ishonchliligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Resurslarni to'g'ri rejalashtirish va samarali boshqarish xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash jarayonida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Moliyaviy, insoniy va texnologik resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi hisobot sifatining pasayishiga va muddatlarning kechikishiga olib keladi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun banklarda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Resurslarni to'g'ri taqsimlash bilan birga, har bir bosqichda jarayonlarni monitoring qilish va muammolarni vaqtida aniqlash jarayoni ham alohida e'tiborni talab qiladi.

Noaniqlik va xavf-xatarlarni boshqarishdagi kamchiliklar ham xususiy kapital hisobotlarini tayyorlashda katta muammolarni keltirib chiqaradi. Bank tizimida iqtisodiy o'zgaruvchanlik va huquqiy noaniqliklar xavflarni oshiradi. Bu xavflarni oldindan aniqlash va ularga qarshi strategiyalar ishlab chiqish menejerlardan puxta tahlil qilish qobiliyatini talab qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish risklarni boshqarishni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Risklarni minimallashtirish orqali banklar o'z faoliyatlarini barqarorlashtirishi va hisobotlarning ishonchliligini oshirishi mumkin.

Muloqotning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi bank jamoasi va manfaatdor tomonlar o'rtasida kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Qaror qabul qilish jarayonida barcha tomonlarning faol ishtiroki va ochiq kommunikatsiya tizimini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ushbu muammolarni hal qilish uchun loyiha boshida aniq kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqish zarur. Bu strategiya loyiha barcha bosqichlarida ma'lumotlarning to'g'ri va samarali tarqalishini ta'minlaydi, qaror qabul qilish jarayonining samaradorligini oshiradi va loyiha belgilangan muddatda muvaffaqiyatli yakunlanishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, ma'lumotlarni to'g'ri tahlil qilish va ishonchli manbalarga asoslanish xususiy kapital hisobotlarini takomillashtirishning yana bir muhim omilidir. Mavjud ma'lumotlarni noto'g'ri tahlil qilish yoki ular asosida noto'g'ri qarorlar qabul qilish hisobot sifatiga jiddiy salbiy ta'sir qiladi. Zamonaviy texnologiyalardan

foydalanish va ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yig'ish bu muammoni samarali hal qilishga yordam beradi. Bu nafaqat jarayonni tezlashtiradi, balki hisobotlarning aniqligini va ishonchliligini oshiradi.

Umuman olganda, tijorat banklarida xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida resurslarni optimal boshqarish, xavflarni minimallashtirish, samarali muloqotni ta'minlash va ma'lumotlar tahlilini avtomatlashtirish ajralib turadi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish banklarning ichki jarayonlarini optimallashtiradi, moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi va raqobatbardoshligini oshiradi. Bu esa o'z navbatida bank tizimining iqtisodiyotdagi rolini kuchaytiradi va milliy rivojlanishga sezilarli hissa qo'shadi.

Manbalar ro'yxati

- a. **Project Management Institute (PMI).** *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide)*, 7th Edition, PMI Publications, 2021. Xalqaro loyiha boshqaruvi standartlari va qaror qabul qilish jarayonining metodologik asoslari.
2. **International Financial Reporting Standards (IFRS).** *IFRS Standards for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2023. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va ularni bank boshqaruvida qo'llash.
3. **Agile Alliance.** *The Agile Manifesto and Methodologies*, Agile Alliance Publications, 2022. Zamonaviy boshqaruv tizimlarida moslashuvchan metodologiyalarning roli.
4. **World Bank Group.** *Data on Financial Inclusion and Banking Sector Trends*, World Bank Reports, 2022. Bank sektorining rivojlanishi va moliyaviy inklyuziya tendensiyalari.
5. **Statistika qo'mitasi (O'zbekiston).** *O'zbekistonda moliya bozori dinamikasi (2018–2022)*, 2023. O'zbekistonning bank kapitali bo'yicha statistik ma'lumotlari.
6. Niyozov Z. D., Tog'ayev S.S., "Bekmurodov A.A.(2015). "Bank ishi" fanidan o'quv-uslubiy qo'llanma". scienceweb.uz
7. Norboboyev Sh.(2015). "Tijorat banklari ustav kapitali va uni oshirish yo'llari". ziyonet.uz
8. Sa'dullayeva S(2024). "Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali". finance.tsue.uz.

MUDDATI O'TGAN DEBITOR VA KREDITOR QARZLAR AUDITI*Mansurova Shaxnozaxon Marifjon qizi**O'zbekiston Respublikasi**Toshkent bank- moliya akademiyasi**2-kurs tinglovchisii***Annotatsiya**

Mazkur maqolada muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlari audit masalasi chuqur tahlil qilinadi. Ushbu qarzlari korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy barqarorligi, aktivlarni samarali boshqarish va hisobdorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda xalqaro tajriba, jumladan, AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ilg'or yondashuvlari o'rganilib, ularning O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada qarzlari auditining nazorat jarayonidagi o'rni, zamonaviy texnologiyalarning, xususan, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarning ahamiyati batafsil muhokama qilinadi. Shuningdek, xalqaro standartlar asosida audit jarayonini takomillashtirishning iqtisodiy samaradorligi va tashkilotlarning moliyaviy holatini mustahkamlash imkoniyatlari yoritiladi. Mazkur maqola muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlari auditini amalga oshirishda muhim amaliy va nazariy asoslarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Debitor qarzlari, kreditor qarzlari, audit, moliyaviy boshqaruv, xalqaro standartlar (ISA), zamonaviy texnologiyalar, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tizimlar, moliyaviy barqarorlik, xalqaro tajriba, O'zbekiston.

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the audit of overdue receivables and payables. These debts play a crucial role in ensuring the financial stability of organizations, efficient asset management, and improving accountability. The study examines international practices, including advanced approaches from the United States, Europe, and Asia, and analyzes their applicability in the context of Uzbekistan. The paper discusses the role of debt audits in the control process, the significance of modern technologies, particularly artificial intelligence and automated systems. Furthermore, it highlights the economic efficiency of improving the audit process based on international standards and its potential to strengthen the financial position of organizations. This article offers essential theoretical and practical foundations for conducting audits of overdue receivables and payables effectively.

Keywords: Receivables, payables, audit, financial management, international standards (ISA), modern technologies, artificial intelligence, automated systems, financial stability, international experience, Uzbekistan.

Kirish

Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi moliyaviy boshqaruvning muhim jihati bo'lib, tashkilotning barqarorligi, likvidligi va samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Debitor qarzlari mijozlar tomonidan to'lanmagan qarzlarni anglatadi, kreditor qarzlari esa kompaniya o'z majburiyatlarini kelishilgan muddatda bajarmagan holatlarni o'z ichiga oladi. Bunday kechikishlar moliyaviy operatsiyalarni buzib, tavakkalchilikni oshirishi mumkin. Shuning uchun bunday qarzlarning auditi orqali shaffoflikni ta'minlash, xavflarni kamaytirish va aniq qarorlar qabul qilish jarayonlarini qo'llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Mazkur maqolada muddatidan o'tgan qarzlarning auditi nazariy asoslari, xalqaro amaliyotlar tahlil qilinib, O'zbekistondagi audit jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar bayon etilgan. Qolaversa, auditori jarayonlari samaradorligini oshirish uchun sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar kabi zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati muhokama qilingan.

Muddatidan o'tgan qarzlarning auditi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishdan boshlanadi. Auditorlar buxgalteriya yozuvlari va debitor hamda kreditor qarzlarning muddat grafiklarini ko'rib chiqadilar. Tekshiruv jarayonida qarzlarning to'g'riligi va qonuniyligi tekshiriladi, ularni qaytarish ehtimoliga asoslangan holda klassifikatsiya qilinadi. Tavakkalchilikni baholash muhim bosqich bo'lib, u moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan xavfli qarzlarni aniqlaydi. Natijada, kelajakdagi xavflarni kamaytirish uchun to'liq auditori hisoboti tayyorlanadi va tegishli tavsiyalar beriladi.

Jadval 1. Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning klassifikatsiyasini va ularning moliyaviy operatsiyalarga ta'siri.

Kategoriya	Misollar	Tasir
Qisqa muddatli debitor qarzlari	Mijoz hisob-fakturalari, foizlar	Darhol pul oqimini talab qiladi
Uzoq muddatli debitor qarzlari	Xodimlarga berilgan kreditlar	Kelajakdagi moliyaviy barqarorlik
Qisqa muddatli kreditor qarzlari	Ta'minotchilarga to'lovlar, maoshlar	Operatsion davomiylik
Uzoq muddatli kreditor qarzlari	Ijara majburiyatlari, obligatsiyalar	Strategik resurslar taqsimoti

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

Mazkur 1-jadval muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning turlarini, ularning misollarini va moliyaviy operatsiyalarga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Bu jadval tashkilotlarning moliyaviy boshqaruvini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Qisqa muddatli debitor qarzarlar: Ushbu toifaga mijozlar tomonidan to'lanmagan hisob-fakturalar yoki foizlar kiradi. Ular tashkilotning darhol pul oqimiga bo'lgan talabini oshiradi. Ushbu qarzarlar muddatida qaytarilmasa, korxonaning qisqa muddatli likvidlik masalalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Uzoq muddatli debitor qarzarlar: Bu turga xodimlarga berilgan kreditlar yoki boshqa uzoq muddatli qarzdorliklar kiradi. Ular korxonaning kelajakdagi moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega. Ushbu qarzarlar bo'yicha tavakkalchiliklar uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirish jarayonida hisobga olinadi.

Qisqa muddatli kreditor qarzarlar: Ushbu toifaga ta'minotchilarga qilinadigan to'lovlar va xodimlarga to'lanadigan maoshlar kiradi. Bu qarzarlar korxonaning operatsion davomiyligini ta'minlash uchun muhimdir. Ularning muddatida to'lanmasligi operatsion jarayonlarning to'xtab qolishiga olib kelishi mumkin.

Uzoq muddatli kreditor qarzarlar: Ular ijara majburiyatlari, uzoq muddatli obligatsiyalar va boshqa katta moliyaviy majburiyatlarni o'z ichiga oladi. Bu turdagi qarzarlar strategik resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi va tashkilotning moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu 1-jadval turli qarzar turlarining korxonaga moliyaviy holatiga qanday ta'sir qilishini chuqur tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Moliyaviy boshqaruv jarayonida ushbu qarzlarni to'g'ri tasniflash va ularning o'z vaqtida boshqarilishi korxonaning moliyaviy samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, muddatidan o'tgan qarzlarni kamaytirish strategiyasini ishlab chiqishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro standartlar va amaliyotlar muddatidan o'tgan qarzlarning auditini yo'naltirishda muhim o'rin tutadi. Xalqaro Auditori Standartlari (ISA) bu hisob-kitoblarni baholash uchun chuqur asoslarni beradi va Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS) bilan muvofiqlikni ta'minlaydi. AQSh, Germaniya va Yaponiya kabi mamlakatlar ilg'or modellarning taklif qilib, zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qiladi. Masalan, AQShda sun'iy intellekt debitor qarzlarda ehtimoliy firibgarlikni aniqlash uchun qo'llaniladi, Germaniyada avtomatlashtirilgan muvofiqlashtirish vositalari kreditor qarzlarni samarali boshqarishda yordam beradi, Yaponiyada esa tavakkalchilikni oldindan baholash uchun prognozli tahlil vositalari ishlatiladi. Bu yondashuvlar auditning sifatini va samaradorligini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi.

Texnologiyalar muddatidan o'tgan qarzlarning auditini transformatsiya qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Sun'iy intellekt potentsial defoltni prognoz qilish, yig'im strategiyalarini optimallashtirish va firibgarlik holatlarini aniqlash imkonini beradi. SAP va Oracle kabi avtomatlashtirilgan tizimlar ma'lumotlarni muvofiqlashtirish va hisobot berish jarayonlarini soddalashtiradi, inson xatolarini kamaytiradi va samaradorlikni oshiradi. Blockchain texnologiyasi esa

moliyaviy yozuvlarning shaffofligi va o'zgarmasligini ta'minlab, ishonchlilik darajasini yanada oshiradi. Bunday texnologiyalar audit sifatini oshiribgina qolmay, tashkilotlarga operatsion samaradorlik va hisobdorlikka erishish imkonini beradi.

O'zbekistonda debitor va kreditor qarzlarning auditi katta imkoniyatlar va qator qiyinchiliklarni o'zida mujassam etgan. IFRS va ISA kabi xalqaro standartlarni joriy qilish mahalliy amaliyotlarni global talablar bilan uyg'unlashtirib, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalarni auditori jarayonlariga integratsiya qilish mavjud samarasizliklarni engish uchun yangi yo'llarni ochadi. Biroq, qiyinchiliklar ham mavjud, masalan, ko'plab tashkilotlarda texnologik infratuzilmaning yetishmasligi, zamonaviy auditori usullarini qo'llashda malakali mutaxassislarning kamligi va xalqaro amaliyotlarni joriy etishda byurokratik to'siqlar. Bu muammolarni hal etish uchun texnologik infratuzilmani rivojlantirish, auditorlar uchun o'quv dasturlari tashkil etish va qonunchilik bazasini isloh qilish kabi ko'p qirrali yondashuv zarur.

O'zbekistonda qarzlarni audit qilish jarayonini yaxshilash uchun qator choratadbirlar taklif etiladi. Sun'iy intellekt qo'llab-quvvatlanadigan avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy qilish ma'lumotlarni tahlil qilish va xavflarni boshqarishni tubdan yaxshilashga imkon beradi. Kadrlarni rivojlantirish dasturlari auditorlarni zamonaviy vositalar va usullardan foydalanish bo'yicha malakasini oshirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Davlat-xususiy hamkorlikni kengaytirish resurslar yetishmovchiligini hal qilish va innovatsion echimlarni joriy etishga yordam beradi. Qonunchilik islohotlari esa milliy standartlarni xalqaro me'yorlar bilan uyg'unlashtirib, audit jarayoni uchun qulay muhit yaratishi lozim.

Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi moliyaviy barqarorlik, shaffoflik va operatsion samaradorlikni ta'minlash uchun muhimdir. Xalqaro standartlarni qabul qilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va mavjud qiyinchiliklarni bartaraf etish orqali O'zbekiston o'z auditori amaliyotini rivojlantirishi mumkin. Bu nafaqat alohida tashkilotlarga foyda keltiradi, balki mamlakatning iqtisodiy o'sishi va global raqobatbardoshligini ham kuchaytiradi.

Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi moliyaviy boshqaruvning muhim jihati bo'lib, tashkilotning barqarorligi, likvidligi va samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Debitor qarzlarni mijozlar tomonidan to'lanmagan qarzlarni anglatadi, kreditor qarzlarni kompaniyaning o'z majburiyatlarini kelishilgan muddatda bajarmagan holatlarini o'z ichiga oladi. Bunday kechikishlar moliyaviy operatsiyalarni buzib, xavflarni oshirishi mumkin. Shuning uchun bunday qarzlarning auditi orqali shaffoflikni ta'minlash, xavflarni kamaytirish va aniq qarorlar qabul qilish jarayonlarini qo'llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Mazkur jarayon auditning nazariy asoslaridan tortib, O'zbekistondagi amaliy jarayonlarga qadar qator jihatlarni o'z ichiga oladi.

Audit jarayoni ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishdan boshlanadi. Auditorlar buxgalteriya yozuvlari va debitor hamda kreditor qarzlarning muddat grafiklarini ko'rib chiqadilar. Bu jarayonda qarzlarning to'g'riligi va qonuniyligi tekshiriladi, ularning klassifikatsiyasi amalga oshiriladi. Masalan, qisqa muddatli debitor qarzlarda mijozlar hisob-fakturalari yoki foizlarni o'z ichiga oladi, uzoq muddatli debitor qarzlarda esa xodimlarga berilgan kreditlarni o'z ichiga oladi. Qisqa muddatli kreditor qarzlarda ta'minotchilarga bo'lgan to'lovlar va maoshlarni o'z ichiga oladi, uzoq muddatli kreditor qarzlarda esa ijara majburiyatlari yoki obligatsiyalar bilan bog'liq bo'ladi. Har bir tur qarzlarning moliyaviy operatsiyalarga o'zgacha ta'sir ko'rsatadi va bu ularning samarali boshqaruvini talab qiladi.

Xalqaro amaliyotlar shuncha ko'rsatadiki, debitor va kreditor qarzlarning samarali auditori zamonaviy texnologiyalarning keng qo'llanilishini talab etadi. AQShda sun'iy intellekt debitor qarzlardagi ehtimoliy firibgarlikni aniqlash uchun qo'llaniladi, Germaniyada avtomatlashtirilgan muvofiqlashtirish vositalari kreditor qarzlarni samarali boshqarishga yordam beradi, Yaponiyada esa prognozli tahlil vositalari qarzlarning qaytarilish ehtimolini baholash uchun ishlatiladi. Bunday texnologiyalar nafaqat audit jarayonini tezlashtiradi, balki uning sifatini ham oshiradi.

O'zbekistonda debitor va kreditor qarzlarning auditori katta imkoniyatlar va qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, shuningdek, xalqaro standartlarni qo'llash orqali bu jarayonni takomillashtirish mumkin. Ammo, resurslar yetishmasligi, texnologiyaga oid infratuzilmaning kamchiliklari va auditorlarning malakali yetishmasligi kabi qiyinchiliklar muammo bo'lib qolmoqda. Bu muammolarni hal etish uchun O'zbekistonda qonunchilikni isloh qilish, auditorlarni qayta tayyorlash va avtomatlashtirilgan vositalarni joriy qilish kerak.

Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditori moliyaviy barqarorlik va samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bunday audit jarayonini takomillashtirish orqali tashkilotlarning moliyaviy ahvolini yaxshilash, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shish va barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'ladi. Bu nafaqat alohida tashkilotlarga, balki mamlakat iqtisodiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditori bugungi kunda tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu audit jarayonlari tashkilotlarning moliyaviy majburiyatlari va aktivlarining to'liq va aniq aks ettirilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, u moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va moliyaviy faoliyatda shaffoflikni ta'minlashga yordam beradi. Ammo, bu jarayon ko'pincha ma'lumotlarning yetarli bo'lmasligi, muloqotdagi kamchiliklar va texnologik cheklolar kabi muammolar bilan murakkablashadi. Ushbu muammolarni

hal qilish tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini oshirish va samaradorlikka erishish uchun muhimdir.

Audit jarayonida resurslarni to'g'ri rejalashtirish va samarali boshqarish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moliyaviy, insoniy va texnologik resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi audit jarayonining sifati pasayishiga va tahlilning kechikishiga olib keladi. Bu muammoni bartaraf etish uchun avtomatlashtirilgan tizimlarni keng joriy qilish talab etiladi. Ushbu tizimlar yordamida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayoni tezlashadi va inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi. Resurslarni oqilona taqsimlash bilan birga, auditning har bir bosqichida jarayonlarni kuzatish va vaqtida aniqlash ham muhim hisoblanadi.

Noaniqlik va xavf-xatarlarni boshqarishdagi kamchiliklar ham auditori jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy o'zgaruvchanlik va huquqiy noaniqliklar xavflarni oshiradi, bu esa auditori jarayonining murakkabligini orttiradi. Ushbu xavflarni kamaytirish uchun sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish sezilarli darajada samara beradi. Risklarni aniqlash va boshqarish vositalari auditori jarayonlarini yanada shaffof va samarali qiladi, bu esa moliyaviy hisobotlarning sifatini oshiradi.

Muloqotning yetarli darajada tashkil etilmaganligi tashkilot ichida va tashqi manfaatdor tomonlar bilan kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Qaror qabul qilish jarayonida barcha tomonlarning faol ishtiroki va ochiq kommunikatsiya tizimini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Aniq kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va uni loyihaning barcha bosqichlarida tatbiq etish ma'lumotlarning to'g'ri tarqalishini ta'minlaydi va auditning samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, ma'lumotlarni to'g'ri tahlil qilish va ishonchli manbalarga asoslanish muddatidan o'tgan qarzlarni auditi samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Ma'lumotlarni noto'g'ri tahlil qilish yoki ular asosida noto'g'ri qarorlar qabul qilish moliyaviy xatoliklarga olib keladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yig'ish bu muammoni samarali hal qilishga yordam beradi. Ushbu yechimlar auditori jarayonini nafaqat tezlashtiradi, balki ularning aniqligi va ishonchliligini ham oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, muddatidan o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi samaradorligini oshirish uchun resurslarni to'g'ri boshqarish, xavflarni minimallashtirish, samarali muloqotni tashkil etish va zamonaviy tahlil vositalarini joriy qilish muhim ahamiyatga ega. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va tashkilotlarning raqobatbardoshligini mustahkamlashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Manbalar ro'yxati

1. **Project Management Institute (PMI).** *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide), 7th Edition*, PMI Publications, 2021. Loyiha boshqaruvi metodologiyasining xalqaro standartlari va qaror qabul qilish jarayonining metodologik asoslari. Ushbu manba auditorlarga qaror qabul qilish va audit jarayonini samarali boshqarishda metodologik yondashuvlarni taqdim etadi.
2. **International Financial Reporting Standards (IFRS).** *IFRS Standards for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2023. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va ularni bank sektorida qo'llash. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda moliyaviy hisobotlarni to'g'ri tayyorlash va nazorat qilish usullarini ko'rsatadi.
3. **Agile Alliance.** *The Agile Manifesto and Methodologies*, Agile Alliance Publications, 2022. Zamonaviy boshqaruv tizimlarida moslashuvchan metodologiyalarning roli. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda moslashuvchan yondashuvlarni qo'llash orqali samarali natijalarga erishish usullari.
4. **World Bank Group.** *Data on Financial Inclusion and Banking Sector Trends*, World Bank Reports, 2022. Bank sektorining rivojlanishi va moliyaviy inklyuziya tendensiyalari. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda bank sektori va moliyaviy inklyuziya darajasining ta'sirini tahlil qilishga yordam beradi.
5. **Statistika qo'mitasi (O'zbekiston).** *O'zbekistonda moliya bozori dinamikasi (2018–2022)*, 2023. O'zbekistonning bank kapitali bo'yicha statistik ma'lumotlari. O'zbekistonda muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning statistik tahlili va ularni audit qilish jarayonida qo'llaniladigan ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.
6. Sherimbetov I. va Xaydarov A.(2018). "AUDIT". namdu.uz
7. Yadgarova M.L. va Qurbonov R.(2019). "“Bank auditi” fanidan o'quv-uslubiy majmua". namdu.uz.
8. **North American Accounting Studies. (2020).** "Cardinal Corporation-da debitorlik qarzlari va shubhali debitorlik qarzlari uchun zaxiralarni audit qilish". neiudc.neiu.edu.
9. Internal Audit Standards Board.(2012). "Technical Guide on Stock and Receivables Audit". kb.icai.org
10. Техническая статья CPD (2015). "Аудиторские доказательства и особые соображения по определенным пунктам". www.accaglobal.com.

TIJORAT BANKLARIDA XUSUSIY KAPITAL TO`G`RISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH

Adizov Ikromjon Jumaboyevich
O`zbekiston Respublikasi
Toshkent bank- moliya akademiyasi
2-kurs tinglovchisii

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklarida xususiy kapital to`g`risidagi hisobotni takomillashtirish masalalari ko`rib chiqiladi. Xususiy kapitalni boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta`minlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada xalqaro amaliyotdagi standartlar, xususan, Baselskiy kelishuvlariga muvofiq hisobot shakllarini joriy etish zarurati tahlil qilinadi. Shuningdek, xususiy kapital to`g`risidagi ma`lumotlarni ochiq va oshkora yetkazish orqali banklarning ishonchliligini oshirish yo`llari muhokama qilinadi. Maqolada hisobotni avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy qilish va sifat ko`rsatkichlarini yaxshilash bo`yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so`zlar: *tijorat banklari, xususiy kapital, moliyaviy barqarorlik, Baselskiy kelishuvlar, hisobotni avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalar, moliyaviy ishonchlilik, standartlashtirish.*

Abstract

This article will consider the issues of improving the report on private equity in commercial banks. Private equity management is important in ensuring the financial stability and competitiveness of banks. The article analyzes the standards in international practice, in particular the need to introduce reporting forms in accordance with the Baselsky agreements. Also discussed are ways to improve the reliability of banks by openly and publicly communicating information about private equity. The article provides practical proposals for automation of reporting, introduction of digital technologies and improvement of quality indicators.

Keywords: *commercial banks, private equity, financial stability, Baselsky agreements, report automation, digital technologies, financial reliability, standardization.*

Kirish.

Bugungi global iqtisodiy sharoitda tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va samaradorligini ta`minlashda xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarning sifatini oshirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu hisobotlar banklarning moliyaviy holati va kapital boshqaruvi haqida ishonchli ma`lumotlarni taqdim etish bilan birga,

investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Hisobotlarning dolzarbligi moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantiradi, risklarni minimallashtirishga yordam beradi va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilaydi. Shu sababli, xususiy kapital hisobotlarini takomillashtirish, xalqaro tajriba va ilg'or texnologiyalarga asoslanish, O'zbekiston sharoitida ham iqtisodiy barqarorlikka erishishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlar aniq ma'lumotlarga asoslangan tahliliy yondashuvlar yordamida shakllantirilganida yanada samarali bo'ladi. Masalan, AQShda *Project Management Institute (PMI)* tomonidan ishlab chiqilgan standartlar loyihalarni boshqarishda tizimli yondashuvni qo'llashni ta'minlaydi. Bu yondashuv loyihalardagi qarorlarni ma'lumotlar, risklarni baholash va resurslarni rejalashtirish asosida qabul qilishni ta'kidlaydi. PMI ning *Project Management Body of Knowledge (PMBOK)* qo'llanmasi xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv xususiy kapital hisobotlari sifatini oshirishda samarali vositalardan biri sifatida qaralmoqda.

Yevropa tajribasida esa inson omiliga katta e'tibor qaratiladi. *International Project Management Association (IPMA)* tomonidan ishlab chiqilgan kompetensiyalar tizimi nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki liderlik va jamoaviy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu esa xususiy kapital hisobotlarini shakllantirishda manfaatdor tomonlar bilan ochiq muloqot o'rnatish va shaffoflikni ta'minlash uchun muhim omildir. Shuningdek, Yevropa mamlakatlarida jamoaviy qaror qabul qilish tamoyillari keng qo'llanilib, ular moliyaviy boshqaruvda ochiqlikni oshirish va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Osiyo davlatlari, xususan, Xitoy va Janubiy Koreyada esa raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt xususiy kapital hisobotlarini boshqarishda asosiy o'rin tutadi. Katta ma'lumotlar tahlili yordamida hisobotlarni avtomatlashtirish va real vaqt rejimida nazorat qilish tizimlari joriy etilgan. Bu usul bank resurslarini samarali taqsimlash va hisobotlarni aniqligini oshirish imkonini beradi. Masalan, Xitoyning yirik texnologik kompaniyalari, jumladan *Alibaba* va *Tencent*, *Agile* va *Scrum* metodologiyalariga asoslangan boshqaruv tizimlarini keng qo'llashadi. Bu ularga mijoz talablariga moslashish va dinamik iqtisodiy sharoitlarda samarali ishlash imkonini yaratadi.

O'zbekiston sharoitida xususiy kapital hisobotlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy va nazariy yondashuvlar rivojlantirilishi zarur. Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab tijorat banklari xalqaro standartlarga to'liq mos keluvchi hisobot tizimiga ega emas. Bu esa banklarning xalqaro bozorlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini cheklaydi va ichki iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli, xalqaro tajribalardan o'rganib, ularni milliy sharoitga moslashtirish zarur.

Xususiy kapital hisobotlarini takomillashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish taklif etiladi: xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy qilish, sun`iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish, bank xodimlarining malakasini oshirish va hisobotlarda shaffoflikni ta`minlash.

Xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarni takomillashtirish jarayonida xalqaro standartlar va ilg`or yondashuvlarni joriy qilish banklar uchun keng imkoniyatlar ochadi. Ushbu jarayon, bir tomondan, moliyaviy barqarorlikni ta`minlashga yordam bersa, ikkinchi tomondan, xalqaro investitsiyalarni jalb qilishda hal qiluvchi omil sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, takomillashtirilgan hisobotlar banklarning ichki boshqaruv samaradorligini oshirish orqali mijozlar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan ishonchli va barqaror hamkorlikni rivojlantirishga zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko`rsatadiki, xalqaro tajriba va innovatsion texnologiyalarni milliy bank tizimiga moslashtirish O`zbekistonning bank sektorida global raqobatbardoshlikni oshirish uchun kuchli asos bo`lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv nafaqat mahalliy banklarning moliyaviy holatini yaxshilaydi, balki ularning xalqaro moliyaviy bozorlar bilan integratsiyalashuviga ham xizmat qiladi.

Xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarni zamonaviy talablar darajasida shakllantirish tijorat banklarining iqtisodiy samaradorligini oshirishning eng muhim yo`nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu hisobotlar banklar kapitalini samarali boshqarish imkonini berish bilan birga, moliyaviy ma`lumotlarning oshkoraligini ta`minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishda ham muhim rol o`ynaydi. Xalqaro standartlarga mos keluvchi hisobotlar, ayniqsa, resurslarni oqilona taqsimlash, risklarni samarali boshqarish va manfaatdor tomonlar ishonchini kuchaytirishga yordam beradi.

O`zbekiston bank sektorining 2018–2022-yillardagi dinamikasiga e`tibor qaratsak, bank kapitalining izchil o`sishi kuzatilmoqda. Ushbu ijobiy o`zgarishlar xususiy banklarning milliy moliyaviy tizimdagi rolini kuchaytirib, ularning moliyaviy barqarorlikni ta`minlashdagi ahamiyatini namoyon etmoqda. Bu esa, o`z navbatida, xalqaro tajriba va ilg`or texnologiyalardan foydalanish orqali hisobotlarni yanada takomillashtirishga zamin yaratadi. Shu bois, xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarni takomillashtirish faqat tijorat banklari uchun emas, balki milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligi va raqobatbardoshligi uchun ham muhim ahamiyatga ega

Jadval 1.

O`zbekistonda bank kapitalining o`sishi dinamikasi (2018–2022-yillar)

Yil	Umumiy kapital (mlrd so`m)	Xususiy banklar kapitali (mlrd so`m)
2018	15 000	5 000
2019	17 000	6 000
2020	20 000	8 000

Yil	Umumiy kapital (mlrd so`m)	Xususiy banklar kapitali (mlrd so`m)
2021	23 000	10 000
2022	25 000	12 000

Manba: Statistika qo`mitasi ma`lumotlari asosida tahlil qilingan.

1-Jadvalda keltirilgan ma`lumotlarga ko`ra, 2018-yildan 2022-yilgacha O`zbekistonda bank kapitalining izchil o`sishi kuzatilgan. Xususiy banklar kapitali umumiy kapitalning sezilarli qismini tashkil etib, ularning ulushi yildan-yilga o`sb bormoqda. Bu o`shish moliyaviy sektorni yanada barqaror va ishonchli qilishda xususiy banklarning ahamiyatini ko`rsatmoqda. Shu bilan birga, ushbu ma`lumotlar moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro standartlarni tatbiq qilish imkoniyatlarini ochib beradi.

Bank tizimida xususiy kapitalning o`sishi banklarning iqtisodiy sharoitlarning o`zgarishiga moslashuvchanligini oshirishini ko`rsatmoqda. Jadvalda keltirilgan ma`lumotlardan ko`rinib turibdiki, xususiy banklarning kapitali umumiy bank kapitaliga nisbatan tezroq o`smoqda. Bu esa xususiy sektorning moliyaviy barqarorlikni ta`minlashdagi rolini kuchaytirayotganidan dalolat beradi. Ushbu tendensiya zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, boshqaruv usullarini yaxshilash va hisobot sifatini oshirish bilan bog`liq.

Holatni yanada yaxshilash uchun xalqaro tajribani, masalan, IFRS standartlarini joriy etish va dunyoning yetakchi banklari tajribasidan foydalanish zarur. Masalan, PMI va Agile metodologiyalari kapital boshqaruvida tizimli yondashuvni qo`llash imkonini beradi, sun`iy intellekt va katta ma`lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari esa hisobot tayyorlash jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi.

Xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarning oshkoraligini ta`minlash avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Osiyo mamlakatlari, jumladan Xitoy va Janubiy Koreya tajribasi ko`rsatadiki, innovatsion yechimlardan foydalanish hisobot tayyorlash vaqtini qisqartiradi va uning aniqligini oshiradi. Avtomatlashtirish banklarga iqtisodiy sharoitlarning o`zgarishiga tezkor moslashish va xavflarni minimallashtirish imkonini beradi.

Xulosa

Xususiy kapital to`g`risidagi hisobotlarni takomillashtirish jarayonida xalqaro tajriba va ilg`or yondashuvlarni joriy qilish banklar uchun moliyaviy barqarorlikni ta`minlash, ichki boshqaruvni optimallashtirish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xalqaro tajribalar shuni ko`rsatadiki, ma`lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, zamonaviy texnologiyalarni qo`llash va

avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy qilish hisobot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida qaror qabul qilish jarayoni tahliliy va texnologik yondashuvlarga asoslanib, banklarning kapital boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanish jarayonlarni tezkor va aniqlik bilan boshqarish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuvlar xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlashda o'zining yuqori samarasini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda xalqaro tajribadan foydalanish, uni milliy sharoitga moslashtirish orqali banklar kapital boshqaruvini yaxshilash va moliyaviy hisobotlarni zamonaviy talablarga mos ravishda shakllantirish mumkin. Bu esa banklarning ichki samaradorligini oshirish bilan birga, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va global bozorlar bilan integratsiyalashuvni kuchaytiradi. Xususiy kapital to'g'risidagi hisobotlarni takomillashtirish banklar uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, moliyaviy barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim qadam hisoblanadi.

Manbalar ro'yxati

1. **Project Management Institute (PMI).** *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide)*, 7th Edition, PMI Publications, 2021. Xalqaro loyiha boshqaruvi standartlari va qaror qabul qilish jarayonining metodologik asoslari.
2. **International Financial Reporting Standards (IFRS).** *IFRS Standards for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2023. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va ularni bank boshqaruvida qo'llash.
3. **Agile Alliance.** *The Agile Manifesto and Methodologies*, Agile Alliance Publications, 2022. Zamonaviy boshqaruv tizimlarida moslashuvchan metodologiyalarning roli.
4. **World Bank Group.** *Data on Financial Inclusion and Banking Sector Trends*, World Bank Reports, 2022. Bank sektorining rivojlanishi va moliyaviy inklyuziya tendensiyalari.
5. **Statistika qo'mitasi (O'zbekiston).** *O'zbekistonda moliya bozori dinamikasi (2018–2022)*, 2023. O'zbekistonning bank kapitali bo'yicha statistik ma'lumotlari.
6. Niyozov Z. D., Tog'ayev S.S., "Bekmurodov A.A.(2015). "Bank ishi" fanidan o'quv-uslubiy qo'llanma". scienceweb.uz
7. Norboboyev Sh.(2015). "Tijorat banklari ustav kapitali va uni oshirish yo'llari". ziyonet.uz
8. Sa'dullayeva S(2024). "Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali". finance.tsue.uz.

MUDDATI O'TGAN DEBITOR VA KREDITOR QARZLAR AUDITI*Mansurova Shaxnozaxon Marifjon qizi**O'zbekiston Respublikasi**Toshkent bank- moliya akademiyasi**2-kurs tinglovchisii***Annotatsiya**

Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi moliyaviy nazoratning muhim jihati bo'lib, tashkilotning likvidligi va operatsion samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada ushbu turdagi qarzarlar audit jarayoni, muddati o'tgan qarzarlar va hisoblar bo'yicha identifikatsiya, o'lchov va hisobot berish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kechiktirilgan to'lovlarning pul oqimi, risklarni boshqarish va biznes davomiyligiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, auditorlarning yomon qarzarlar uchun zaxiralar yetarilishini baholash, moliyaviy ko'rsatkichlarni qo'llash va tashkilotlar ichidagi qaror qabul qilish jarayonlaridagi o'rniga e'tibor qaratiladi. Maqolada audit jarayonini qo'llab-quvvatlaydigan tartibga solish me'yorlari va ichki nazorat tizimlari ham muhokama qilinadi. Bundan tashqari, audit amaliyotlaridagi yangi tendensiyalar, masalan, real vaqtda ma'lumotlarni tahlil qilish va mashina o'rganish modellarining integratsiyasi, qarzlarni monitoring qilishning aniq va samarali bo'lishini ta'minlashda qanday yordam berishi haqida so'z boradi. Ushbu maqola muddati o'tgan qarzarlar auditini amalga oshirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalarni taqdim etish, moliyaviy hisobotni yaxshilash, risklarni kamaytirish va umumiy moliyaviy boshqaruvni mustahkamlash maqsadida yozilgan.

Kalit so'zlar: Muddati o'tgan qarzarlar, debitor va kreditor hisoblari, moliyaviy audit, likvidlik, risklarni boshqarish, pul oqimi, moliyaviy hisobot, yomon qarzarlar uchun zaxiralar, ichki nazorat, ma'lumotlarni tahlil qilish.

Abstract

The audit of overdue debtor and creditor debts is a critical aspect of financial monitoring that affects the liquidity and operational efficiency of an organization. This article explores the audit process for these types of debts, focusing on the identification, measurement, and reporting of overdue liabilities and receivables. The study examines how delayed payments can influence cash flow, risk management, and business continuity. It also looks at the role of auditors in assessing the adequacy of provisions for bad debts, the application of financial ratios, and the impact on decision-making within organizations. Special attention is given to the regulatory frameworks and internal control systems that support the audit process. The article also discusses emerging trends in audit practices, such as the integration of real-time data analytics and machine learning models, which help improve the accuracy and efficiency of debt

monitoring. By offering a comprehensive view of the audit process for overdue debts, this article aims to provide practical guidance for enhancing financial reporting, reducing risk, and strengthening overall financial governance.

Keywords: Overdue debts, debtor and creditor accounts, financial audit, liquidity, risk management, cash flow, financial reporting, bad debt provisions, internal controls, data analytics.

Kirish

Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi tashkilotning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu qarzlarning korxonalarining likvidlik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularga moliyaviy qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin. Audit jarayonida muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni tahlil qilish, ular bilan bog'liq risklarni aniqlash va boshqarish asosiy maqsadga aylanadi. Bu maqolada, ushbu turdagi qarzlarning auditi jarayonida zamonaviy texnologiyalarning roli, xususan, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarning ahamiyati ham muhokama qilinadi. Bunday texnologiyalar qarzlarni tez va aniq tarzda nazorat qilishda yordam beradi, shuningdek, real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini beradi. Texnologiyaning integratsiyasi auditning samaradorligini oshiradi va qarzlarni to'g'ri baholash va qayta tiklash jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Shuningdek, huquqiy va axloqiy jihatlar ham auditorning qarzlarni boshqarish jarayonida e'tiborga olishlari kerak bo'lgan muhim omillardan biridir. Auditorlar, muddati o'tgan qarzlarni yig'ishda regulyatsiyalarni muvofiqligini ta'minlash va manfaatdor tomonlarning huquqlarini himoya qilish mas'uliyatiga ega. Shuning uchun, xalqaro standartlarga amal qilish, shu jumladan, yomon qarzlarni uchun zaxiralar yaratish va to'lovning kechikishiga qarshi samarali choralar ko'rish zarur. Maqolada, shuningdek, muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni boshqarish bo'yicha yangi yondashuvlar, masalan, ma'lumotlarni tahlil qilish va qarzlarni optimallashtirishga oid strategiyalar ham ko'rib chiqiladi. Bu usullar tashkilotlarga qarzlarni miqdorini kamaytirishga va ularni boshqarish tizimini takomillashtirishga yordam beradi. Kichik va o'rta bizneslar uchun alohida e'tibor qaratilgan, chunki ular, ko'pincha, cheklangan moliyaviy resurslarga ega bo'lib, muddati o'tgan qarzlarni boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi

Jadval 1. Qarzlarni audit qilishda asosiy ko'rsatkichlar va metodologiyalari

Audit Aspektlari	Tavsif
Debitor va kreditor qarzlarning tasnifi	Qarzdorlik turlarini aniq ajratish, muddati o'tgan qarzlarni aniqlash va ularni nazorat qilish.

Audit Aspektlari	Tavsif
Risklarni boshqarish	Muddati o'tgan qarzarlar orqali tashkilotga tushadigan moliyaviy risklarni aniqlash va kamaytirish strategiyalari.
Texnologiyalarni qo'llash	Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarni qarzlarni monitoring qilishda qo'llash.
Huquqiy va axloqiy muammolar	Muddati o'tgan qarzarlar bilan bog'liq huquqiy normativlarga rioya qilish va auditorning axloqiy mas'uliyati.
Yangi audit metodologiyalari	Qarzdorlikni tahlil qilishda yangi texnikalar va yondashuvlarni qo'llash.
Kichik va o'rta bizneslarga ta'siri	Kichik va o'rta korxonalarda muddati o'tgan qarzarlar bilan bog'liq qiyinchiliklarni kamaytirish usullari.
Psixologik jihatlar	Auditorlar va tashkilotlar o'rtasidagi muloqotda psixologik jihatlarni inobatga olish.

Manba: muallif tomonidan tuzlida

Ushbu 1-jadvalda, muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarini audit qilishda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar va metodologiyalar keltirilgan. Har bir aspektning tavsifi qarzarlar auditining samaradorligini oshirish, risklarni aniqlash va moliyaviy xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Debitor va kreditor qarzlarining tasnifi. Bu ko'rsatkich qarzlarni aniq ajratishni va muddati o'tgan qarzlarni identifikatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Tashkilotlarda qarzlarni to'g'ri tasniflash, audit jarayonining asosiy bosqichidir, chunki bu qarzarlar bo'yicha tegishli choralarni ko'rishga imkon beradi.

Risklarni boshqarish. Muddati o'tgan qarzarlar, tashkilotning moliyaviy xavflarini oshiradi. Ushbu ko'rsatkich risklarni aniqlash va ular bilan bog'liq salbiy ta'sirlarni kamaytirish uchun strategiyalar ishlab chiqishni ta'minlaydi. Bunda, audit jarayonida risklarni baholash va ularga mos ravishda choralar ko'rish muhimdir.

Texnologiyalarni qo'llash. Sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar qarzlarni monitoring qilishda samarali vositalar sifatida ishlatilishi mumkin. Bu ko'rsatkich audit jarayonini tezlashtiradi, qarzlarni tahlil qilishni yanada aniqlashtiradi va moliyaviy xatoliklarni kamaytiradi.

Huquqiy va axloqiy muammolar. Muddati o'tgan qarzarlar bilan bog'liq huquqiy va axloqiy muammolarni hal qilish, auditorlar uchun muhim vazifa bo'lib, regulyatsiyalarga to'liq rioya qilishni ta'minlash va axloqiy me'yorlarga amal qilishni o'z ichiga oladi. Bu, o'z navbatida, auditorlarning mustahkam professionallik darajasini saqlab qolishga yordam beradi.

Yangi audit metodologiyalari. Audit jarayonining yanada samarali bo'lishini ta'minlash uchun yangi texnikalar va yondashuvlar qo'llaniladi. Bu, masalan, ma'lumotlarni tahlil qilish va qarzlarni boshqarishda innovatsion usullarni ishlatishni o'z ichiga oladi. Yangi metodologiyalar orqali auditning aniq va to'g'ri natijalari ta'minlanadi.

Kichik va o'rta bizneslarga ta'siri. Kichik va o'rta bizneslar uchun muddati o'tgan qarzlarni bilan bog'liq qiyinchiliklarni kamaytirish bo'yicha maxsus strategiyalar ishlab chiqiladi. Ular, ko'pincha, resurslar jihatidan cheklangan bo'lib, qarzlarni samarali boshqarish uchun qo'shimcha choralarga ehtiyoj sezishadi.

Psixologik jihatlar. Auditorlar va tashkilotlar o'rtasidagi muloqotda psixologik jihatlar ham katta rol o'ynaydi. Muddati o'tgan qarzlarni bilan bog'liq muhokamalar ko'pincha nozik muloqotlarni talab qiladi. Ushbu ko'rsatkich auditorlarning adolatli va hissiyotlardan xoli bo'lgan yondashuvini ta'minlashda muhimdir.

1-Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar va metodologiyalar, qarzlarni audit qilish jarayonida tashkilotlar va auditorlarga samarali qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit, tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilash va uning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu turdagi auditning maqsadi, qarzlarni bo'yicha to'g'ri hisobotlarni tayyorlash, qarzlarning qaytarilishi ehtimolini baholash va moliyaviy xatoliklarni minimallashtirishdir. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni tahlili moliyaviy risklarni aniqlashda yordam beradi, bu esa o'z navbatida qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirishga imkon beradi.

Audit jarayonida **qarzlarni tasniflash** muhim o'rin tutadi, chunki har bir qarz turi o'ziga xos risklarni va imkoniyatlarni anglatadi. Muddati o'tgan qarzlarni odatda moliyaviy holatga salbiy ta'sir ko'rsatadi va bu tashkilotning likvidligini pasaytiradi. Shuning uchun, debitor va kreditor qarzlarni aniq tasniflash, ularni muddatiga qarab tahlil qilish va qo'shimcha zaxiralarni shakllantirish zarur. **Risklarni boshqarish** tizimi qarzlarni bilan bog'liq barcha xavflarni baholashni va zarur choralarni ko'rishni ta'minlashi kerak. Risklarni aniqlash va boshqarish jarayonida moliyaviy muammolarni oldini olish uchun auditorlar tashkilotning qarz siyosatini tekshirishlari kerak.

Shuningdek, **texnologiyalarni qo'llash** bu jarayonda katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda, sun'iy intellekt, mashina o'rganish va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida qarzlarni tez va samarali tarzda monitoring qilish imkoniyatlari mavjud. Ushbu texnologiyalar qarzlarni nazorat qilishni soddalashtiradi, audit jarayonini tezlashtiradi va qarzlarni to'g'ri baholashda yanada aniqlik kiritadi. Bu, o'z navbatida, tashkilotlarning moliyaviy holatini yaxshilashga va qarzlarni tezda qaytarishga yordam beradi.

Huquqiy va axloqiy muammolar audit jarayonida muhim o'rin tutadi. Auditorlar, shuningdek, qarzlarni yig'ish va ularning qaytarilishiga oid xalqaro va milliy qonunlarga rioya qilishlari kerak. Auditorning mas'uliyati faqat moliyaviy tekshiruvni o'tkazish bilan cheklanmaydi, balki ularni axloqiy nuqtai nazardan ham tahlil qilishni talab etadi. Shunday qilib, auditorlarning har bir qarorni qabul qilishda yuqori axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari muhimdir.

Yangi audit metodologiyalarini qo'llash orqali qarzlarni tahlil qilishda yanada samarali yondashuvlar ishlab chiqish mumkin. Bu metodologiyalar, qarzlarni to'g'risida aniq va to'liq ma'lumot olishni, kredit tarixlarini o'rganishni va qarzlarni bo'yicha qaytarilish ehtimollarini hisoblashni o'z ichiga oladi. Yangi texnikalar, audit jarayonining aniqligini oshirishga yordam beradi, shuningdek, auditorlar uchun qarzlarni qaytarish uchun zarur bo'lgan vaqt va resurslarni baholash imkoniyatini yaratadi.

Kichik va o'rta bizneslarga ta'siri alohida e'tibor talab etadi. Kichik va o'rta bizneslar qarzlarni boshqarishda cheklangan resurslarga ega bo'lishi mumkin, shu sababli ularning muddati o'tgan qarzlarni audit qilishda qo'llaniladigan yondashuvlar farq qilishi mumkin. Ushbu bizneslar uchun o'ziga xos strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Audit jarayonida ular uchun maxsus vositalar va yordamchi mexanizmlar yaratish, muddati o'tgan qarzlarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun qo'llanilishi mumkin.

Psixologik jihatlar ham audit jarayonida e'tiborga olinishi kerak. Auditorlar va tashkilotlar o'rtasidagi muloqotda, qarzlarni yig'ish va ularni qaytarishda psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Auditorlarning ehtiyotkor va xushmuomalalik bilan qarorlar qabul qilishlari kerak, chunki bu jarayonlarni samarali amalga oshirishda muloqotning o'rnini katta. Shuningdek, psixologik jihatlar auditorlar va qarzdorlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda va ularning faoliyatini optimallashtirishda muhim o'rin tutadi. Bu audit jarayoni nafaqat tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilash, balki qarzlarni tezda aniqlash, tahlil qilish va qaytarish uchun zaruriy choralarni ko'rishga yordam beradi. Muddati o'tgan qarzlarning tahlilini amalga oshirish, ayniqsa, likvidlik masalalarini hal qilishda va qarzlarni boshqarish jarayonlarida korxonalariga o'z resurslarini yanada samarali boshqarishga imkon beradi.

Audit jarayonining samaradorligi, tashkilotning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. Muddati o'tgan qarzlarni auditini amalga oshirish orqali, tashkilotlar o'z mablag'larini samarali ravishda boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday audit korxonaning pul oqimi muammolarini, risklarni va moliyaviy qiyinchiliklarni erta aniqlashda yordam beradi. Shu bilan birga, auditorlar tomonidan qo'llaniladigan yangi audit metodologiyalari, masalan, real vaqt rejimida

ma'lumotlarni tahlil qilish va avtomatlashtirilgan tizimlar orqali qarzlarni nazorat qilish, auditning samaradorligini oshiradi va qarzlarni bo'yicha aniq va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Audit jarayoni davomida, muddati o'tgan qarzlarni bilan bog'liq risklar to'liq baholanadi. Risklarni boshqarish strategiyalari tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda va qarzlarni kamaytirishda muhim o'rin tutadi. Muddati o'tgan qarzlarni ko'pincha likvidlikni pasaytiradi va moliyaviy qiyinchiliklarga olib keladi. Buning oldini olish uchun tashkilotlar o'z risklarini yanada samarali boshqarishlari, qarzlarni qaytarish tizimlarini kuchaytirishlari kerak. Shu maqsadda auditorlar, tashkilotning qarzi siyosatini va qarzlarni yig'ish usullarini tahlil qilib, moliyaviy holatni yaxshilash uchun aniq strategiyalar ishlab chiqishlari zarur. Risklarni boshqarish orqali, tashkilotlar o'z mablag'larini to'g'ri yo'naltirishi va qarzlarni kamaytirishi mumkin.

Muddati o'tgan qarzlarni auditini amalga oshirishda, auditorlarning psixologik va axloqiy yondashuvi ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayon ko'pincha nozik munosabatlarni talab qiladi, chunki qarzlarni yig'ish va to'lashda odamlarning hissiy holati va qaror qabul qilish jarayonlari muhim rol o'ynaydi. Auditorlar, shu bilan birga, qarzlarni yig'ish jarayonida faqat moliyaviy nuqtai nazardan emas, balki axloqiy va psixologik jihatdan ham yondashishlari kerak. Bu, o'z navbatida, tashkilot va qarzdorlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga yordam beradi va qarzlarni to'lash jarayonini soddalashtiradi.

Kichik va o'rta bizneslar uchun muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi alohida ahamiyatga ega. Kichik va o'rta korxonalar ko'pincha cheklangan resurslarga ega bo'lib, ular uchun qarzlarni boshqarish yanada murakkab bo'ladi. Shu sababli, bu turdagi korxonalarga qarzlarni boshqarish va audit qilishda maxsus yondashuvlar zarur. Kichik va o'rta bizneslar uchun samarali qarzlarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish, ular uchun maxsus vositalar va yordamchi mexanizmlar yaratish orqali qarzlarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mumkin.

Shu bilan birga, yangi texnologiyalarning integratsiyasi, audit jarayonining optimallashtirilishi va risklarni boshqarish strategiyalarining yangilanishi tashkilotlarga qarzlarni boshqarishda ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Bu texnologiyalar yordamida, qarzlarni tez va samarali tahlil qilish, qarzlarning muddatini aniqlash va ular bo'yicha qarorlar qabul qilish ancha osonlashadi. Auditing samarali amalga oshirilganda, tashkilotlar uchun moliyaviy muvaffaqiyatni ta'minlash va qarzlarni qaytarishning samarali usullarini ishlab chiqish mumkin.

Xulosa

Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi bugungi kunda tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishning ajralmas qismiga aylangan. Ushbu audit jarayonlari,

tashkilotlar moliyaviy majburiyatlari va aktivlarini aniq va to'liq aks ettirishni ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va moliyaviy faoliyatda shaffoflikni yaratishga yordam beradi. Ammo, audit jarayoni ko'pincha ma'lumotlar yetishmasligi, muloqotdagi kamchiliklar va texnologik cheklovlar kabi muammolar bilan murakkablashadi. Bu muammolarni bartaraf etish tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini oshirish va samaradorlikka erishish uchun juda muhimdir.

Audit jarayonida resurslarni samarali taqsimlash va to'g'ri rejalashtirish hali hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moliyaviy, insoniy va texnologik resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi audit sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, jarayonlarning kechikishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun avtomatlashtirilgan tizimlarning keng joriy etilishi zarur. Bu tizimlar yordamida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayoni tezlashadi va inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi. Shuningdek, resurslarni oqilona taqsimlash bilan birga auditning har bir bosqichida jarayonlarni kuzatib borish ham muhim hisoblanadi.

Noaniqlik va xavf-xatarlarni boshqarishda yuzaga keladigan kamchiliklar ham auditorlik jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy o'zgaruvchanlik va huquqiy noaniqliklar xavflarni oshiradi va audit jarayonini murakkablashtiradi. Shu sababli, bu xavflarni kamaytirish uchun sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarni tahlil qilishdan foydalanish samarali bo'lishi mumkin. Risklarni aniqlash va boshqarish vositalari audit jarayonlarini yanada shaffof va samarali qiladi, bu esa moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirishga yordam beradi.

Muloqotning yetarli darajada tashkil etilmaganligi tashkilot ichida va tashqi manfaatdor tomonlar bilan kelishmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Qaror qabul qilish jarayonida barcha tomonlarning faol ishtiroki va ochiq kommunikatsiya tizimini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Aniq kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqish va uni loyihaning barcha bosqichlarida tatbiq etish ma'lumotlarning to'g'ri tarqalishini ta'minlaydi va audit samaradorligini oshiradi.

Ma'lumotlarni to'g'ri tahlil qilish va ishonchli manbalarga asoslanish muddati o'tgan qarzlarni auditi samaradorligini oshiruvchi muhim omildir. Noto'g'ri tahlil yoki xato qarorlar moliyaviy xatoliklarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yig'ish bu muammoni samarali hal qilishga yordam beradi. Ushbu yechimlar audit jarayonini nafaqat tezlashtiradi, balki uning aniqligi va ishonchliligini ham oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning auditi samaradorligini oshirish uchun resurslarni to'g'ri boshqarish, xavflarni minimallashtirish, samarali muloqotni tashkil etish va zamonaviy tahlil vositalarini joriy etish juda muhimdir. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish tashkilotlar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va

raqobatbardoshlikni mustahkamlashga yordam beradi. Natijada, bu o'z navbatida milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Manbalar ro'yxati

1. **Project Management Institute (PMI).** *A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide), 7th Edition*, PMI Publications, 2021. Loyiha boshqaruvi metodologiyasining xalqaro standartlari va qaror qabul qilish jarayonining metodologik asoslari. Ushbu manba auditorlarga qaror qabul qilish va audit jarayonini samarali boshqarishda metodologik yondashuvlarni taqdim etadi.
2. **International Financial Reporting Standards (IFRS).** *IFRS Standards for Financial Reporting*, International Accounting Standards Board, 2023. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari va ularni bank sektorida qo'llash. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda moliyaviy hisobotlarni to'g'ri tayyorlash va nazorat qilish usullarini ko'rsatadi.
3. **Agile Alliance.** *The Agile Manifesto and Methodologies*, Agile Alliance Publications, 2022. Zamonaviy boshqaruv tizimlarida moslashuvchan metodologiyalarning roli. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda moslashuvchan yondashuvlarni qo'llash orqali samarali natijalarga erishish usullari.
4. **World Bank Group.** *Data on Financial Inclusion and Banking Sector Trends*, World Bank Reports, 2022. Bank sektorining rivojlanishi va moliyaviy inklyuziya tendensiyalari. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarni audit qilishda bank sektori va moliyaviy inklyuziya darajasining ta'sirini tahlil qilishga yordam beradi.
5. **Statistika qo'mitasi (O'zbekiston).** *O'zbekistonda moliya bozori dinamikasi (2018–2022)*, 2023. O'zbekistonning bank kapitali bo'yicha statistik ma'lumotlari. O'zbekistonda muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlarning statistik tahlili va ularni audit qilish jarayonida qo'llaniladigan ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.
6. Sherimbetov I. va Xaydarov A.(2018). "AUDIT". namdu.uz
7. Yadgarova M.L. va Qurbonov R.(2019). "“Bank auditi” fanidan o'quv-uslubiy majmua". namdu.uz.
8. **North American Accounting Studies. (2020).** "Cardinal Corporation-da debitorlik qarzlari va shubhali debitorlik qarzlari uchun zaxiralarni audit qilish". neiu.d.edu.
9. Internal Audit Standards Board.(2012). "Technical Guide on Stock and Receivables Audit". kb.icai.org
10. Техническая статья CPD (2015). "Аудиторские доказательства и особые соображения по определенным пунктам". www.accaglobal.com.

HISSIIY CHARCHOQNI YUZAGA KELTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Jo'rayeva Go'zal Chori qizi

Surxondaryo viloyati Qumqörğon tumani 2-umumta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada salomatlikka psixologik qarashlar, “hissiy charchoq” sindromi, “Ruhiiy salomatlik”, ijtimoiy soha vakillarining kasbiy faoliyatidagi “hissiy charchoq”, “hissiy charchoq” belgilari va uning murakkab psixofiziologik hodisa ekanligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kali so'zlar: ijtimoiy soha vakillari, axloqiy-psixologik omillar, salbiy ruhiy tajribalar va holatlar, professional mutaxassislarining psixofiziologik xususiyatlari, kasbiy stress, “hissiy charchoq” sindromi, “hissiy charchoq” belgilari.

KIRISH.

Insonning ijtimoiy muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri bu ruhiy salomatlikdir. Salomatlikka psixologik qarashlarni o'rganishdan oldin, keling, dastlabki savollarga aniqlik kiritaylik. Zamonaviy ilm-fanda “salomatlik” tushunchasi umumiy qabul qilingan yagona talqinga ega emas, u noaniqligi va xilma-xilligi bilan tavsiflanadi. 1948-yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) Konstitutsiyasining muqaddimasida berilgan ta'rifga ko'ra, “sog'liq” - bu nafaqat kasallik yoki nogironlikning yo'qligi, balki to'liq jismoniy, aqliy va ijtimoiy farovonlik bilan tavsiflangan insonning holatidir.

Salomatlikning to'liq ratsional ta'riflari esa kelajak masalasi bo'lib qolmoqda. Sog'liqni saqlash muammosiga bugungi kunda mamlakatimizda xam ko'p ishlar qilinmoqdaki, bunga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi qarorini misol qilishiz mumkin. Unga ko'ra bugungi kunda o'tgan vaqt mobaynida aholining ruhiy salomatligini muhofaza qilish milliy xizmatini takomillashtirish, ruhiy holati buzilishidan aziyat chekuvchi shaxslarni aniqlash, davolash va reabilitatsiya qilish bo'yicha sog'liqni saqlash tizimining barcha darajalarida muayyan ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga “Ruhiiy salomatlik” borasida ham ishlar yo'lga qo'yilganligi quvonarli holdir.

Ruhiiy salomatlik deganda biz, turli ruhiy buzilish yoki salbiy ruhiy xolat ko'rinishlarining yo'qligi va atrofdagi voqelik sharoitlariga mos keladigan xatti-harakatlarning tartibga solinishini ta'minlaydigan ruhiy farovonlik holatidir. Lekin, salbiy ruhiy xolatni bugungi kunda ba'zi odamlarda, turli kasb egalarida kuzatishimiz mumkin. Asosan bu holat ijtimoiy soha vakillarida kuzatilmoqda.

Ijtimoiy soha vakillarining kasbiy faoliyati, bajaradigan ish turidan qat'i nazar, odamlar, aholi guruhlari va umuman jamiyatning sog'lig'i va hayoti uchun ma'naviy javobgarligi yuqori bo'lgan kasblar guruhiga kiradi. Ijtimoiy kasb egalari mijoz bilan murakkab ijtimoiy o'zaro munosabat jarayonida bo'lgan doimiy stressli vaziyatlar, mijozning ijtimoiy muammolarining mohiyatini doimiy ravishda tushunish, ishonch va boshqa axloqiy-psixologik omillar uning sog'lig'iga salbiy ta'sir qiladi. Ijtimoiy kasb egalari, shu jumladan hokimiyat vakillari, pedagoglar, shifokorlar, o'z faoliyatining tabiati bo'yicha, boshqa odamlar bilan uzoq muddatli intensiv aloqada bo'ladilar. Odamlar bilan ishlashda kuchli shaxslararo o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladigan, hissiy zo'riqish va kognitiv bosim bilan birga keladigan jismoniy va ruhiy charchoq holati sifatida namoyon bo'ladigan "hissiy charchash" bugungi kunda barchaga ma'lum. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, salbiy ruhiy tajribalar va holatlar mehnat jarayonining turli jabhalariga ta'sir qilishi mumkin - kasbiy faoliyat, kasb egasining shaxsi, kasbiy muloqot, umuman olganda, shaxsning kasbiy rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

Ijtimoiy soha professional mutaxassislarining psixofiziologik xususiyatlariga qat'iy talablar qo'yadi va ijtimoiy ish mutaxassislarini tanlash, moslashtirish va hissiy "charchoq" sindromining oldini olishning ilmiy asoslangan usullarini talab qiladi. Bugungi kunga kelib, ijtimoiy soha egalarining kasbiy faoliyatida stressga chidamliligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlar sanoqli bo'lib, bu ilm ahlini ushbu muammoni ishlab chiqishga etarlicha e'tibor berilmaganligini ko'rsatadi. An'anaga ko'ra, jamoat ongida ham, ilmiy adabiyotlarda ham, birinchi navbatda, odamlar bilan ishlashning ijobiy tomonlariga (shifokorlar, o'qituvchilar, ijtimoiy xodimlar va boshqalar) urg'u beriladi. Shu bilan birga, bu odamlar bilan ishlash o'zining yuqori talablari, alohida mas'uliyati va hissiy stressi tufayli mehnat sharoitlari bilan bog'liq qiyin tajribalar xavfini va kasbiy stress ehtimolini o'z ichiga olishi aniq. Birinchi marta amerikalik mutaxassislar "hissiy charchoq" sindromi muammosiga ijtimoiy xizmat sohalarini kengaytirish va ommalashtirish munosabati bilan e'tibor qaratdilar. Ularning ishchilari kasbiy ma'lumotga ega bo'lgan yoki psixologiya yoki sotsiologiya sohasiga maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutahassislarga qoida tariqasida, juda og'ir muammolari bilan kelgan mijozlar bilan ishlash jarayonida duch keldilar. Ba'zan bunday holatlarda ularning yagona vazifasi psixologik yordam ko'rsatish - tinglash, qo'llab-quvvatlash, iloji bo'lsa, biror nima deb maslahat berish edi. Maxsus tayyorgarlik va xodimlarni tanlashga qaramay, ushbu xizmatlarning rahbariyati ma'lum vaqt o'tgach o'z xodimlarining qoniqarsiz ishlayotganligi haqidagi dalillariga duch kelganlar. Xodimlarning bunday qoniqarsiz ishlayotganligini, tashrif buyuruvchilarga e'tiborsizlik, befarqlik va hatto qo'polligi haqida shikoyatlardan aniqlaganlar. O'tkazilgan tadqiqotlar o'ziga xos kasbiy stress – "muloqot stressi"ni aniqlashga olib keldi, bu boshqa kasbiy stresslar bilan birgalikda

“hissiy charchash” deb ataladigan hodisaning paydo bo‘lishiga sababi edi. “Hissiy charchoq” atamasi 1974 yilda amerikalik psixiatr H.J.Freudenberger tomonidan mijozlar bilan intensiv va yaqindan muloqotda bo‘lgan sog‘lom odamlarning psixologik holatini tavsiflash uchun kiritilgan. Dastlab, bu atama oddiygina charchash holatini anglatgan. “Hissiy charchoq” tushunchasi odatda odamning yuqori hissiy idrokni o‘z ichiga olgan vaziyatlarda uzoq vaqt ishtirok etishi natijasida yuzaga keladigan jismoniy, hissiy va ruhiy charchoq holatini ifodalash uchun ishlatildi, bu esa o‘z navbatida haddan tashqari yuqori surunkali situatsion stresslar bilan hissiy holatlarning kombinatsiyasi natijasidir.

K.Maslachning 1976-yilda “Human Behavior” jurnalida chop etilgan ushbu mavzudagi birinchi maqolasi, o‘z e’tirofiga ko‘ra, ayniqsa, noprofessionallar orasida katta va kutilmagan munosabatga sabab bo‘ldi. Va shu maqola sabab, u turli ijtimoiy kasb egalaridan ko‘plab xatlar oldi. Atigi o‘n yildan so‘ng “hissiy charchoq” sindromi muammolari bo‘yicha mingdan ortiq maqolalar chop etildi. “Hissiy charchoq” sindromiga tashxis qo‘yishning maxsus usullari ishlab chiqildi. Agar dastlab tibbiyot xodimlarining muammolarini tavsiflash haqida bo‘lgan bo‘lsa, undan keyingi tadqiqotlar aniqlangan fenomenolarini turli kasb egalarining keng doirasiga etkazish imkonini berdi. K.Kondo “hissiy charchoq” sindromini ishning haddan tashqari og‘irligi va shaxslararo munosabatlarning noto‘g‘riligi tufayli ish joyiga moslashmaslik deb ta’riflaydi. Ushbu ta’rif uning “yonish” tushunchasini talqiniga mos keladi. Bu birinchi navbatda odamlar bilan alturistik va intensiv ishlaydiganlarga ta’sir qiladi. Bunday emotsional hissiy ish ruhiy energiyaning haddan tashqari sarflanishi bilan birga keladi va psixosomatik charchoq (holdan toyish) va hissiy charchoq (toliqish) olib keladi. Natijada bezovtalik (tashvish), nafas qisilishi, oshqozon-ichak traktining buzilishi, bosh og‘rig‘i, qon bosimining pasayishi, uyquning buzilishi fonida norozilik hussi, g‘azab, o‘ziga bahoning pasayishi; hamda qoidaga ko‘ra, oilaviy munosabatlardagi muammolar paydo bo‘ladi.

“Hissiy charchoq” fenomenini keltirib chiqaradigan stress omillarining ta’siri turli kasblarni sezilarli qismini qamrab oladi va bu kasallikka moyil bo‘lganlar sonini kengayishiga sabab bo‘ladi. Ushbu hodisaning dastlabki tadqiqotlari asosan unga tavsif berish bilan cheklangan bo‘lsalar, 1982-yilga kelib “hissiy charchoq”ni o‘rganish bo‘yicha etakchi mutaxassislardan biri Maslach bu hodisani maxsus holat deb atadi. Unga ko‘ra:

- holdan toyish;
- degumanizatsiya, depersonalizatsiya belgilari;
- salbiy o‘z-o‘zini idrok qilish;
- kasbiy mohirlikni yo‘qotish

1983 yilda E.Maher o‘z sharhida “hissiy charchash” belgilari ro‘yxatini umumlashtiradi: charchoq, toliqish, horg‘inlik; psixosomatik kasalliklar, uyqusizlik,

mijozlarga salbiy munosabat; ishning o'ziga salbiy munosabat; faoliyatda harakatlarning sustligi; kimyoviy vositalarni ortiqcha iste'moli: tamaki, qahva, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar; ishtahaning sustligi yoki aksincha, ortiqcha ovqatlanish, salbiy "Men-kontsepsiyasi"; tajovuzkor his-tuyg'ular (asabiylashish, zo'riqish, tashvish, holsizlik, haddan tashqari hayajonlanish, g'azab); salbiy kayfiyat va u bilan bog'liq his-tuyg'ular (beadablik, pessimizm, umidsizlik hissi, befarqlik, tushkunlik, samarasiz harakat); aybdorlik hissini boshdan kechirish.

1981 yilda S.Maslach sindromga duchor bo'lgan shaxsning quyidagi muhim belgilarini ajratib ko'rsatdi: o'z "men"ini saqlab qolish asosidagi charchoqqa qarshi kurashi. "Charchoq"qa qarshi turish qobiliyatining chegarasi; ichki psixologik tajriba, shu jumladan his-tuyg'ular, munosabatlar, motivlar, umidlar; salbiy shaxsiy tajriba; qayg'u, noqulaylik, disfunktsiya yoki ularning oqibatlarini. "Charchoq" sindromining asosiy belgilari:

- holdan toyganlik hissi;
- mijozlarga nisbatan salbiy his-tuyg'ularning mavjudligi; - o'z-o'ziga salbiy munosabat.

Sindromning bu belgilari uning namoyon bo'lishini o'rgangan va kuzatgan ko'pchilik klinitsistlar tomonidan qayd etilgan. Hissiy charchoq sindromining asosiy belgilarining mohiyati olimlar tomonidan aniqlangandan so'ng va bu hodisa umume'tirof etilgandan so'ng, tabiiy ravishda ushbu kasallikning rivojlanishiga yordam beradigan yoki unga to'sqinlik qiladigan omillarni aniqlash va tasniflash masalasi paydo bo'ldi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, hissiy charchashga asosan kasb egalarining to'rtta amal qiladigan pozitsiyasi olib keladi:

- Men xato qila olmayman.
- Men ehtiyotkor bo'lishim kerak.
- Men tarafkashlikka haqqim yo'q.
- Men hamma narsada namuna bo'lishim kerak.

Ba'zi tadqiqotchilar (P.Tornton) shaxs omilini o'rganishda quyidagi ko'rsatkichlarni yoshi, jinsi, oilaviy ahvoli, ish staji, ma'lumot darajasi, ish staji, ijtimoiy kelib chiqishi hisobga oldilar. Biroq, ularga "hissiy charchoq" darajasiga bog'liq emasligi ma'lum bo'ldi. Boshqa tadqiqotchilar (A.Pins) motivatsiya va "charchoq" o'rtasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor berishdi; Xususan, mehnat faoliyati motivlari ish haqidan qoniqish, ish joyida kerakligini his qilish, kasbiy yuksalish, mustaqillik va rahbariyat tomonidan nazorat darajasi va boshqalar o'rganildi. Lekin "hissiy charchoq" sindromi va ish haqi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'q edi. Shu bilan birga, kasbiy o'sishdan norozilik va qo'llab-quvvatlovchi munosabat (turli mukofotlar, rag'batlar) "hissiy charchoq" sindromining rivojlanishi bilan ko'proq bog'liq bo'lib chiqdi. Mustaqillik etishmasligi ("ortiqcha

nazorat”) bo‘lgan ijtimoiy ishchilar uchun “hissiy charchoq”qa ko‘proq moyillik ham aniqlandi. Ijtimoiy kasb, shuningdek, psixologik maslahat va psixoterapiya ko‘p hissiy stressni, mas’uliyatni talab qiladigan va muvaffaqiyat uchun juda noaniq mezonlarga ega bo‘lgan kasblar sifatida tasniflanadi. Afsuski ushbu kasblar vakillari “hissiy charchoq” xavfi ostida ekanlar.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, “Hissiy charchoq” sindromi murakkab psixofiziologik hodisa bo‘lib, u uzoq davom etgan ortiqcha stress tufayli hissiy, aqliy va jismoniy charchoq sifatida tavsiflanadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, bunday buzilishlar mehnat jarayonining turli jabhalariga – kasb egasiga, faoliyatiga, kasbiy mulohazaga ta’sir qilishi mumkin. Bu buzilishlar, odatda, odamda “hissiy charchoq” paydo bo‘lishidan iborat - bu salbiy ko‘rsatkichlar to‘plamini o‘z ichiga olgan simptomlar majmuasi, uning ta’siri ostida mutaxassisning shaxsi yo‘qoladi, u o‘z imkoniyatlari va vositalaridan foydalana olmaydi. Hamda aqliy charchoq holati bilan bog‘liq yoki mehnat ko‘nikma va qobiliyatlarini yo‘qotadi. Natijada, kasbiy faoliyatning buzilishi va deformatsiyasi yuzaga keladi. Umuman mehnat unumdorligi pasayadi. Shu munosabat bilan, profilaktika va ijtimoiy ishchining ruhiy gigienasini ta’minlashga alohida e’tibor berilishi va ijtimoiy xodimlarning o‘ziga psixologik yordam tizimini yaratishga yordam berish kerak.

Korey (1986) va Naisberg-Fennig (1991) tomonidan ta’riflanganidek, charchash sindromi depressiya holatida, charchoq va holdan toyish hissi, g‘ayrat va ishtiyoqning etishmasligi, ijobiy natijalarni ko‘rish qobiliyatining yo‘qolishi bilan ifodalanadi. Shu sabab o‘z ishiga, mehnatga va umuman hayotga salbiy munosabat paydo bo‘ladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Баробанова М.В. Изучение психологического содержания синдрома «эмоционального сгорания»// Вестник МГУ.–сер.14, Психология.– 1995.– №1.– стр.54-58.
2. Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии. Эмпирические исследования//Психологический журнал.– 2001.– №1.–стр.16-21.
3. Синдром сгорания. Защитные механизмы.–Меры профилактики//Вестник РАТЭПП.– 1995. –№1.
4. Словарь-справочник по социальной работе/ Холостова Е.И.– М.:Юрист, 2000г.– 424с.
5. Топчий Л.В. Кадровое обеспечение социальных служб: состояние и перспективы развития.–М ,1997.
6. Фирсов М.В. Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.– М.: Владос,2001.– 432с.

PEDAGOGIK JAMOANING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI*Yusupova Shodiya Avaz qizi**Toshkent shaxar Yakkasaroy tumani 127- umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada pedagogik jamoani muvaffaqiyatli boshqarish uchun jamoa tarkibini o'rganish, kamchiliklarini korreksiyalash va haqiqiy pedagogik jamoa sifatida shakllantirishga oid qarashlar o'z ifodasini topgan. Shuningdek, Jamoada ishlash ko'nikmalarining rivojlangan darajasi ham muvaffaqiyatli jamoa uchun asosiy omillardan biridir. Jamoada ishlash muloqot vositasida amalga oshadi. Pedagogik jamoaning rivojlanishida shaxslararo muloqot muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: o'qituvchilar jamoasi, shaxs kamoloti, ta'lim-tarbiya, ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, pedagogik faoliyat.

KIRISH

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tatbiq etish jarayonida o'qituvchining yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishida jamiyat oldidagi javobgarligi yanada ortib boraveradi. Pedagog uchun qo'shimcha, lekin nisbatan turg'un talablar qatoriga kirishuvchanlik, artistlik, shodon xulq, yaxshi did-farosat va boshqalarni kiritish mumkin. Bu xususiyatlar eng asosiy o'rinda turmasada, ammo o'qituvchi faoliyati uchun katta yordam beradi. Bosh va ikkilamchi pedagogik xossalar jamlanib, pedagogning shaxsiyatini aniqlaydi, shu jihatlar kuchi bilan har bir o'qituvchi ajoyib va o'ziga xos shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog'lik xislatlariga qaratilganligidir. O'qituvchilar jamoasini boshqarish mavzusini yoritishda boshqaruv psixologiyasini, pedagogik psixologiyani, shaxs psixologiyasi hamda muloqot psixologiyasini uzviy o'rganish va ularning kesimida yangi ilmiy muammoni yaratish bugungi yuksak taraqqiyot davrida ta'lim tizimi va jamiyatimiz taraqqiyoti uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

O'qituvchilar jamoasining psixologik xususiyatlarini o'rganish, pedagogik faoliyat va o'qituvchi muloqotining o'zaro munosabati masalasi psixologiya fanida bir qadar tadqiq qilingan muammolardan biridir. Biroq mamlakatimizda, hozirgi zamon bolalariga pedagogik ta'sir o'tkazishda o'qituvchi ishlayotgan mikromuhitning ta'siri, bu sohada o'qituvchilarda shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish, pedagogik jamoani boshqarish orqali u yerda ijodiy muhit va hamkorlikni, kasbga fidoyilik va qiziqishni shakllantirish va bu muammoning psixologik imkoniyatlarini aniqlash o'z yechimini kutayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Chunonchi, o'qituvchining o'z jamoasidagi muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda guruhning ruhiyati, pedagogik

jamoada intellektual taraqqiyoti, irodasi, dunyoqarashi va e'tiqodi, kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash, boshqaruv tarkibining psixologik taraqqiyoti kabi psixologik yondoshuvlarga tayanish maqsadga muvofiqdir

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, Sh.Mirziyoev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA

Pedagogik faoliyat o'qituvchining o'quvchiga uni shaxs va intellektual jihatdan rivojlanishiga yordam beruvchi ta'limiy va tarbiyaviy ta'sirini o'z ichiga qamrab oladi. Pedagogik faoliyat ham inson faoliyatining boshqa jabhalari kabi tavsiflanadi.

Bu eng avvalo maqsadga yo'nalganlik, motivlashganlik, predmetlilikdir. N.V. Kuzmina ta'rifiga ko'ra, pedagogik faoliyatning muhim jihati — bu uning mahsuldorligidir. Pedagogik faoliyat mahsuldorligining 5 ta darajasi ajratib ko'rsatiladi:

I — (minimal) reproduktiv: pedagog o'zi bilgan narsalarni boshqalarga yetkazib bera oladi;

II — (quyi) moslashgan: pedagog o'z fikrlarini auditoriyaga o'ziga xos jihatlari bilan ma'lum qila oladi;

III — (o'rta) lokal modellashtirilish: o'qituvchi fanning ma'lum bir bo'limi bo'yicha o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarning strategiyasini egallaydi;

IV — (yuqori) o'quvchilar bilimni sistemali modellashtirish; o'qituvchi o'quvchilarda fan malakalarini shakllantirishning yo'l-yo'riqlarini biladi;

V — (eng yuqori) modellashtirilgan tizimli faoliyat va o'quvchilar xulq-atvori. Bunda pedagog o'z fanini o'rgatishdagi yo'lyo'riqlarni shunday egallaydiki, natijada u o'quvchi ehtiyojlarida o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'ziga ta'lim berish, o'z-o'zini rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat borasida so'z yuritilganda yuqori mahsuldorlik tushunchasi asosiy o'rinni ifodalaydi. Pedagogik faoliyat boshqa faoliyat turlari kabi o'z motivatsiyasi, maqsadi, predmeti, vositalari, usullari, mahsuli va natijasini aks ettiruvchi psixologik mazmuni ifodalaydi.

Pedagogik faoliyatning predmeti bo'lib, shaxs rivojlanishining sharti va asosi bo'lmish ijtimoiy madaniyatni singdirishga qaratilgan o'quv faoliyatining manbai hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning vositalari sifatida ilmiy (nazariy va empirik) bilimlarni ko'rish mumkin. Yordamchi vositalarga esa texnik, kompyuter, grafik vositalarni kiritish mumkin. Pedagog faoliyatidagi ijtimoiy-madaniy malakani yetkazish bu tushuntirish, ko'rsatish (illyustratsiya), darslik mashqlarini tahsil oluvchilar bilan birga ishlash, tahsil oluvchini bevosita amaliyoti (laboratoriya, amaldagi) va treningdan iborat. Pedagogik faoliyatning mahsuli bo'lib o'quvchining

aksiologik, emotsional mazmuniy, predmetli, baholash mezonlarini aks ettiruvchi individual malakasining shakllanganligi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning natijasi asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda o'quvchilarning shaxsiy, intellektual rivojlanishi, ularni o'quv faoliyatining subyektivi va shaxs sifatida shakllanishi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu motivatsiya hisoblanadi. Pedagogik faoliyatda ham o'quv faoliyatdagi kabi motivatsion soha ajratilib ko'rsatiladi. Bu tashqi va ichki motivlardir. Tashqi motiv sifatida biror-bir narsaga erishish istagini, ichki motiv sifatida esa o'z faoliyatining jarayoni va natijasiga e'tibor berishni misol qilish mumkin. Pedagogik faoliyat pedagogik vaziyatdagi turli-tuman xatti-harakatlarning umumlashmasidan iborat: perseptiv, mnemik, kommunikativ, izlanuvchanlik, nazorat qilish, baholash va h.k. Ushbu turlituman faoliyatlarning jamlanmasi bir qancha psixologo-pedagogik funksiyalarni belgilab beradi. P.F.Kapterev o'qituvchiga xos bo'lgan obyektiv va subyektiv xususiyatlarni ko'rsatib o'tadi. Umumiy ko'rinishda u quyidagicha aks etadi:

O'zaro munosabat doirasida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi ta'sirlashuvning emotsional darajasini tadqiqot predmeti tarzida qo'yilishi, xususan, tarbiyachilik faoliyatining yo'nalishida kam uchraydi. Bu muammoga oid ishlar jumlasiga G.S.Abramova, A.A.Beknazarov, R.Berns, I.B.Shuvanov va boshqalarning tadqiqotlarini kiritish mumkin. Aynan ushbu muammoga aloqador o'zbek o'qituvchisiga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar nihoyatda kamchilikni tashkil etadi. Bu sohada A.A.Beknazarov, F.S.Ismagilova, E.G'.G'oziyev va boshqalarning ishlarini namuna sifatida sanab o'tish joiz. L.Ya.Kolominskiy o'z tadqiqotida o'qituvchining o'quvchilarga munosabati so'zsiz muallim mehnati muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlagan edi. Uning fikricha, bu pedagogik mahoratning muhim tomoni bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro munosabati ko'p jihatdan aynan mana shu jarayonga bog'liqdir. Muallifning ko'rsatishicha, o'zaro munosabatni o'qituvchi shaxsining faolligi va jamoadagi ta'sirlashuv nuqtayi nazaridan yondashgan holda o'rganish ham mumkin ekan. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda pedagogning bolalarga nisbatan munosabatidagi emotsionalqadriyatli yondashuvi uning munosabat uslubidagi motivatsion jihatlari, shuningdek, bir vaqtning o'zida uning o'quvchilarga bo'lgan munosabati jarayonida xulqiga ta'sir ko'rsatuvchi operatsional jihat bilan belgilanishini qayd qilish mumkin. Qator tadqiqotlarda esa o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik muomaladagi turli xil jihatlari baholash holati ham o'rganilgan. O'qituvchiga nisbatan o'smirlarning talab va umidlari chet el psixologlari tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, A.Djersildning izlanishlariga binoan bolalar quyida qayd qilingan xarakterga ega bolgan o'qituvchilarni afzal hisoblar ekanlar:

- 1) mehribon, quvnoq, javobgarlikni his qiluvchi, barqaror insoniy sifatli;
- 2) haqiqatgo'y, batartib, halol, boshqalarni hurmat ko'rsatadigan,

tashkilotchilik sifatidagi;

3) boshqalar manfaatini o'ylaydigan, xalqparvar, sinf ishlarida o'quvchilarga erkinlik huquqini beruvchi, qiziquvchan, ishtiyoqli va ishchan;

4) yoqimli ovozli, umumiy yoqimtoylik qiyofasidagi o'qituvchi.

V.Kessel tadqiqotlarida o'quvchilarning yosh xususiyatiga bog'liq holda o'qituvchilarning mashhurlik va mashhur emaslik motivlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchining mashhurligi ko'p jihatdan uning materiallarni ko'rgazmali, jonli va muammoli tarzda yetkaza olish qobiliyatiga bog'liq ekan.

V.S.Abramova, S.M.Ilyusizova, V.A.Kan-Kalik va boshqalar "o'qituvchi-o'quvchi" munosabati bo'yicha tadqiqotlar o'tkazganlar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qituvchining muloqotda do'st sifatida o'z o'rnini o'quvchilarning tengdoshlari va ularning ota-onalariga berganligi ko'rindi. Ko'pchilik psixologlar, shu bilan birga o'zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o'qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rossiya psixologlaridan N.V. Kuzmina, V. Slastenin, F.N. Gonobolin, o'zbekistonlik psixologlardan R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S. Jalilova, A. Jabborov, M. Kaplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ham o'qituvchilik kasbi va ta'lim jarayoniga doir muammolar keng tadqiq etilgan. Bunda o'qituvchilik kasbiga muvofiq yaratilgan professiogrammani ko'rish mumkin.

Bo'lajak o'qituvchi u yoki bu xildagi fan tomonidan qanday talablar qo'yilishini bilish va shu asnoda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun pedagogik oliy o'quv yurtlarida muayyan mutaxassislik bo'yicha o'qituvchi professiogrammasining ishlab chiqilishi zarurdir. Psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, Ye.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamrokulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari o'zbek maktablarida rus tili va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar bo'yicha o'qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi. Professiogrammada muhim xislatlarning borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda o'qituvchining quyidagi xislatlari ko'rsatib berilishi lozim:

1. O'qituvchining shaxsiy xislatlari: bolalarni yaxshi ko'rish, ularni sevish, aql-farosatlilik, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik, kamtarinlik, odamiylik, dilkashlik, uddaburonlik, o'z bilimini oshirishga intilish.

2. Kasbiga xos bilimi: ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi, psixologiya asoslarini, ayniqsa yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi, etnopsixologik bilimlarni egallashi, hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi, hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi, maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi, o'z fanini o'qitish metodikasini bilishi,

o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning samaradorligini bilishi, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3. O'z kasbiga xos xislatlari: o'qituvchining kuzatuvchanligi, o'z diqqate'tiborini taqsimlay olishi, pedagogik fantaziya (xayol)ning rivojlanishi, o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'zini qo'lga ola bilishi, o'zini tuta olishi, pedagogik takt, nutqning emotsional ifodalanishi;

4. Shaxsiy pedagogik uddaburonligi: dars mashg'ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi, ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarning bilimi o'sishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi, pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtira olish, bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o'z faoliyatini rejalashtirishni bilishi, o'quv maqsadlarini rejalashtira olishi; o'zining ta'lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5. Tashkilotchilik malakalari: bolalar jamoasini uyushtira bilishi, turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi, bolalarni nimalar bilandir qiziqtirib, ularni faollashtira olishi, amaliy masalalarni hal etishda o'zining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qo'llay olishi.

6. Kommunikativ malakalari: bolalarni o'ziga jalb etishni bilishi; bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi, bolalarning jamoalararo va jamoa ichidagi o'zaro munosabatlarini tartibga solishni bilishi, bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog'lashni bilishi.

7. Gnostik malakalari: bolalarning asab psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi, o'zining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi, boshqa o'qituvchilarning tajribalarni o'rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to'g'ri xulosa chiqara olishi, psixologik-pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi, o'quvchilarni to'g'ri tushunib, ularning xulq-atvori sabablarini tushuntirishni bilishi.

8. Ijodiy xislatlari: pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi, o'quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshira olish qobiliyati, o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib, bo'lib o'tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi; avvalgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati, o'zining o'quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko'ra bilishga intilishi.

Shunday qilib, ko'rsatib o'tilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi: shaxsning jamoatchilik va kasbiy yo'nalishi; pedagogik mahorat va qobiliyati; xarakterining psixologik xususiyatlari; bilish faoliyati; o'qituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti. Professiogramma yoshlarga o'zlarining kelgusida o'qituvchilik kasbini to'g'ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi. Professiogrammani kasbga

xos ravishda o'qitishni tashkil qilishda ta'limning samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va ko'nikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyati va shaxsiy xislatlariga bog'liq ekanligini albatta ko'rsatish zarurdir. Pedagogik faoliyat tezligi va muvaffaqiyati asosida N.V.Kuzmina o'qituvchilarni uch guruhga boladi:

1. Kasbiy malakalarni tez o'zlashtiradi, o'z faoliyatida tezda muvaffaqiyatga erishadi, dars qoldirmaydi.
2. Kasbiy sifatlarni sekin o'zlashtiradi, ba'zan dars qoldiradi, ammo pedagogik xususiyatlarni sekin-asta bo'lsa-da o'zlashtirib oladi.
3. Ko'p yillik faoliyati davomida ham o'qituvchilik qobiliyatini egallamaydi.

N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatga murakkab dinamik sistema sifatida qaraydi. A.I.Sherbakov ishlarida esa pedagogik ta'lim muammolari ko'zga tashlanadi. O'qituvchi shaxsi yo'nalganligining shakllanishi masalasida to'xtalar ekan, muallif o'qituvchilarni tayyorlash va o'qitish jarayonida e'tiborga olish zarur bo'lgan vaziyatlar xususida o'z tavsiyalarini beradi. Ayniqsa, olim bo'lajak o'qituvchi xulq-atvor xususiyatlarining shakllanishiga asosiy e'tiborni qaratadi.

XULOSA

Pedagog doimo psixologik jihatdan o'z ustida ishlashi kerak. Uni muntazam ravishda psixologiya fanining turli yo'nalishlaridagi eng yangi yutuqlar bilan tanishib borishi darkor, ular tarbiya va ta'lim bilan bevosita va bilvosita bog'liqdir. Bu ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, yosh davrlari psixologiyasi, differensial psixologiya, ijtimoiy psixologiya, shaxs psixologiyasi shuningdek, psixologiya va boshqa fanlar chegarasidagi tibbiyot, patopsixologiya, psixofiziologiya va psixoterapiya. Pedagogning kasbiy faoliyati davomida juda zarur jiddiy jihat - bu o'zo'zini boshqarishdir, ya'ni o'z psixik holati va xulq-atvorini boshqara olish qobiliyati, murakkab pedagogik holatlarda muqobil harakatlana olishidir. O'z-o'zini boshqarishning psixologik asoslari bilish jarayonini o'z ichiga oladi: Sezgi, idrok, diqqat, xayol, tafakkur, xotira, nutq shuningdek shaxs xislatlari - xulq atvori, emotsional holati, vaziyatga munosabati. Yuqorida qayd etib o'tilgan psixik jarayonlarda o'z-o'zini boshqarish odam xususiyatlari va holatlari, uning irodasi va ichki tuyg'ulari bilan bog'liqdir. Ma'lumki, ichki tuyg'u barcha psixik holatlarni boshqarishda erkinlik asosi bo'lib xizmat qiladi, iroda bo'lsa xatti-harakatlar quvvati va yo'nalishlarini ta'minlaydi. Ongli ravishda fikrlashni ham boshqarish, uni yanada samaroqliroq qilish mumkin. Tafakkurni o'z-o'zida boshqarishning asosiy usullari quyidagilardir.

- hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa shartlarni diqqat bilan tahlil qilish;
- talab qilingan natijani berilgan shartlar bilan solishtirish, bunday maqsad kerakli natijani olish uchun yetishmagan narsani aniqlash;

— doimiy ravishda mashq o'tkazib borib, tafakkurni chiniqtirish; — tafakkurni aniq yo'nalishdagi mashqlar bilan chiniqtirish, ya'ni ketma-ket izlanish va yetarli darajada hal qilinishning alternatev yo'llarni ko'rib chiqish (bu - vosita anglash jarayoni «sikllanish» deb nomlanadi); — vazifani hal qilishning yo'llari bilan bog'liq bolgan aniq farazlarni o'z ichida yoki ovoz chiqarib so'zlash (gapirish); — bajarib bo'lingan xatti-harakatlar natijalarini va faraz (g'oya)larni doimiy ravishda yozib borish;

— o'z-o'zini emotsional boshqarish organizmning muskul to'qimalari tizimi boshqara bilish qobiliyatiga asoslangan, emotsiogen holatlardan tahlil qilib tafakkurni ongli ravishda faol jalb etish.

Hozirgi zamon maktabi muallimlik shaxsi va kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan sifat va fazilatlarni egallagan, yangicha fikrlaydigan, ijtimoiy faol pedagoglarni talab qilmoqda. Ana shunday qator muammolarni oqilona hal qilishning eng muhim omillaridan biri o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etishdir. Shunga binoan mamlakatimiz ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri ham kadrlar tayyorlash sifatini jahon talablari darajasiga yetkazishdir. O'qituvchining shaxsiy va kasbiy tayyorgarlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, o'quvchilar bilan ta'lim va tarbiyaviy munosabatlarni yaxshi yo'lga qo'ya oladi. O'qituvchining shaxsiy namunasi va obro'-e'tibori ta'lim-tarbiya jarayonida bolada qat'iy nuqtayi nazarning shakllanishida asosiy rol o'ynaydi.

O'qituvchi eng avvalo o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishni esdan chiqarmasligi, yuzaga kelgan muammolarni mustaqil yechishga o'rgatishi, o'quvchi tashabbuskorligi va ijodkorligi asosida o'zining kimligini namoyish etishiga yordamlashishi zarur. Buning uchun o'qituvchi shaxsiy hamda kasbiy sifat va fazilatlarni to'liq egallagan bo'lishi lozim, bunday o'qituvchilar o'quvchilar bilan ko'proq do'stona muloqotda bo'ladilar, o'zaro fikr almashadilar, mavzuga doir muammoni tahlil qiladilar va bir qarorga keladilar. O'qituvchi bu o'rinda butun e'tiborini mavzu mohiyatini o'quvchilarga singdirishga qaratib, o'quvchilar e'tiborini kechinmalarini va o'zlashtirish imkoniyatlarini alohida e'tiborga oladi. O'qituvchi shaxsiga xos bo'lgan bilimdonlik, ijodkorlik, mustaqillik hamda pedagogik faoliyati uchun mas'uliyat va javobgarlikni chuqur his etish o'quvtarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashning eng muhim omillaridir. Talabalarda kasbni egallashning shakllanishi ularda majburiyat va javobgarlik hissining tarkib topishi bilan bog'liqdir. Ularda ana shunday sifat va kechinmalar to'la shakllangan bo'lsa, bilimlarni egallash yoki kasbiy kamoloti uchun hech narsa to'siq bo'la olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.

2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O‘zbekiston, 2017.
3. Davletshin M.G. va boshqalar. «Yosh davrlar va pedagogik psixologiya». — T.: TDPU. 2009.
4. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojibayeva R.N. Mustaqil fikrlash. — T.: Sharq. 2000.
5. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. — T.: Fan. 2003.
6. Халперн Д. Психология критического мышления. Питер. 2000.
7. Sulaymonov, J. B. (2021). IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA
8. JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.
9. Sulaymonov, J. B. (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING
10. „MUQADDIMA “ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 9-14.
11. Sulaymonov, J. B. (2022). ABDURAHMON IBN XALDUN AXLOQIY
12. QARASHLARI VA SARVAPALLI RADHAKRISHNAN AXLOQIY QARASHLARINING QIYOSIY JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 363-373.
13. Сулаймонов, Ж. (2021). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ТАМАДДУН
14. ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ
15. ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 451-455.
16. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). ИБН ХАЛДУН ҚАРАШЛАРИДА “ТААССУБ” КАТЕГОРИЯСИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 864-871.
17. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУН ИЖТИМОЙ
18. ҚАРАШЛАРИ ВА ЛИ ЮЛГОК ИЖТИМОЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ЖИҲАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(6), 1477-1483.
19. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУН ИЖТИМОЙ
20. ҚАРАШЛАРИ ВА КОНФУЦИЙ ИЖТИМОЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ЖИҲАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 26), 613-621.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY SIFATLARNI SPORT O'YINLARI ORQALI SHAKLLANTIRISH

Ne`matjonova Gulzira Ne`matjon qizi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni sport o'yinlari orqali shakllantirishning asosiy maqsadi ularning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishni shakllantirish va jismoniy salohiyatni rivojlantirishdir. Ushbu yoshdagi bolalar uchun sport o'yinlari qiziqarli, oson va xavfsiz bo'lishi kerak. Quyida bu jarayonning asosiy jihatlari yoritib berilgan:

1. Jismoniy sifatlarni rivojlantirish:

Tezlik: Bolalar uchun estafeta o'yinlari, yugurish va qisqa masofalardagi harakatli o'yinlar yordamida shakllantiriladi.

Kuch: To'pni uloqtirish, tortib olish, oddiy jismoniy mashqlar orqali rivojlantirish mumkin.

Chidamlilik: Uzluksiz va davomli harakat talab qiladigan o'yinlar (masalan, "Kim uzoqroq yuguradi?" kabi o'yinlar).

Muvozanat: Oyoqning birida turish, "qo'l-oyoq" koordinatsiyasini talab qiladigan mashqlar (masalan, "Qadam tashla va turg'un tur").

Moslashuvchanlik: Gimnastika mashqlari va o'zgaruvchan sharoitlarda harakat qilishni o'z ichiga olgan o'yinlar.

2. Sport o'yinlari turlari:

Harakatli o'yinlar: Masalan, "Qop-qop yugurish", "Kim tezroq?" va "Qo'ziqorin yig'uvchi" kabi o'yinlar.

To'p bilan o'ynaladigan o'yinlar: "To'pni uloqtirish", "Doira ichida to'pni aylantirish".

Jamoaviy o'yinlar: "Kim ko'proq nuqta to'playdi?" yoki kichik jamoalarga bo'linib o'ynaladigan boshqa o'yinlar bolalarning muloqot va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Mashg'ulotlarni tashkil etish prinsiplari:

Qiziqarli bo'lish: Bolalarda o'yin jarayonida qiziqish va motivatsiya bo'lishi kerak.

Oddiylik: Sport o'yinlari qoidalari bolalarning yoshiga mos va tushunarli bo'lishi lozim.

Xavfsizlik: Mashg'ulot maydoni va jihozlari xavfsiz bo'lishi shart.

Maqtov va rag'batlantirish: Bolalarning muvaffaqiyatlarini doim maqtash va rag'batlantirish zarur.

4. Bolalar uchun o'yinlardan misollar:

1. "Quvib o't". Ikki yoki undan ortiq bola yuguradi. Ulardan biri oldinda, boshqasi quvib yetishi kerak.

2. "To'pni doira ichida aylantir". Bolalar doira ichida turib, bir-birlariga to'pni uzatishadi.

3. "Kim uzoqroq sakraydi?" Bolalar navbatma-navbat joydan uzunlikka sakrashadi.

Natijalar: Sport o'yinlari maktabgacha yoshdagi bolalarning nafaqat jismoniy sifatlarini, balki ijtimoiy ko'nikmalarini, mantiqiy fikrlashini va mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ular sog'lom turmush tarziga poydevor yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni sport o'yinlari vositasida shakllantirish

Maktabgacha yosh (3–7 yosh) bolalar organizmining jadal rivojlanish davri bo'lib, bu davrda ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga e'tibor qaratish juda muhimdir. Sport o'yinlari bolalarning harakat faolligini oshirish, ijtimoiylashuv va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng samarali vositalardan biridir. Sport o'yinlari yordamida bolalar tezlik, kuch, chidamlilik, muvozanat va moslashuvchanlik kabi asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishlari mumkin.

Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda sport o'yinlarining ahamiyati

1. Tezlikni rivojlantirish. Tezlik – bolalar uchun harakatlarni tez bajarish qobiliyati. U quyidagi usullar orqali rivojlantiriladi:

Tez yugurish. Masalan, "Kim tezroq yetadi?" yoki "Orzu joyingga yugur" kabi o'yinlar. Tez reaksiyalarni talab qiluvchi o'yinlar: "Kim oldin ushlaydi?" yoki "Signalga qarab yugur" o'yinlari.

2. Kuchni rivojlantirish. Kuch bolalarning mushaklarini mustahkamlaydi va ularga turli xil harakatlarni oson amalga oshirishga yordam beradi.

To'p uloqtirish: Bolalar to'pni uzoqqa uloqtirishda qo'l va yelka mushaklarini ishlatadi.

Sakrash mashqlari: "Arslon sakrashi" yoki "Kim uzoq sakraydi?" o'yinlari yordamida oyoq mushaklari rivojlantiriladi.

3. Chidamlilikni rivojlantirish. Chidamlilik uzoq vaqt davomida faol bo'lish qobiliyatidir. Uzluksiz yugurish yoki uzoq davom etadigan harakatlar talab qiluvchi o'yinlar bolalarning yurak-tomir tizimini rivojlantiradi. Masalan, "Estafeta poygasi", "Charchamas qahramonlar".

4. Muvozanatni rivojlantirish. Muvozanat turli holatlarda tana boshqaruvini saqlash qobiliyatidir. Bir oyoqda turish: "Turna oyog'i" o'yini orqali bolalar muvozanatni saqlashni o'rganadi. Koordinatsiya mashqlari: Masalan, "Qadam bos va to'xtab tur".

5. Moslashuvchanlikni rivojlantirish. Moslashuvchanlik tana a'zolarining harakatchanligini ta'minlaydi. Gimnastik harakatlar: "Kim pastroq egiladi?" yoki "Qisqa yo'l bilan o't" kabi o'yinlar.

Sport o'yinlarining pedagogik ahamiyati.

Sport o'yinlari bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish bilan birga, quyidagi pedagogik maqsadlarga ham xizmat qiladi:

1. Ijtimoiy ko'nikmalar: Jamoaviy o'yinlar orqali bolalar hamkorlikni, raqobatlashishni va qo'llab-quvvatlashni o'rganadi.

2. Qoidabuzarlikni kamaytirish: O'yin qoidalariga amal qilish orqali bolalar tartib-intizomga rioya qilishni o'rganadi.

3. Mantiqiy fikrlash: Muammolarni hal qilish (masalan, to'pni nishonga urish), strategiyalarni ishlab chiqish kabi qobiliyatlar rivojlanadi.

4. Emotsional rivojlanish: G'alaba va mag'lubiyatni qabul qilish, muvaffaqiyat uchun mehnat qilishni o'rganish.

Sport o'yinlari tashkil etish prinsiplari.

1. Yosh xususiyatlariga moslashuv:

Mashqlar va o'yinlar bolaning jismoniy va psixologik xususiyatlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Masalan, 3–4 yoshdagi bolalar uchun qisqa muddatli, sodda o'yinlar tanlanadi.

2. Xavfsizlik. O'yin joyi xavfsiz, bolalar jarohatlanmaydigan darajada jihozlangan bo'lishi lozim.

3. Qiziqarli bo'lish. O'yinlarda ijodkorlikka alohida ahamiyat qaratiladi. Rangli to'plar, musiqali signal va boshqa jihozlardan foydalanish bolalarning e'tiborini oshiradi.

4. Rag'batlantirish. Har bir bolaning yutug'i maqtov yoki sovg'alar bilan e'tirof etilishi, ularga ruhiy qo'llab-quvvatlash beradi.

O'yinlardan amaliy misollar.

1. "Bo'rilar va qo'zichoq".

Maqsad: Tezlik va moslashuvchanlikni rivojlantirish.

Qoidalar: Bir bola bo'ri bo'lib, boshqalarni quvadi. Qo'zi "panaga" yetib olishi kerak.

2. "Kim uzoqroqqa to'pni uloqtiradi?"

Maqsad: Qo'l kuchini rivojlantirish.

Qoidalar: Bolalar to'pni navbat bilan uzoqqa uloqtiradi. Eng uzoqqa uloqtirgan bola yutadi.

3. "Halqa ichida yugur"

Maqsad: Tezlik va koordinatsiyani rivojlantirish.

Qoidalar: Bolalar halqalar ichidan bir-bir o'tib yuguradi. Kim birinchi tugatsa, yutadi.

4. "Kim eng baland sakraydi?"

Maqsad: Oyoq mushaklarini mustahkamlash.

Qoidalar: Bolalar navbat bilan baland sakrashadi.

Xulosa qilib aytganda, sport o'yinlari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni shakllantirish ularning sog'lom rivojlanishi uchun muhimdir. Bu jarayon nafaqat bolalarning jismoniy rivojlanishiga, balki ularning muloqot, intizom, ijodiy fikrlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalariga ham katta hissa qo'shadi. Shuning uchun sport o'yinlarini bolalar hayotiga joriy qilish nafaqat foydali, balki zarur hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.X.Tadjiyeva, S.I.Xusanxodjayeva "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" O'quv qo'llanma 2014 y.
2. F.Asqarov "Bolalar jismoniy tarbiyasi" O'quv qo'llanma 2022 y.
3. Chorieva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QOGIRCHOQ TEATRI
PERSONAJLARINI YASASH ORQALI BADIY IJODIY
QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH**

Begmurodova Yulduz Farxod qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim
psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi*

Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish — bu nafaqat badiiy tafakkur va tasavvurni rivojlantirish, balki bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Qo'g'irchoq teatri personajlarini yaratish orqali bolalar o'zlarini erkin ifodalash, boshqa bolalar bilan muloqot qilish, turli ahloqiy qadriyatlarni o'rganish va estetik dunyoqarashni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon bolaning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali badiiy ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish juda samarali va foydali pedagogik yondashuvdir. Bu jarayon bolalarning tasavvurini rivojlantiradi, ijodiy fikrlash va qo'llanma ko'nikmalarini oshiradi.

Bolalarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali nafaqat ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi, balki ularning hissiy va sosial ko'nikmalari ham mustahkamlanadi. Bu jarayon bolalarga yangi dunyo yaratish imkoniyatini berib, ularni o'zlarini ifoda etishga, boshqalar bilan ishlashga va yangi narsalarni o'rganishga rag'batlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali badiiy ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish — bu pedagogik jarayon bo'lib, bolalar ijodini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalar uchun badiiy ijodkorlikni rivojlantirish nafaqat tasavvur va fantaziyani, balki asosiy hayotiy ko'nikmalarni, xususan, muloqot, hamkorlik, o'zini ifoda etish va boshqalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Qo'g'irchoq yasash jarayonining bosqichlari mavjud, ularni to'g'ri o'tkazish orqali samarali natijalarga erishish mumkin:

1. Personaj Tanlash: Bolalar birinchi navbatda qo'g'irchoq personajining turini tanlaydilar. Bu hayvonlar, odamlarga o'xshash mavjudotlar yoki fantastik mavjudotlar bo'lishi mumkin. Bu bosqichda bolalar o'zlari tasavvur qilgan obrazni tanlashlari mumkin.

2. Material Tanlash: Qo'g'irchoq yasash uchun zarur materiallar — mato, ip, paxta, qog'oz, plastmassa va boshqalar — tanlanadi. Har bir material bolalar uchun o'ziga xos darsdir, chunki turli materiallar bolalar uchun yangi bilimlarni ochib beradi.

3. Qo'g'irchoqni Yasash: Bu bosqichda bolalar yaratgan personajni shakllantiradilar. Shaklni kesish, tikish, yopishtirish yoki bo'yash jarayonlari davomida bolalar o'zlarining motorika va estetik his-tuyg'ularini rivojlantiradilar.

4. Sahna va O'yinni Tashkil Etish: Qo'g'irchoq yaratishdan keyin bolalar sahna tashkil qilishga kirishadilar. O'zlari yaratgan personajlar bilan kichik sahnalarni rejalashtiradilar, ular o'rtasida muloqot va o'yinni yaratadilar.

5. Teatr Tomoshalari: Qo'g'irchoqlarni tomosha qilish yoki kichik teatr sahnalari tashkil etish orqali bolalar o'zlarini ijodkor sifatida sinab ko'rishadi. Bu bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Qo'g'irchoq teatri personajlarini yaratishning afzalliklari:

1. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish;

Bolalar qo'g'irchoq teatri personajlarini yaratish orqali yangi obrazlar, qahramonlar va voqealar tasavvur qilishadi. Ular o'zlari yaratgan personajlar yordamida:

Xarakter yaratish: bolalar personajlarni yaratish jarayonida ularning xarakterini belgilaydilar. Bu, masalan, qahramonning jasoratini, do'stligini, sadoqatini yoki boshqa xususiyatlarini tasavvur qilishni o'z ichiga oladi. Bu fikrlarni o'zaro muhokama qilish bolalarda ijodiy tafakkurni va fantaziyani rivojlantiradi.

Sahna va voqealarni tashkil qilish: personajlar bir-biri bilan qanday aloqada bo'lishini tasavvur qilib, bolalar turli voqealarni yaratishadi. Bu jarayon bolalarda voqea tahlili, voqealar zanjirini qurish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Motorika va ko'nikmalarini rivojlantirish

Qo'g'irchoq yaratish jarayonida bolalar ko'plab amaliy ko'nikmalarni o'zlashtiradilar, masalan:

Nozik motorika: qo'g'irchoq yasashda kichik detallarga e'tibor qaratiladi: matoni kesish, tugmalarni yopishtirish, iplar bilan bog'lash, rangli qog'ozni shakllarga kesish. Bular bolalarda nozik motorika ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Boshqaruv va muvofiqlashtirish: Qo'g'irchoq yasash jarayonida bolalar turli materiallarni birlashtirishda, ularni to'g'ri joylashtirishda va ulardan foydalanishda muvofiqlashtirishni o'rganadilar. Masalan, matoni kesish va tikish, turli ranglar va shakllarni birlashtirish.

3. Sosial va emotsional rivojlanish;

Bolalar qo'g'irchoqlarni yaratish va ular bilan o'ynash orqali o'zlarining emotsional intellektlarini oshirishadi:

Empatiya rivojlanishi: personajlarning xarakterini va his-tuyg'ularini tasavvur qilib, bolalar boshqalar bilan hamkorlik qilishda va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunishda ko'nikma olishadi.

Hamkorlik va muloqot: qo'g'irchoq teatri orqali bolalar guruh bo'lib ishlashni o'rganadilar. Teatrda boshqa bolalar bilan birgalikda ishlash, rollarni taqsimlash va bir-birini eshitish bolalar orasida hamkorlikni rivojlantiradi.

O'zini ifoda etish: qo'g'irchoq yordamida bolalar o'z his-tuyg'ularini, fikrlarini va tashvishlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ularning o'zini boshqalar oldida ifoda etish qobiliyatini oshiradi.

4. Tarbiyaviy va ahloqiy tarbiya.

Teatr personajlari bolalarga turli ahloqiy tarbiya berishi mumkin. Masalan:

- Do'stlik, sadoqat va jasorat kabi qadriyatlar haqida hikoyalar yaratish orqali bolalar bu his-tuyg'ularni o'zlashtiradilar.

- Yaxshilik va yomonlik: Teatr orqali bolalar yaxshi va yomon xulq-atvorlar orasidagi farqni ko'rishadi va o'zlarida shu kabi sifatlarni rivojlantiradilar.

5. Estetik va badiiy sezgi.

Qo'g'irchoqlarni yaratish va ularni sahnada namoyish qilish orqali bolalar estetik his-tuyg'ularini shakllantiradilar. Yaxshi ko'rinadigan, rang-barang va jozibali qo'g'irchoqlar bolalarga san'atga bo'lgan mehrni oshiradi. Teatr tomoshalari, musiqiy sahnalar va hatto o'yinchilarni tanlash bolalar estetik tafakkurini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash jarayonini amalga oshirish uchun quyidagi tavsiyalar berish mumkin:

1. Tasavvurni rivojlantirish.

Qo'g'irchoq personajlari yaratish jarayonida bolalar turli shakl, rang va materiallardan foydalanib o'zining tasavvurini kiritadi. Masalan, turli hayvonlar yoki fantastik personajlarni yaratish, bolalar tasavvurining chegaralarini kengaytiradi.

Yaratilgan qo'g'irchoqlar orqali bolalar nafaqat personajni, balki uning xarakterini, xulq-atvorini va muloqotini ham tasavvur qilishadi.

2. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

Qo'g'irchoq personajlari yasash bolalarga yangi obrazlar yaratish imkonini beradi. Bolalar o'zlari qanday personaj yaratishini va uning qanday xarakterga ega bo'lishini o'ylash orqali ijodiy fikrlashlarini rivojlantiradilar.

Teatr personajlarini yaratishda bolalar turli voqealarni tasavvur qilib, ularni qanday rivojlantirishni o'ylab ko'radilar. Bu jarayon mantiqiy fikrlash va voqea tahlili ko'nikmalarini oshiradi.

3. Hunar va qo'llanma ko'nikmalarini rivojlantirish.

Qo'g'irchoq yasash jarayoni bolalarga turli materiallardan foydalanishni, qo'llanma ko'nikmalarini rivojlantirishni o'rgatadi. Misol uchun, mato, karton,

plastmassa va boshqa materiallardan foydalanish orqali bolalar qo'llarini yaxshi boshqarishni o'rganadilar.

Bu jarayon bolalarga yaratuvchanlikni, nozik harakatlarni o'rganishni va amaliy ishlarni bajarishni o'rgatadi.

4. Sosial va emotsional rivojlanish.

Teatr personajlarini yaratish va ular bilan o'yinlar o'ynash bolalarda empatiya (boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish) rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar personajlarning his-tuyg'ulari va xulq-atvori haqida o'ylashlari, ularni tushunishga harakat qilishlari kerak bo'ladi.

O'yin jarayonida bolalar muloqot qilishni, boshqa bolalar bilan hamkorlikni o'rganadilar va jamoaviy ish ko'nikmalarini oshiradilar.

5. Badiiy tasvirlash va hikoyalar yaratish.

Bolalar qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali o'zlarining badiiy tasavvurini rivojlantiradilar. O'zlari yaratgan personajlar bilan qisqa hikoyalar yoki sahnalarni tashkil qilib, bolalar o'z fantaziyalarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bu jarayon bolalarni hikoya qilish, voqea rivoji va asosiy g'oyani izohlashga o'rgatadi.

6. Motorika va diqqatni oshirish.

Qo'g'irchoq yasash jarayonida kichik detallarni yaratish, matolarni kesish, yopishtirish kabi faoliyatlar bolalarda nozik motorika ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bunday faoliyatlar bolalarning diqqatini jamlashga, kichik tafsilotlarni ko'rishga va ishni yakunlashga yordam beradi.

Amaliyotda qanday o'tkazish mumkin:

Materiallar tanlash: Qo'g'irchoq yasashda ishlatiladigan materiallar farqli va rang-barang bo'lishi kerak. Bolalar uchun xavfsiz va oson ishlatish mumkin bo'lgan materiallar (mato, karton, plastmassa, gips, va boshqalar) tanlanishi lozim.

Ko'rsatmalar va yordam: Kichik bolalar uchun qo'g'irchoq yasash jarayoni ko'rsatmalar bilan amalga oshirilishi kerak. Ular qanday qilib personaj yaratishni, qanday shakllarni ajratishni va qanday materiallarni birlashtirishni o'rganadilar.

Teatr sahnalarini tashkil etish: Yasalgan qo'g'irchoqlar yordamida bolalar kichik teatrlarda o'z personajlarini ijro etishlari mumkin. Bu esa ularning o'z-o'zini ifoda etishiga yordam beradi.

Ko'maklashish va baholash: Bolalarning ijodiy ishlarini kuzatib borish, ularni baholash va ularga izoh berish juda muhim. Har bir bolaga o'z ishini baholash va takliflar bilan yordam berish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri personajlarini yasash orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish — bu nafaqat badiiy tafakkur va tasavvurni rivojlantirish, balki bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta'sir

ko'rsatadi. Qo'g'irchoq teatri personajlarini yaratish orqali bolalar o'zlarini erkin ifodalash, boshqa bolalar bilan muloqot qilish, turli ahloqiy qadriyatlarni o'rganish va estetik dunyoqarashni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon bolaning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. D.Q.Asqarova "Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o'rgatish" Metodik qo'llanma.2018 y.
2. D.Sh.Eshova "Sahnalashtirish orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish" Ekonomika va sotsium jurnali 2022 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI JISMONIY TARBIYALASH SHAKLLARI, VOSITA VA USULLARI

Choriyeva Durdon Anvarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi kafedrasi dotsent,

Turg'unboyeva E'zoza Davron qizi

“Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi” yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash — bu bolalar organizmining rivojlanishini ta'minlash, sog'lom turmush tarzini o'rgatish va jismoniy faoliyatni kunduzi bajarishga rag'batlantirishni maqsad qilgan muhim jarayon hisoblanadi. Jismoniy tarbiya bolalar organizmini mustahkamlash, ularning kuchi, chidamliligi, moslashuvchanligi, koordinatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya faoliyatlari maxsus metodika va yondashuvlarga asoslanadi, chunki bu yoshdagi bolalar hali jismoniy tarbiya va sport faoliyatlariga to'liq tayyor bo'lmagan bo'lishadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalashda qo'llaniladigan shakllar, vositalar va usullar alohida ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshda bolalarga jismoniy tarbiya berishning shakllari, vositalari va usullari samarali bo'lishi uchun ularning yoshiga, qobiliyatlariga va ehtiyojlariga mos bo'lishi lozim.

1. Jismoniy tarbiyalashning shakllari.

a). O'yin shakli. Jismoniy tarbiyalashning eng muhim shakli bolalar uchun o'yindadir. O'yin orqali bolalar jismoniy faollikni oson o'zlashtiradilar. O'yin shaklida o'rgatiladigan mashqlar bolalarga kulgili va qiziqarli bo'ladi, shu bilan birga jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Jismoniy o'yinchalar: o'yinlar bolalarning jismoniy qobiliyatlarini (ko'nikma, tezlik, kuch, muvozanat va h.k.) rivojlantirishda yordam beradi.

Jismoniy mashqlar bilan o'yinda qatnashish: masalan, «Zarraq» yoki «Qo'lkoptoki» kabi jismoniy o'yinlar bolalar uchun qiziqarli bo'ladi va jismoniy faollikni oshiradi.

b). Jismoniy mashqlarni o'qitish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan jismoniy mashqlar jismoniy rivojlanishni ta'minlashga yordam beradi. Bu mashqlar bolalarda harakatning asosiy shakllarini (yugurish, sakrash, turish, yonma-yon harakatlar va h.k.) rivojlantiradi.

Jismoniy mashqlar individual yoki guruh bo'lib o'tkazilishi mumkin.

Barcha mushak guruhlari uchun mashqlar: Bolalar uchun eng yaxshi mashqlar tana mushaklarini yaxshilashga yordam beradi (masalan, burilishlar, cho'zilishlar, turishlar).

Koordinatsiyani yaxshilash mashqlari: Turli xil jismoniy mashqlar (ko'prik qurish, to'g'ri turish, qo'l va oyoqlarni muvozanatlash) bolalarda muvozanatni saqlash va jismoniy harakatlarni tartibga solishni o'rgatadi.

c). Tashqi muhitda faoliyat.

Jismoniy tarbiya uchun bolalarga toza havoda, tashqi muhitda mashqlarni bajarish juda foydalidir. Tashqi muhitda jismoniy mashqlar bolalarga jismoniy salomatlikni mustahkamlash, immunitetni oshirish va tabiat bilan bog'lanish imkoniyatini yaratadi.

O'rmon yoki bog'da yurish: Bolalarni tabiiy muhitda yurishga rag'batlantirish orqali ularning sog'lom turmush tarzini shakllantirish.

Sport maydonchalarida o'yinlar: To'p o'ynash, yugurish, skameykada sakrash, tuzilgan sport maydonchalarida bolalar jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

2. Jismoniy tarbiyalashning vositalari.

Jismoniy tarbiyalashning vositalari bolalarning jismoniy rivojlanishiga yordam beruvchi turli o'yinchoqlar va sport inventarlari hisoblanadi.

a). Jismoniy tarbiya vositalari:

To'plar: Kichik to'plar bilan o'yinlar bolalar motorikasini va koordinatsiyasini rivojlantiradi.

Tasmalar, simlar, halqalar: Bolalar ularni sakrab, o'tkazib o'ynash orqali muvozanatni saqlashni o'rganadilar.

Xaltalar, fitbol, tormozlar: Bu vositalar bolalarning jismoniy imkoniyatlarini kengaytiradi, jismoniy o'yinlar o'tkazishda faol ishlatiladi.

b). Sport inventarlari:

Kichik trampolinlar: Ular bolalarning sakrash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va muvozanatni yaxshilaydi.

Palladiyumlar va skameykalar: Ular bolalarga turli ko'nikmalarni o'rganishda yordam beradi.

Yumshoq matraslar: Bolalar yerdan qulab tushganda xavfsiz o'ynash imkonini yaratadi.

c). Mashg'ulotlar uchun maydonlar:

Sport maydonchasi: Maydonchalarda to'p o'ynash, yugurish, sakrash kabi faoliyatlarni amalga oshirish uchun joylar ajratish.

Bog' va o'rmonlar: Tabiatga chiqib, bolalar jismoniy mashqlarni o'tkazishlari mumkin, bu nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki tabiatni sevishtga ham yordam beradi.

3. Jismoniy tarbiyalash usullari.

Jismoniy tarbiya usullari bolalarga jismoniy mashqlarni qanday o'rgatish va qanday faoliyatlarni amalga oshirish kerakligini belgilovchi pedagogik yondashuvlardir.

a). Demonstratsiya usuli:

O'qituvchi jismoniy mashqlarni bolalar uchun ko'rsatib berishi kerak. Bu usulda bolalar o'qituvchini kuzatib, qanday harakat qilishni o'rganadilar. Masalan, o'qituvchi biror harakatni amalga oshirganida, bolalar ham uni qaytarishadi.

b). Takrorlash usuli:

Bolalar jismoniy mashqlarni ko'p marta takrorlashlari kerak. Mashqlarni takrorlash orqali bolalar o'z qobiliyatlarini yaxshilaydilar va mushaklarining rivojlanishiga yordam beradi.

c). Jismoniy mashqlarni gamifikatsiya qilish:

Bolalar uchun jismoniy tarbiyani qiziqarli va o'yin sifatida tashkil etish, ularni o'qitishda motivatsiya beradi. Masalan, jismoniy mashqlarni raqobat, o'yinga aylantirish bolalarga qo'shimcha energiya va qiziqish uyg'otadi.

d). Individual va guruhli mashqlar:

Jismoniy tarbiya jarayonida mashqlar individual yoki guruhli bo'lishi mumkin. Individual mashqlar bolalarning maxsus ehtiyojlariga qarab tanlanadi, guruhli mashqlar esa bolalar orasidagi ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi.

e). Dinamika va qisqacha bo'linish:

Bolalar uchun jismoniy mashqlarni turli dinamikada bajarish, jismoniy rivojlanishni samarali ta'minlashga yordam beradi. Masalan, ko'proq sakrash, tezlikni oshirish kabi mashqlarni amalga oshirish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni jismoniy tarbiyalash shakllari, vositalari va usullari jismoniy rivojlanish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va bolalarning harakat ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiya bolalarga o'z tanasini his qilish, muvozanatni saqlash, kuch va tezlikni rivojlantirishga yordam beradi. Eng muhimi, jismoniy tarbiya jarayoni bolalar uchun qiziqarli va samarali bo'lishi kerak, bu esa o'z navbatida ularning jismoniy faolligini oshiradi va sog'lom turmush tarzini o'rganishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.X.Tadjiyeva, S.I.Xusanxodjayeva "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi" O'quv qo'llanma 2014 y.
2. F.Asqarov "Bolalar jismoniy tarbiyasi" O'quv qo'llanma 2022 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.

5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Chorjeva, D. A. BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY MAHORATLARINI OSHIRISH YO‘LLARI. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI, 385.
10. Anvarovna, C. D. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN PRESCHOOL EDUCATION. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 58-62.
11. Anvarovna, C. D. (2024). МАКТАБГАЧА ТА‘ЛИМДА PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 48-53.
12. Anvarovna, C. D. (2024). ТА‘ЛИМ-TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIK SAMARALI METODLARDAN FOYDALANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 54-57.
13. Choriyeva, D., & Ahmadova, S. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ertaklarning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 1(2-3).
14. Durдона, С. (2023, December). KREATIVLIK ORQALI BOLALARNING QOBILYATLARINI OSHIRISH. In " Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
15. Durдона, С. (2023). BOLALARDA KREATIVLIK QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 1(5), 265-270.
16. Choriyeva, D. (2023). OILA VA MAKTABGACHA TA‘LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILADIGAN IJTIMOIIY VAZIFALAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).
17. DURDONA, С., & SHAHNOZA, K. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O‘RNI. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(7), 191-196.

TARBIYACHINING IJTIMOY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Choriyeva Durdon Anvarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi kafedrasida dotsent,

Abdullayeva Dilfuza "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi

Tarbiyachining ijtimoiy pedagogik texnologiyalari – bu tarbiyachilar tomonidan bolalar bilan ishlashda foydalaniladigan tizimli pedagogik usullar, metodlar va vositalar majmuasidir. Tarbiyachining ijtimoiy pedagogik texnologiyalari — bu bolalarning ijtimoiy va pedagogik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularning shaxsiyatini shakllantirish va jamiyatda to'g'ri munosabatlar o'rnatish uchun pedagog tomonidan qo'llaniladigan metod va texnikalarning tizimidir. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar tarbiyachilar tomonidan turli pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun ishlatiladi. Ular bolalarning psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga yordam beradi, hamda ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yaxshilaydi. Ushbu texnologiyalar bolalarning ijtimoiy, emosional va intellektual rivojlanishiga yordam berish, shuningdek, ijtimoiy muammolarni hal qilish va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish jarayonida samarali qo'llaniladi. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar orqali tarbiyachilar bolalarni nafaqat bilim olishga, balki ijtimoiy hayotga tayyorlashga ham yordam beradilar.

Tarbiyachining ijtimoiy pedagogik texnologiyalarining asosiy maqsadi bolalarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ko'maklashish, ularning shaxsiyatini shakllantirish va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishga tayyorlashdan iborat. Buning uchun bolalar o'rtasida to'g'ri munosabatlarni shakllantirish, ularning o'zini ifoda etish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va hissiy intellektini rivojlantirish muhim sanaladi.

Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar yordamida tarbiyachilar quyidagi maqsadlarga erishishga harakat qiladilar:

1. Ijtimoiy va emosional ko'nikmalarni rivojlantirish: Bolalar o'z his-tuyg'ularini anglash, o'zlikni anglashiga yordam berish, ularning ijtimoiy va emosional ko'nikmalarini oshirish, boshqalar bilan ijtimoiy va hissiy jihatdan to'g'ri munosabatlar o'rnatishni o'rganadilar.

2. Shaxsiyatni shakllantirish: Bolalar o'zligini anglash, o'zaro hurmat va o'z-o'zini baholashni o'rganadilar.

3. Ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish: Boshqalar bilan muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, bolalarda shakllantirish, bolalar o'rtasida jamoaviy ruhni yaratish, ijtimoiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va nizolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish.

4. Etik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish: Adolat, halollik, hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlar, hurmat, adolat, mehnatsevarlik, va mas'uliyat kabi ijtimoiy qadriyatlarni bolalarda o'zlashtiriladi.

5. Jamiyatda ijtimoiy muammolarni hal qilishni o'rgatish: Bolalarga jamiyatdagi muammolarni tushunish, tanqidiy fikrlash va mas'uliyatni his qilish ko'nikmalarini o'rgatish, konfliktlarni hal qilish, hamkorlik va o'zaro yordamni rivojlantirish.

Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar turli metod va usullarni o'z ichiga oladi. Ular asosan quyidagi yo'nalishlarga bo'linadi:

1. O'yin va rolli o'yinlar.

- O'yinlar bolalar uchun ta'lim jarayonining ajralmas qismidir, chunki ular o'ziga xos tarzda o'rgatish va tarbiyalash jarayonini yengillashtiradi. O'yinlar bolalar uchun eng samarali ijtimoiy pedagogik vosita hisoblanadi. O'yinlar orqali bolalar o'zlarini turli ijtimoiy rollarda ko'rishadi, boshqalar bilan o'zaro munosabatda bo'lishadi va ijtimoiy qoidalarni o'rganishadi.

- Rolli o'yinlar (ya'ni, teatr o'yinlari) bolalarga turli vaziyatlarni simulyatsiya qilish imkoniyatini beradi. Bu orqali bolalar boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, empatiya ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, o'zini va boshqalarni qanday baholashni o'rganadilar. Rolli o'yinlar yoki dramatizatsiya metodlari bolalarga ijtimoiy rollarni bajarishda yordam beradi, shuningdek, ular o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqa odamlarning nuqtai nazarini tushunishga o'rgatadi. Bolalar turli hayotiy vaziyatlarda o'zlarini ko'rsatib, ijtimoiy muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Masalan, "doktor va bemor", "do'konda xarid qilish" kabi o'yinlar bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Simulatsiyalar: Bolalar, muayyan ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'zlariga qanday munosabatda bo'lishni, qanday qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.

2. Ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish. Bolalarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishda ijtimoiy hikoyalar va ish faoliyati mashqlari ishlatiladi. Bu usullar orqali bolalar boshqalar bilan muloqot qilish, qaror qabul qilish va nizolarni hal qilishni o'rganadilar. Bolalarga ijtimoiy ko'nikmalar (masalan, hurmat ko'rsatish, boshqalar bilan ishlash, qaror qabul qilish)ni o'rgatish uchun turli pedagogik metodlar qo'llaniladi.

Bunga ijtimoiy hikoyalar, mashqlar va sheriklik faoliyatlari kiradi. Bunday metodlar bolalarga qiyin vaziyatlarda qanday harakat qilishni o'rgatadi. Ijtimoiy hikoyalar bolalarga turli vaziyatlar va ijtimoiy qoidalarni tushuntirish uchun foydalaniladi. Masalan, bolalarga qanday qilib boshqa odamlarning hissiyotlarini tushunish va ularga qanday yordam berish kerakligini o'rgatish uchun hikoyalar tuziladi.

Mashqlar orqali bolalar o'zlarining ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirishadi. Bunda, ular jamiyatda to'g'ri o'zaro munosabatlarni o'rnatish uchun turli vaziyatlarni simulyatsiya qilishadi.

3. Emotsional intellektni rivojlantirish.

Bolalar o'z emotsiyalarini tushunish, boshqarish va boshqalarning hissiyotlarini hurmat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus metodlar qo'llaniladi. Bu metodlar bolalar o'rtasida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan.

Bolalarga emotsional intellektni rivojlantirishda yordam beradigan texnologiyalar o'zgaruvchan hissiyotlarni tushunish va boshqarish, boshqalar bilan hissiy munosabatlarni o'rnatish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Emotsional hikoyalar: Bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va boshqalarni tushunish orqali o'z emotsional intellektlarini rivojlantiradilar.

- O'zini tahlil qilish: Bolalarga o'z hissiyotlarini tahlil qilish, ularga qanday javob berish kerakligini o'rgatish, ijtimoiy va hissiy muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Guruhda ishlash bolalar uchun jamoaviy ruhni o'rnatish, birgalikda qarorlar qabul qilish va o'zaro yordamni rivojlantirish imkonini beradi. Bu metod ijtimoiy pedagogik texnologiyaning muhim qismidir.

- Jamoaviy mashqlar: Bolalar o'zaro ish olib borish, fikrlarni almashish va umumiy maqsadga erishish uchun turli jamoaviy mashqlarni bajaradilar.

- Brainstorming (fikir almashish): Bolalar o'zaro muloqot qilish, turli fikrlarni to'plab, eng yaxshi qarorni qabul qilish uchun ishlatiladi.

Tarbiyachilar bolalarga hissiy o'zgarishlarni tushunishga yordam beradigan o'yinlar va mashqlarni tashkil qilishadi.

4. Guruh bilan ishlash metodlari.

- Guruh faoliyatlari orqali bolalar o'zaro aloqalarini mustahkamlaydilar, bir-birini qo'llab-quvvatlashni o'rganadilar, o'zaro hamkorlik qilish va kelishuvga erishishni o'rganadilar. Tarbiyachilar guruhdagi bolalar bilan ish olib borish orqali ijtimoiy pedagogik vazifalarni amalga oshiradilar.

- Guruhda ishlashning asosiy metodlari brainstorming (yangi fikrlarni yaratish), mashqlar va munozara usullari bo'lishi mumkin.

5. Konfliktlarni hal qilish texnologiyalari. Tarbiyachilar bolalarga ijtimoiy vaziyatlarda qanday qilib nizolarni hal qilishni o'rgatishadi. Buning uchun konfliktlarni hal qilish texnologiyalari qo'llaniladi.

- Konfliktni hal qilish mashqlari: Bolalar turli vaziyatlarda qanday qilib ijtimoiy nizolarni hal qilishni o'rganadilar. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar bolalar o'rtasidagi konfliktlarni hal qilishda yordam beradi. Tarbiyachilar bolalarga o'zaro muammolarni tinchlik yo'li bilan hal qilishni o'rgatadi. Masalan, o'zaro tushunmovchilik, kamsitish yoki jismoniy va hissiy tajovuzlarga qarshi qanday to'g'ri javob berish kerakligini o'rganadilar. Bunda mashqlar, rol o'ynash va simulyatsiyalar orqali bolalar o'zlarining hissiyotlarini qanday ifodalash, boshqalarni qanday tushunish va qiyin vaziyatlarda qanday to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.

- Empatiya: Bolalar o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirish, boshqalarning his-tuyg'ulariga empatiya ko'rsatish orqali konfliktsiz muloqot qilishni o'rganadilar.

Refleksiya yordamida bolalar o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini tahlil qilishga, o'zgarishlarga ijobiy munosabat bildirishga o'rganadilar. Bu jarayon bolalar uchun o'zini anglash, o'z salohiyatini baholash va o'zgarishlarga moslashishda muhimdir.

- Reflektiv mashqlar: Tarbiyachilar bolalar bilan ishlashda muntazam ravishda o'zlarini va boshqalarni tahlil qilish, xatolarni anglash va ulardan saboq olishga yo'naltirilgan mashqlar tashkil etadilar.

- Yozish va mulohaza qilish: Bolalar o'z fikrlarini yozib, ularni qayta ko'rib chiqish orqali o'z hissiyotlari va o'zgarishlarga nisbatan munosabatlarini aniqlaydilar.

6. Ko'rgazmali materiallar va didaktik o'yinlar

- Ko'rgazmali materiallar (rasmlar, plakatlar, videolar) va didaktik o'yinlar yordamida bolalar ijtimoiy qoidalar va qadriyatlarni o'zlashtiradilar.

- Tarbiyachilar didaktik o'yinlar yordamida bolalarga turli vaziyatlar va turli ijtimoiy rollarda o'ynash orqali o'zlarini qanday tutish kerakligini o'rgatadilar.

- Dialoglar va muhokamalar orqali bolalarga boshqalar bilan o'z fikrlarini ifodalash, turli nuqtai nazarlarni hurmat qilish, bahs-munozara olib borish ko'nikmalarini o'rgatish mumkin. Bu metod ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi.

7. Tarbiyachilar bolalar bilan individual yoki guruh bo'lib ishlashda pedagogik maslahatlar va ijtimoiy xizmat ko'rsatishni tashkil etadilar. Bu orqali bolalarga turli hayotiy masalalar bo'yicha yordam berish mumkin.

Pedagogik maslahat va ijtimoiy xizmat.

Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar orqali tarbiyachilar bolalar bilan individual maslahatlashuv olib borishlari mumkin. Bu orqali bolalar o'zlarining muammolarini hal qilish, stressni boshqarish va boshqa emotsional qiyinchiliklarni yengish uchun yordam olishadi.

Pedagogik maslahat: Bolalar va ularning ota-onalari uchun turli ijtimoiy va pedagogik masalalarda maslahatlar berish.

Ijtimoiy xizmat: Jamiyatda faol bo'lish, yordam berish, ijtimoiy faoliyatlarda ishtirok etish ko'nikmalarini bolalarda rivojlantirish.

8. Ijtimoiy amaliyot va xizmat.

- Tarbiyachilar bolalarni ijtimoiy amaliyot yoki xizmat ko'rsatishga jalb qilish orqali jamiyatga xizmat qilish, yordam berish, boshqalarga yordam qo'lini cho'zish kabi qadriyatlarni o'rgatadilar.

9. Refleksiya va o'zini tahlil qilish

- Tarbiyachilar bolalarni refleksiya o'rgatish orqali o'z his-tuyg'ulari va o'zini qanday tutishini tahlil qilishga yordam berishadi. Bu o'zini anglash va o'zini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyachining ijtimoiy pedagogik texnologiyalari bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tarbiyachining ijtimoiy pedagogik texnologiyalari bolalarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan samarali metod va vositalarni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalar orqali tarbiyachilar bolalar bilan ishlashda jamiyatdagi ijtimoiy rollar, mehnatsevarlik, hamkorlik, boshqalar bilan hurmatli munosabatlar o'rnatish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Ular bolalarga o'zlikni anglash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish, nizolarni hal qilish va jamiyatda o'z o'rnini topish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish jarayonida katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar yordamida tarbiyachilar bolalarni nafaqat bilim olishga, balki hayotdagi turli vaziyatlarga moslashishga, etikal qadriyatlarni o'zlashtirishga va ijtimoiy muhitda to'g'ri harakat qilishga tayyorlashadi. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar bolalarning shaxsiyatini shakllantirishda katta ahamiyatga ega va ularning kelajakdagi ijtimoiy faoliyatlari uchun mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Egamberdiyeva "Ijtimoiy pedagogika" O'quv qo'llanma.2009 y.
2. K.Turg'unboyev, M.Tolipov, I.Oxunov "Ijtimoiy pedagogika asoslari" 2008 y.
3. X.Meliyev, O.Jamoldinova "Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati" O'quv qo'llanma 2021 y.
4. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
5. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
6. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
7. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
8. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
9. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ADABIYOT BILAN TANISHTIRISH USULLARI

Safoxonova Xonzodabegim Kamoliddin qizi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim
psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish — bu bolalarda tilni rivojlantirish, estetik idrokni shakllantirish va ijodiy qobiliyatlarni oʻstirishda muhim oʻrin tutadi. Badiiy adabiyot orqali bolalar dunyoqarashini kengaytirish, his-tuygʻularini anglash va ifodalash, qahramonlar orqali yaxshi va yomonni ajrata olish, tasavvur va xayolni rivojlantirish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish usullari turli pedagogik yondashuvlarga asoslanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishning quyidagi usullari:

1. Oʻqish va tinglash faoliyatlari.

a). Oʻqish, bolalarga badiiy asarlarni oʻqib berish, ularda kitobga boʻlgan qiziqishni rivojlantirishning birinchi bosqichi hisoblanadi. Oʻqish jarayonida quyidagi metodik usullarni qoʻllash mumkin:

Sheʼrlar, hikoyalar va ertaklarni oʻqish: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qisqa va sodda boʻlgan hikoyalar, ertaklar va sheʼrlar tanlanadi. Bu bolalarning tinglash va tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Tonlamali va ifodali oʻqish: Oʻqilgan asarni ifodali, tonlamali va turli ovozlarda oʻqish bolalarning diqqatini jalb etadi va oʻqilgan asar haqida tasavvur qilishlariga yordam beradi.

b). Tinglash. Bolalar uchun badiiy asarlarni tinglash, ularning diqqatini jamlash va asarni anglash imkonini beradi. Oʻqilgan hikoya yoki ertakni tinglagan bolalar oʻz fikrlarini bildirishi, savollarga javob berishi va oʻz tushunchalarini shakllantirishi mumkin.

Qisqa hikoyalar va ertaklarni tinglash: Bolalar oʻqilgan asarni toʻliq tushunishlari uchun soʻzlashuvga oid savollar berish, oʻqilgan matnni qisqacha tahlil qilish.

2. Teatr va sahna faoliyatlari.

Badiiy adabiyot bilan tanishtirishda teatr va sahna faoliyati katta ahamiyatga ega. Bu usul bolalar oʻqilgan asarlarni jonlantirish va ular bilan yaqindan tanishish imkonini beradi:

Qoʻgʻirchoq teatri: Bolalar uchun qoʻgʻirchoq teatrida personajlar orqali hikoyalarni oʻynash, bolalarning tasavvurlarini kengaytiradi. Qoʻgʻirchoqlar yordamida hikoyalarni oʻynash, bolalarni drama oʻyinlariga jalb qilish.

Bolalar teatri: O'qilgan hikoyani sahnada ijro etish orqali bolalar o'zlarini personaj sifatida tasavvur qilib, o'qigan asarlarini amalda qo'llashadi. Bu ularning badiiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va kreativ fikrlashni o'rgatadi.

3. Suhbatlar va fikrlarni bayon etish.

O'qilgan badiiy asar haqida bolalar bilan suhbatlar o'tkazish, ularni fikrlarini bayon qilishga undash juda muhimdir:

O'qilgan asar haqida suhbat: O'qilgan hikoyaning asosiy voqealarini, qahramonlarini va ularning his-tuyg'ularini bolalar bilan muhokama qilish, ularga asar haqidagi fikrlarni bildirish imkoniyatini beradi.

Savol-javob usuli: Suhbat davomida bolalarga o'qilgan asar haqida savollar berish (masalan: "Qahramon nima qilishni xohladi?", "Bu holatda nima bo'lishi mumkin?") orqali ularning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish.

4. Vizual vositalar va ko'rgazmalar.

Bolalar uchun rasmi kitoblar va illyustratsiyalar badiiy adabiyot bilan tanishtirishda muhim vosita hisoblanadi:

Rasmi kitoblar: Kitobda berilgan rasm va rasmlar orqali bolalar o'qilgan matnni tushunishni osonlashtiradilar. Rasmi kitoblar bolalarga tasavvur qilish va o'qiganlarini ko'rish imkonini beradi.

Interaktiv ko'rgazmalar: Kitobdagi voqealarni bolalar bilan birgalikda yaratish, rasm chizish yoki o'yindan foydalanish orqali o'qilgan asarlarni amalda tasavvur qilish.

5. Ijodiy faoliyatlar.

Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishda ijodiy faoliyatni rivojlantirish juda muhimdir:

Rasm chizish va qo'llanma ishlash: O'qilgan asar yoki hikoya asosida bolalar rasm chizish, qo'llanma ishlash orqali o'z tasavvurlarini yaratadilar. Bu ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Hikoya yoki ertak yaratish: Bolalar o'qilgan asar asosida o'z hikoyalari yoki ertaklarini yaratishlari mumkin. Bu ularning ijodiy va til ko'nikmalarini rivojlantiradi.

6. O'yinlar va drama faoliyatlari.

Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishda o'yinlar va drama faoliyatlari muhim o'rin tutadi. Bu usullar bolalarning tasavvurlarini rivojlantirish va o'qilgan matnni amalda qo'llash imkonini beradi:

Teatr o'yinlari: Bolalar o'qilgan hikoyalarni sahnada o'ynash, o'zlarini personaj sifatida tasavvur qilishlari mumkin. Bu ularning badiiy va estetik didini rivojlantiradi.

Drama o'yinlari: O'qilgan asar yoki hikoya asosida bolalar turli drama o'yinlari o'ynash orqali o'z fikrlarini ifodalashga o'rganadilar.

7. Multimedia vositalaridan foydalanish.

Bugungi kunda multimediya vositalari yordamida bolalar bilan badiiy adabiyot bilan tanishtirishda innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi:

Elektron kitoblar va audiokitoblar: Bolalarga audiokitoblar yoki interaktiv elektron kitoblar yordamida badiiy adabiyotlarni taqdim etish, ularning diqqatini jalb qilish va ularning matnni tushunishini osonlashtiradi.

Video va animatsiyalar: Hikoya yoki ertakni video yoki animatsiya shaklida bolalarga ko'rsatish, ularning o'qilgan matnni yaxshiroq anglashlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishda foydalaniladigan usullar ko'plab pedagogik yondashuvlarga asoslanadi. O'qish va tinglash, teatr va sahna faoliyatlari, suhbatlar, ijodiy faoliyatlar, multimedia vositalari kabi metodlarni qo'llash bolalarning badiiy tasavvurlarini rivojlantirish, ularni til va muloqotga o'rgatish va estetik idrokni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu usullar bolalar uchun badiiy adabiyot dunyosini ochib beradi, ular uchun kitoblarni qiziqarli va foydali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.F.Daminova Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish pedagog tarbiyachilar o'rni *Ekonomika va sotsium jurnali* 2023 y.
2. X.J.Jabborova Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish "Ijtimoiy pedagogika" O'quv qo'llanma.2009 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar*, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In *Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста* (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. *Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации*, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

DIDAKTIK O'YINLAR ASOSIDA BOLALARNING AQLIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Sirojiddinova Shaxribonu Sayidvali qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim
psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi*

Didaktik o'yinlar – bu bolalarning bilimini, ko'nikmalarini va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu o'yinlar ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritib, bolalarga qiziqarli va samarali o'rganish imkonini beradi. Didaktik o'yinlar yordamida bolalar mantiqiy fikrlash, diqqat, xotira, tasavvur va boshqa aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishga o'rgatiladi.

Didaktik o'yinlar – bu o'qitish va tarbiyalash jarayonini qiziqarli va samarali tarzda tashkil etish uchun mo'ljallangan o'yinlardir. Ular bolalarga yangi bilimlarni o'rgatishda, o'ziga xos ko'nikmalarni shakllantirishda va ularning aqliy rivojlanishida yordam beradi. Didaktik o'yinlar bolalarga o'rganishni faol, o'yin jarayoni esa passiv emas, balki interaktiv bo'lishini ta'minlaydi.

Didaktik o'yinlarning turlari. Didaktik o'yinlar quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

- Mantiqiy o'yinlar: Bu o'yinlar bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Misol uchun, "Kim qayerda yashaydi?" yoki "Qaysi so'zlar bir-biriga mos keladi?" kabi o'yinlar.

- Pazl va konstruktiv o'yinlar: Bolalar shakllarni to'g'ri birlashtirish orqali mantiqiy fikrlashni o'rganadilar. Shuningdek, bu o'yinlar fazoviy tasavvurni rivojlantiradi.

- Xotira va e'tibor o'yinlari: "Kimdagi narsa qayerda?" yoki "Qaysi kartochkada nimani ko'rasiz?" kabi o'yinlar bolalarning diqqatini va xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

- Jamoaviy va ijtimoiy o'yinlar: Bolalarga guruhda ishlash va hamkorlik qilishni o'rgatadi. Bu turdagi o'yinlar muloqot, o'zaro yordam va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Didaktik o'yinlar orqali bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirishning bir necha asosiy mexanizmlari mavjud:

- Faol o'rganish: Didaktik o'yinlar bolalarga passiv emas, balki faol ishtirok etish imkonini beradi. O'yin jarayonida bolalar o'z bilimlarini amalda sinab ko'rishadi va yangi ko'nikmalarni mustahkamlashadi.

- Qiziqish va motivatsiya: O'yinlar bolalarda ta'limga nisbatan qiziqish va motivatsiyani oshiradi. Bolalar o'yin orqali yangi bilimlarni qiziqarli tarzda o'rganadilar, bu esa ularning faolligini oshiradi.

- Tajriba va amaliyot: O'yinlar bolalarga nazariy bilimlarni amaliy tarzda qo'llash imkonini beradi. Misol uchun, bolalar ko'nikmalarini o'yin orqali rivojlantirganida, ularni real hayotda qo'llashga tayyor bo'ladi.

- Tasavvur va ijodiy fikrlash: Didaktik o'yinlar bolalarning tasavvurini va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bolalar o'yinlarda yangi vazifalarni yechish, muammolarni hal qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish orqali ijodiy yondashuvni o'rganadilar.

- Kommunikativ ko'nikmalar: Jamoaviy o'yinlar orqali bolalar bir-biri bilan muloqot qilish, o'z fikrini ifodalash, tinglash va o'zaro yordam ko'rsatishni o'rganadilar. Bu esa ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Didaktik o'yinlar asosida bolalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda metodik yondashuvlar:

- O'yinlarni yoshga moslashtirish: Har bir didaktik o'yin bolalarning yoshiga va rivojlanish darajasiga mos kelishi kerak. Kichik yoshdagi bolalar uchun oddiy va rang-barang o'yinlar, katta yoshdagi bolalar uchun esa murakkabroq va tafsilotlarga boy o'yinlar tanlanadi.

- O'yinlarni individual va guruh shaklida tashkil etish: Ba'zi o'yinlar bolalar o'rtasida guruh bo'lib o'ynalishi, boshqalari esa individual tarzda o'ynalishi mumkin. Har ikki holat ham bolalarning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- O'yinlarni tahlil qilish va muhokama qilish: O'yinlardan so'ng bolalarning ishtirok etgan faoliyatini tahlil qilish va muhokama qilish orqali ular o'z xatolarini ko'rib chiqib, qanday qilib yanada yaxshi natijaga erishish mumkinligini o'rganadilar.

Didaktik o'yinlarning samaradorligini oshirish usullari:

- Qiziqarli va rang-barang o'yin materiallari: Bolalar uchun didaktik o'yinlarni yanada qiziqarli qilish uchun turli xil materiallar (kartochkalar, tasvirlar, bloklar va h.k.) ishlatiladi.

- O'yinlarni o'z vaqtida va to'g'ri tashkil etish: O'yinlar bolalarning diqqatini uzoq vaqt saqlab turish uchun qisqa va aniq muddatlarda o'tkazilishi kerak.

- Bolalarning o'z fikrini bildirishiga imkon berish: O'yin jarayonida bolalar o'z fikrlarini aytishga va o'z yechimlarini taklif qilishga rag'batlantirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yinlar bolalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular bolalarga bilimlarni o'rgatish va ko'nikmalarni shakllantirishda interaktiv va qiziqarli usulni taklif qiladi. To'g'ri tashkil etilgan didaktik o'yinlar bolalarning mantiqiy fikrlashini, xotira va diqqatini, tasavvurini, ijodiy fikrlashini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'yinlarni yoshga mos va samarali tashkil etish uchun tarbiyachilar va otalar o'yinlarning metodik yondashuvlariga rioya qilishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Egamberdiyeva "Ijtimoiy pedagogika" O'quv qo'llanma.2009 y.

2. K.Turg'unboyev, M.Tolipov, I.Oxunov "Ijtimoiy pedagogika asoslari" 2008 y.
3. X.Meliyev, O.Jamoldinova "Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati" O`quv qo`llanma 2021 y.
4. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
5. Chorjeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
6. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
7. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
8. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
9. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR MEHNAT FAOLIYATINI TASHKIL ETISH ORQALI AHLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH

G`ulomova Saodat Shavkat qizi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mehnat faoliyatini tashkil etish, ularning ahloqiy sifatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yoshda bolalar o'zlarining muhitini o'rganib, hayotdagi oddiy ishlarni amalga oshirish orqali mustaqillik, mas'uliyat va boshqa ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Mehnat faoliyati orqali ularning ichki dunyosi shakllanadi va jamiyatga foydali fuqarolar sifatida o'sishi uchun kerakli ahloqiy fazilatlar rivojlanadi.

Quyida bu jarayonda qanday yo'llar va metodlardan foydalanish mumkinligini ko'rib chiqamiz:

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mehnat faoliyati faqatgina amaliy ko'nikmalarni o'rgatish emas, balki ularning axloqiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar o'z vaqtlarini samarali o'tkazib, oddiy va zaruriy ishlarni bajarishda bir qancha fazilatlarni rivojlantiradilar. Ular shu yo'l bilan o'zlarining o'ziga xosligini, mas'uliyatini va mehnatsevarligini oshiradilar. Bu o'z-o'zini hurmat qilish, ishonch va muvaffaqiyatni his qilish kabi ijtimoiy-emotsional jihatlarni rivojlantirishda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarga oddiy uy-joy ishlarini o'rgatish (masalan, o'yinchoqlarni yig'ish, stolni tozalash, gulni sug'orish) orqali ular mas'uliyatni his qiladilar. Bu, o'z navbatida, ularning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga mo'ljallangan mehnat faoliyati turli shakllarda bo'lishi mumkin, masalan:

- Uy-joy ishlarida ishtirok etish: Bolalar kichik uy ishlarini bajara olishlari kerak, masalan, o'yinchoqlarni yig'ish, taom tayyorlashda yordam berish, gul sug'orish va h.k.

- O'yin orqali mehnat faoliyati: Bolalar uchun mehnat faoliyatini o'yin shaklida tashkil qilish ularni ko'proq jalb qiladi va mehnat qilishni qiziqarli qiladi. Masalan, "Qishloq xo'jaligi" o'yinida bolalar o'rtasida tasavvur qilingan bog' yaratish, o'simliklarni parvarish qilish yoki "Kichik oshpaz" o'yinida taom tayyorlash orqali ular mehnat va jamoaviy ishlash tajribasini orttiradi.

- Tabiat bilan ishlash: Tabiatga oid faoliyatlar, masalan, bog'da ishlash, gul ekish yoki daraxtlarni sug'orish bolalarda tabiatga nisbatan hurmat va uni saqlash mas'uliyatini rivojlantiradi.

Bolalar uchun mehnat faoliyati qiziqarli va o'yin tarzida tashkil etilishi kerak. Masalan, bolalar kichik guruhlariga bo'linib, birgalikda ishlarni bajarishadi, bu esa jamoada ishlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mehnat jarayonida bolalarga bir-birlariga yordam berish, birgalikda ishlash, sabr-toqat va mehnatsevarlik kabi axloqiy qadriyatlarni o'rgatish mumkin. Masalan, bolalar o'zaro o'ynab ishlashar ekan, ular rahm-shafqat, hamkorlik va hurmat kabi his-tuyg'ularni rivojlantiradilar.

Bolalar o'z ishlarini bajarib, natijaga erishganlarida ularni rag'batlantirish va ularga mukofot berish kerak. Bu, ularga mehnat qilishning ijobiy tomonlarini ko'rsatadi va mehnatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Bolalarga kichik vazifalarni mustaqil bajarayotganida, ularga kerakli yordamni ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash muhim. Bu orqali ular o'ziga ishonch hosil qilishadi va mustaqil fikrlashni o'rganadilar.

Mehnat faoliyati bolalarda quyidagi axloqiy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi:

- Mas'uliyat: Bolalar kichik vazifalarni bajarishda mas'uliyatni o'rganadilar. Masalan, gulni sug'orish yoki o'yinchoqlarni yig'ishdagi mas'uliyat ularga o'zining ishlariga e'tibor qaratish va ularni bajara olishni o'rgatadi.

- Sabr-toqat: Mehnat faoliyati bolalarga sabr qilishni va yengillik bilan ishlashni o'rgatadi. Ular bajarilishi kerak bo'lgan ishlarni oxiriga yetkazish uchun o'zlarining sabr-toqatlarini sinab ko'rishadi.

- Mehnatsevarlik: Bolalar mehnat jarayonida muvaffaqiyatni sezib, mehnatning ijobiy tomonlarini anglay boshlaydilar. Ular o'z mehnatlari orqali qanday natijalarga erishishni ko'rib, mehnatsevarlik va mehnatga mehr qo'yishni o'rganadilar.

- Jamoaviylik va hamkorlik: Birgalikda ishlash bolalar o'rtasida jamoa ruhini rivojlantiradi. Ular bir-biriga yordam berish, vazifalarni birgalikda bajarish va muvaffaqiyatlarga erishishda o'zaro hamkorlik qilishni o'rganadilar.

Mehnat faoliyatini tashkil qilishda ba'zi asosiy prinsiplarni e'tiborga olish zarur:

- Qiziqarli va o'rgatishning qulayligi: Bolalar uchun mehnat faoliyatini o'rgatish o'yin shaklida bo'lishi kerak. O'yin orqali ular xohlagan vazifani qiziqarli va quvnoq tarzda bajaradilar.

- Yoshga mos vazifalar: Bolalarga ularning yoshiga mos vazifalarni berish kerak. Masalan, 3-4 yoshli bolalar oddiy o'yinchoqlarni yig'ish va o'zlarining kiyimlarini o'rashni o'rganishi mumkin, 5-6 yoshdagi bolalar esa qo'shimcha ravishda oddiy taom tayyorlashda yoki gul ekishda yordam bera olishadi.

- Rag'batlantirish va tan olish: Bolalar o'z mehnatlari uchun rag'batlantirilishi kerak. Ularga mukofotlar yoki shunchaki maqtovlar berish orqali ularning mehnatga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etishda tarbiyachilar va ota-onalarning roli juda katta. Ular bolalarga yordam ko'rsatish, ish jarayonini kuzatish va kerakli vaqtida maslahatlar berish orqali bolalarning mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil qilishlari mumkin. Shuningdek, ular bolalar uchun motivatsiya va rag'batlantirish manbai bo'lishi, ularning mehnatga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishda faol ishtirok etishlari zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnat faoliyatini amalga oshirishning foydalari quyidagilardan iborat:

- Ruhiiy rivojlanish: Mehnat faoliyati bolalarning o'z-o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va muvaffaqiyat hislarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Ijtimoiy ko'nikmalar: Jamoa ishlari orqali bolalar bir-biriga yordam berish, o'zaro muloqot qilish va hamkorlik qilishni o'rganadilar.

- Sog'lom turmush tarzini shakllantirish: Bolalar mehnat orqali o'zlarining jismoniy faolliklarini oshirib, sog'lom turmush tarziga oid odatlarni shakllantiradilar.

- Axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish: Mehnat faoliyati orqali bolalar axloqiy qadriyatlar, mas'uliyat va mehnatsevarlik kabi muhim sifatlarni o'rganadilar.

Bolalarga mehnatning jamiyatdagi ahamiyatini tushuntirish orqali ular o'z ishlarining boshqalar uchun foydali ekanini anglashadi. Masalan, ular bog'chada o'ynash yoki toza muhit yaratishda o'z hissalarini qo'shganini bilishadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarga mehnat faoliyatini o'rgatish, ularga mas'uliyat, mehnatsevarlik, hamkorlik va sabr-toqat kabi axloqiy sifatlarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalar bilan birgalikda faoliyatlarni tashkil etishda ularga yengil va qiziqarli o'yin shaklida ta'lim berishga harakat qilishlari kerak. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarga mehnat qilishning ijobiy tomonlarini ko'rsatish orqali ularning mehnatga bo'lgan munosabatini shakllantirishda o'z vazifalarini samarali bajarishlari mumkin. Bu yoshda bolalarga berilgan mehnat faoliyati nafaqat axloqiy jihatdan rivojlanishlariga, balki kelajakda mustaqil va ijtimoiy faollikka ega bo'lishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Egamberdiyeva "Ijtimoiy pedagogika" O'quv qo'llanma.2009 y.
2. K.Turg'unboyev, M.Tolipov, I.Oxunov "Ijtimoiy pedagogika asoslari" 2008 y.
3. X.Meliyev, O.Jamoldinova "Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati" O'quv qo'llanma 2021 y.
4. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).

5. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
6. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
7. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
8. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
9. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA AXLOQIY TARBIYANING UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Abdiyeva Dilshoda Davron qizi "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida axloqiy tarbiya uzluksiz ta'lim tizimining muhim bir qismi sifatida qaraladi, chunki bu yosh bolalarda axloqiy va ma'naviy fazilatlarni shakllantirishning boshlang'ich bosqichidir. Axloqiy tarbiya nafaqat bolalarning to'g'ri va adolatli xulq-atvorini rivojlantirishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy muhitga moslashishiga va kelajakdagi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Uzluksiz ta'lim tizimi — bu ta'lim jarayonining bir-biri bilan bog'langan va bir butun tizim sifatida qaraladigan shaklidir. Bu tizimda har bir bosqich o'zaro uzviy aloqada bo'lib, bir bosqichda o'rganilgan bilim va ko'nikmalar keyingi bosqichlarda mustahkamlansa, har bir yangi bosqich o'zining oldingi bosqichiga tayyorlanish sifatida ishlaydi.

Maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim va o'rta ta'limning uzluksiz tizimi doirasida, maktabgacha ta'lim bosqichi — bu ta'lim jarayonining birinchi va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda bolalarga nafaqat akademik bilimlar, balki axloqiy qadriyatlar ham o'rgatiladi, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoni va o'z atrofidagi odamlarni tushuna boshlaydilar. Bu davrda olingan axloqiy ta'lim bolaning keyingi ijtimoiy hayoti, maktabdagi o'qish faoliyati va hayotining asosini tashkil etadi. Axloqiy tarbiya nafaqat bolalarning to'g'ri va adolatli xulq-atvorini rivojlantirishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy muhitga moslashishiga va kelajakdagi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo'lishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiya, bolalarning shaxsiy rivojlanishiga va jamiyatda to'g'ri va o'rnatilgan insonlar bo'lib o'sishiga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z shaxsiyatini rivojlantirayotgan bir davrda bo'ladi. Bu bosqichda bolalar axloqiy qadriyatlarni o'rganish va ularga mos keladigan xulq-atvorni shakllantirish orqali o'zlarining ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishini boshlaydilar. Shuningdek, ular odob-axloq me'yorlari, hurmat, rahmshafqat va boshqalar kabi asosiy axloqiy tushunchalarni o'rganadilar.

Axloqiy tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarga quyidagi muhim fazilatlarni o'rgatishga yo'naltirilgan:

- Boshqalarni hurmat qilish va qadriga yetish: Bolalar boshqalar bilan o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirishi kerak. Bu, nafaqat ularning yaqin

atrofidagi kattalar bilan, balki tengdoshlar va hatto begona odamlar bilan ham to'g'ri munosabatlar o'rnatishlariga yordam beradi.

- Adolat va halollik: Bolalarga adolatli bo'lish va halol xulq-atvorni o'rgatish, ular o'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan solishtirganida adolatni tushunishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ularning shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatlarini his qilishlariga yordam beradi.

- Rahm-shafqat va yordamsevarlik: Maktabgacha yoshdagi bolalar rahm-shafqat, yordam berish va boshqalarga e'tibor berish kabi ijtimoiy fazilatlarni o'rganishlari kerak. Bu fazilatlar bolalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga va jamoa ichidagi ijtimoiy birligini oshirishga xizmat qiladi.

- O'zini tutish va ijtimoiy qoidalarga rioya qilish: Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z xulq-atvorlarini boshqarishni, turli vaziyatlarda o'zini tutishni o'rganishlari kerak. Bu ularning kelajakda ijtimoiy qoidalarga, yuridik me'yorlarga va axloqiy prinsiplarga rioya etishlarini ta'minlaydi.

- Mas'uliyat va mehnatsevarlik: Bolalarga o'z qarorlarining natijalarini anglash va mas'uliyatni olishni o'rgatish, kelajakda ularni mustaqil va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllantiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida axloqiy tarbiya o'qituvchilar tomonidan turli metod va shakllarda amalga oshiriladi:

- O'yinlar orqali tarbiya: O'yin — maktabgacha ta'limning eng muhim vositalaridan biridir. O'yin jarayonida bolalar o'zlarini erkin ifodalashadi, boshqalar bilan hamkorlik qilishadi va birgalikda muammolarni hal qilishadi. Bu jarayon orqali bolalarga axloqiy qoidalar va xulq-atvor me'yorlari o'rgatiladi. Bolalar o'yinda va faoliyatlarda ko'p narsalarni o'rganadilar. Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinlar va guruhviy faoliyatlar yordamida bolalarga to'g'ri va noto'g'ri xulq-atvorlarni tushuntirish, rahm-shafqat va yordam berish kabi axloqiy qadriyatlarni singdirish mumkin.

- Ertaklar va hikoyalar: E'tiborli ertaklar va hikoyalar bolalarga axloqiy saboqlarni yetkazishning samarali usulidir. Har bir ertakning ma'nosi, saboqlari va ularning hayotga ta'siri bolalar uchun o'rnak bo'lishi mumkin. Masalan, mehr-muhabbat, adolat va haqiqiy do'stlik haqida so'zlaydigan hikoyalar bolalarda shunday xulq-atvorlarni rivojlantiradi.

- Didaktik o'yinlar va mashqlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun didaktik o'yinlar axloqiy qadriyatlarni o'rgatishda samarali bo'ladi. Bu o'yinlar yordamida bolalar o'zaro yordam berish, adolatli bo'lish, o'zini boshqarish kabi fazilatlarni o'rganadilar. Bolalar adabiyotini, ayniqsa ertaklar va hikoyalarni o'qish orqali, ularga axloqiy saboq berish mumkin. Har bir ertak yoki hikoyaning bir sababi va xulosa qismi bolalarga axloqiy darslarni berish imkonini yaratadi.

- Modellar va namuna ko'rsatish: Ota-onalar, tarbiyachilar va ustozlar bolalar uchun axloqiy xulq-atvorning eng yaxshi namunasi. Bolalar kattalarning xatti-harakatlarini ko'rib, o'rganadilar, shuning uchun kattalar o'zlari ham to'g'ri xulq-atvorni namoyish etishlari zarur.

- Suhbatlar va muhokamalar: Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan axloqiy masalalar yuzasidan suhbatlar o'tkazish, ular bilan turli vaziyatlarni muhokama qilish, qanday xulq-atvor to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tushuntirish ham muhim. Maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga yaxshi namuna ko'rsatib, ular bilan ijobiy muloqotlar orqali axloqiy tarbiya berishlari kerak. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarga hurmat va mehr-muhabbat ko'rsatishlari, to'g'ri xulq-atvor va muomala qoidalarini amalda ko'rsatishlari zarur.

Maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiya berish, nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishiga, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga ham xizmat qiladi. Yosh bolalar axloqiy asoslarda shakllanadigan ijtimoiy qadriyatlar jamiyatning ahloqiy asoslarini yaratadi. Maktabgacha ta'limdagi axloqiy tarbiya quyidagi asosiy jihatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

- Jamoaviy ruhni rivojlantirish: Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar o'rtasida jamoa ruhini shakllantirish, bir-birini qo'llab-quvvatlash va umumiy maqsadga erishish uchun birga ishlashni o'rgatish.

- Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Axloqiy tarbiya yordamida bolalar o'zaro munosabatlar, guruhda ishlash va boshqalar bilan do'stona aloqalar o'rnatish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Axloqiy tarbiya bolalarga jamiyatda o'z o'rnini topish, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatish va o'zaro hurmatni mustahkamlashni o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, ular maktabda va undan keyin hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

- Mas'uliyatli shaxslar yetishtirish: Maktabgacha ta'limdagi axloqiy tarbiya bolalarda kelajakda jamiyatga foydali va mas'uliyatli shaxslarni shakllantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga turli axloqiy qadriyatlar haqida ma'lumot berish va ulardan qanday foydalanish kerakligini tushuntirish muhimdir. Bolalarga o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishni o'rgatish orqali ular o'z xulq-atvorini yaxshilashga va yanada ijobiy shaxsiyatga ega bo'lishga yordam beriladi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiya uzluksiz ta'lim tizimining muhim bosqichini tashkil etadi. Bu davrda bolalarda axloqiy qadriyatlar va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, ularga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish nafaqat ularning keyingi ta'lim bosqichlarida, balki kelajakdagi hayotlarida ham muvaffaqiyatli bo'lishlariga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika" darslik.2013 y.

2. M.Hakimova, M.Ma`rufova “Bolalarni ijtimoiy moslashuvi” 2021 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Babayeva D.R. Nutq o`stirish nazariyasi va metodikasi. O`quv qo`llanma.T.: TDPU, 2017.
10. Yo.Irisbayeva “Bolalarni maktabga tayyorlash” o`quv slubiy qollanma 2019 y.
11. www.mdo.uz – O`zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta`lim vazirligi sayti.
12. <http://www.lex.uz>– O`zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma`lumotlar milliy bazasi sayti.

O'YINCHOQLAR ASOSIDA AQLIY RIVOJLANTIRISH*Jalilova Ma`suda Abdumannop qizi**Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi yo'nalishi 4-kurs talabasi*

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan ishlashda badiiy so'z katta o'rin tutadi. Bolalar xalq ertaklari, she'r, hikoyalar eshitishni yaxshi ko'radilar. Bolalar adabiyoti, avvalo o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy obrazlarining go'zalligiga, tilning ifodaliligi, she'riy so'zlarning musiqaviyligi bilan bolalarga quvonch baxsh etadi. Ayni vaqtda u bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Buyuk rus demokratik V.G. Belinskiy bolalar kitobi tarbiya uchun yoziladi, «Tarbiya – buyuk ish, u insonning taqdirini hal qiladi» - degan edi. Badiiy adabiyotning qimmatini bolaning har bir jihatdan o'sishiga ta'sir ko'rsatishidir. Badiiy adabiyot bolaga jonajon o'lka tabiatining kishilarning mehnati va hayotini, ularning qilayotgan ishlari va ko'rsatayotgan qahramonliklarini, bolalar hayotidan olingan voqyealar, bolalarning o'yinlari, ermaklari va qilayotgan mehnatlarini himoya qilib beradi. Kishilarning ichki dunyosini yoritib, ularning xarakterlari, his-tuyg'ulari, xatti-harakatlarini, shuningdek, tasvirlangan hodisalarga yozuvchining munosabatini ko'rsatib, badiiy adabiyot asarlari bolani hayajonlanishga, asar qahramonlariga achinishga yoki ularni qoralashga majbur qiladi. Eng yaxshi badiiy adabiyot asarlari bolalarda biror narsaga yaxshi-yomon, adolatli-adolatsiz, to'g'ri-noto'g'ri deb, o'zlariga xos bir yordam beradi. Bolalar kitobning qiziqarli mazmuni do'stlik, halollik, mehnatsevarlik, o'rtoqlik namunalarini ko'rsatadi. Bolalar badiiy adabiyot asarlari estetik jihatdan tarbiyalashga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Badiiy asarlarning yorqin obrazlari, jonajon tabiatning shoirona manzaralari, she'rlarning musiqaviyligi, tilning o'tkirligi, ifodaliligi bolalarga yoqadi. Bolalar badiiy so'z qudratini his etadilar, uncha katta bo'lmagan ertaklar, xalq ashula hamda she'rlarini tez va osongina eslab qoladilar. Badiiy so'zga muhabbatni ilk yoshdan boshlab tarbiyalab borish zarur, bola bog'chadan maktabga ana shu muhabbat bilan o'tadi va keyinchalik Vatan adabiyotini sevadigan bo'lib qoladi. Xalq, og'zaki ijodi – ertaklar, topishmoqlar, maqollar, qo'shiqlarning ko'plari uzoq o'tmishda va hozirgidan tubdan farq qiladigan voqyeligidan tubdan farq qiladigan turmush sharoitida yaratilgan xalq ijodi asarlaridan faqat tarbiya vazifalariga javob beradiganlari tanlab olinadi.

Bolalar ertak va hikoyalarda mehribonlik, odob-axloqni o'rganadi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda hayrixoh bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-xiyalga nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi. O'zbek xalq ertaklaridan tashqari ko'pgina rus xalq va

mamlakatimizdagi boshqa xalqlar ertaklari ham bolalarga o'qib beriladigan ertaklar jumlasiga kiradi. Rus mumtoz adabiyoti namoyondalaridan A.S.Pushkin, N.A. Nekrasov, L.N. Tolstoy, K.D. Ushinskiy va boshqalarning asarlari bolalarga o'qib berish dasturiga kiritilgan. O'zbek yozuvchilari, shoirlari bolalar uchun juda ko'p ajoyib asarlar yaratganlar. Bu G'.G'ulom, N. Orifjonov, I. Muslim, P. Mo'min, Sh. Sa'dulla, Q. Hikmat, Q. Muhammadiy va boshqalarning asarlari – bolalarga o'qib beriladigan asarlarning eng boy manbasi hisoblanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga bag'ishlangan adabiyotlar ro'yxatidan rus yozuvchilari va shoirlari: V. Mayakovskiy, A. Kononov, S.Mixalkov, A. Gaydar, K. Chukovskiy va boshqalarning tarjima qilgan asarlari keng o'rin olgan. Bu ro'yxatga chet el yozuvchilari Sh. Perro, X.K.Andersen va boshqalarning ertaklari ham kiradi. Bolalarga o'qib beriladigan asarlar doirasiga har xil janrdagi asarlar: hikoya va povestlar, proza hamda she'r shaklidagi ertaklar, dostonlar, xazil she'rlari, topishmoqlar, masallar kiradi. Bolalar bog'chasi dasturida ko'rsatilgan asarlarning ko'pchiligi bolalar adabiyotining oltin fondini tashkil etadi. Har yili bolalar uchun yangi kitoblar nashr etib turiladi. Tarbiyachi bosmadan chiqayotgan kitoblarni kuzatib borishi, jurnallardagi tanqidiy maqolalarni o'qishi va bolalar kitoblarining muhokama etilishida ishtirok etishi kerak. Tarbiyachi har bir yosh guruhida bolalarni juda ko'p bolalar badiiy adabiyoti asarlari bilan tanishtirib borishi lozim. Bolalar bog'chasining muhim vazifasi bolalarning asarlar mazmunini o'zlashtirib olishlariga, ularni to'g'ri tushunishlariga erishishdir. Bolalar asarlarning bir qismini yod olishlari, bir qismini esa matnga yaqinroq qilib aytib bera olishlari lozim. Tarbiyachi bolalarda adabiy asarni idrok qilish ko'nikmasini tarkib toptiradi. Bola asarni tinglayotib, uning mazmunini o'zlashtiribgina qolmay, balki muallif tasvirlayotgan his-tuyg'ular va kayfiyalarni his etishi ham lozim. Bolalar bog'chasida asarning mazmuni va formalarini analiz qilishning ba'zi elementlari ham tarkib toptiriladi. Har bir bola maktabga o'tish paytida asarda hikoya qilangan asosiy qahramonlarni aniqlay olishi, ularga nisbatan o'z munosabatini (kimning nima uchun yoqqanini) ayta bilishi, asarning formasini aniqlay bilishi (she'r, hikoya, ertak) lozim. Bolalarda birgalashib eshitish malakalarini, uyushqoqlik bilan savollarga javob berish va o'qib berilgan asar asosida savollar berish, illyustrasiyani diqqat bilan ko'zdan kechirish, kitobga yaxshi munosabatda bo'lish ko'nikmalarini tarbiyalash zarur. Bog'cha bolalarda kitobga berilish, bilishga qiziqish, tinglangan asar haqidaga taassurotlarni o'rtoqlashish istagi va ko'nikmasini tarbiyalashi lozim. Bolalar kitobi bolaga tushunarli bo'lgan, uning aqli va qalbiga yetib borgan, ya'ni bola yozuvchining hikoya qilayotgan narsasini tushunadi hamda his eta olgan taqdiridagina u o'zining tarbiyaviy rolini bajaradi. Tarbiyachilar bolalarning asarlar haqidagi bilimlarini mustahkamlab borish uchun oldingi yosh guruhlarida ularning qaysi asarlar bilan tanishganlarini bilishlari kerak. Buning uchun yil boshida oldingi guruh dasturini ko'rib chiqish va takrorlash materialini belgilab olishi lozim. Tarbiyachi taqvim-reja

tuzish paytida yaqin bir-ikki hafta ichida bolalarga o'qib beradigan asarlarini tavsiya ro'yxatidan belgilab oladi. Bunda u bolalarda his-tuyg'u va xulq-atvorni, tevarak-atrofga har xil qiziqish hamda munosabatlarni tarkib toptirishdek muhim tarbiyaning umumiy vazifalariga amal qiladi. Bolalarning qiziqqan narsalarini, ularning o'zaro munosabatlarini, o'yinlarini kuzatish yaxshi kitob tanlashga ancha yordam beradi. Har bir asarni tevarak-atrofdaga ma'lum hodisalar bilan bog'lash va o'sha vaqtdagina o'qib berish lozim, deb o'ylash noto'g'ri. Albatta, kitobdagi hodisalarga bog'liq mavzuni o'qib berish kerak. Lekin boshqa vaqtda ham bunday kitob o'qishni o'tkazish lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining o'yinchoqlar orqali ertaklar tuzish mumkin. Bolalar bir-birining o'yinchoqlariga qarab hikoyalar tuzishadi. Bolalar oilasida va o'zlari ko'rgan mavzuda ertak aytishi mumkin.

O'yinchoq - bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlab ularga yo'ldosh, quvonch manbaidir. O'yinchoq bolaning o'ynashi uchun mo'ljallangan va boshqa maqsadlarda foydalanilmaydigan buyum hisoblanadi. Unda buyumlarning tipik xususiyatlari umumiy tarzda aks etadi. Pedagog A.S. Makarenko, «O'yinchoq o'yinning «material asosi», o'yinchoq o'yinni yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga ta'sir ko'rsatadi», - deb ta'kidlaydi. Rus pedagoglari o'yinchoq bolalarga atrofdagi mavjud voqelikni o'rganishga yordam beradigan, ranglar, buyumlar ko'lamini ularning materiallarini farqlash malakasini rivojlantiruvchi vosita deb ta'kidlab, bola dunyoqarashini kengaytirishdagi ahamiyatini ko'rsatib berdilar. Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bular bolaning sensor qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O'yinchoqlar bolalarning nutqiy faolligini uyg'otadi, lug'at boyligini oshiradi, ularda tahlil qilish, yaxlit holatga keltirish, umumlashtirish, taqqoslash, tavsiflash, diqqatni jamlash kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi. O'yinchoq bolalarda – ma'naviy-axloqiy tuyg'ularni (mehribonlik, avaylash, e'tiborlilik) shakllantiradi, atrof-muhitga ijobiy munosabatni uyg'otadi. O'yinchoqlar tanlashda bolaning yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, istaklari hisobga olinadi. Maqsadga qaratilgan bunday yondashuv – o'yinchoq tanlashga bo'lgan talabni yanada oshiradi. Asosan, pedagogik, gigienik, badiiy talab orqali o'yinchoq tanlanadi. Pedagogik talab. O'yinchoq obrazi va mazmunining bola tarbiyasiga muvofiqligi; jamiyatimiz g'oyasi nuqtai nazariga mos kelishi, g'oyaviy jihatdan qimmatli bo'lishi pedagogik talabning muhim belgisi hisoblanadi. O'yinchoq bolada olijanob tuyg'ularni uyg'otishi, boshqa millat bolalari bilan do'stona munosabatlarni tarbiyalash, voqelikka nisbatan olijanob tuyg'ular uyg'otishi, ijobiy, axloqiy tajriba to'plashga yordam berishi lozim. Bolaning faollikka bo'lgan intilishini qoniqtirishi va uni uyg'otishi kerak. Obrazli o'yinchoq real haqiqatni ifoda etadi, buyum, uning xususiyatlari va hayotdagi ahamiyatini aks ettiradi. O'yinchoqning dinamiklik xususiyati undan ko'p marotaba rejali tarzda foydalanish imkonini yaratadi. To'g'ri tanlangan o'yinchoq - bolaning jismoniy,

axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o'yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta'sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo'lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi. O'yinchoqlar bolalarda doimo ham ijobiy ta'sir ko'rsatmasligi ham mumkin. Ba'zi o'yinchoqlar bolalarni duyo qarashlarni, xarakterlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'yinchoq bolani quvontiradi, atrofdagilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o'ynash tuyg'usini uyg'otadi va ijobiy his-tuyg'ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg'ularni shakllantirishda qo'g'irchoq muhim ahamiyatga ega. Milliy qo'g'irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo'lgan tengdoshlariga bo'lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San'atni birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo'lgan o'yinchoq estetik hislar va kechinmalarni uyg'otadi, estetik tarbiyani to'plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o'rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo'lgan halq o'yinchoqlarining ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim. O'yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va bolaning faol harakatga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvofiqlashtirishini rivojlantiradi. Ilk yoshdagi bolalarga mo'ljallangan ko'p o'yinchoqlar (shaqildoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshq.) bolada ko'rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlar harakatlari va buyumli harakatlarni o'stirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning eng sevimli narsa bu uning o'yinchoqi hisoblanadi. Bolalar shu o'yinchoqlarga qarab o'zlarining fantaziyasiga qarab hikoya va ertaklar to'qishadi. Bolalarga turli xil predmetlar orqali ham hikoyalar o'rgatishsa bo'ladi. Pedagog bolalarga predmetlarni va o'yinchoqlarni tushuntirishi va ular ishtirokida ertaklar aytishi va bolalardan savol tariqasida so'rashi kerak. Bolalardagi ravon nutqini ham rivojlantirishi va shakllantirishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarda she'rlar aytish, tez aytish, maqollar, topishmoqlar orqali bolalarning so'z boyligi oshadi. Bolalarda dunyo qarashi kenagayadi va fikrlash qobiliyati tez va oson bo'ladi. Ota- onalar bolalariga o'yinchoq olib berayotganda uning ko'rinishi, xususiyati, bolaga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi lozim. O'yinchoqlar bolalarning aqliy va axloqiy jihatda tarbiyalaydi. O'yinchoqlarni ko'proq milliyligimizga mos va xos bo'lishi va o-ta onalar oo'yinchoq olayotganda shu xususiyatiga qarashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. "Nutq o'qitish" T.: 2009 – 100 -163 b
2. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G'., Boqiyeva H. husnixat va uni o'qitish metodikasi T. D.T.U, 2009 y 70 b

3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar*, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In *Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста* (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. *Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации*, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.
9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (9), 99-102.

INTERNATIONAL PROGRAM'S EFFECTS ON THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

*Andijan State Institute of Foreign Languages
English philology, teaching methodology
and Faculty of Translation Studies
Guiding and interpreting activities
Student of group 301 Tokhtasinova Gulsanam
Scientific supervisor: Ahmedov Azimjon.*

Abstract: International assessment programs like PISA, TIMSS, and PIRLS significantly influence national education systems, offering both opportunities and challenges. While these programs provide valuable comparative data, highlighting areas of strength and weakness and driving reform, they also raise concerns. The pressure to improve rankings can lead to curriculum narrowing, "teaching to the test," increased student and teacher stress, and exacerbation of existing inequalities. This article explores the complex interplay between these international assessments and national education systems, analyzing both positive impacts, such as improved accountability and knowledge sharing, and negative consequences, such as a potential focus on narrow skills at the expense of broader educational goals. Ultimately, effective utilization of these assessments requires a nuanced approach that prioritizes holistic development and equitable access to quality education.

Key words: PISA, TIMSS, PIRLS ,International rankings, Benchmarking, Global competitiveness, National education systems, Educational reform, Curriculum development, Accountability, Transparency, Educational challenges ,Holistic development, Teaching to the test.

The Impact of International Assessment Programs on National Education Systems: A Complex Relationship

International assessment programs, such as PISA (Programme for International Student Assessment), TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study), and PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), have become increasingly influential in shaping national education systems worldwide. While these programs aim to provide comparative data on student achievement and identify areas for improvement, their impact is multifaceted and often complex, leading to both positive and negative consequences.

Positive Impacts:

Raising Standards and Identifying Weaknesses: A primary benefit is the provision of objective data on student performance across different countries. This

allows nations to benchmark their educational systems against international standards, highlighting areas of strength and weakness. Identifying lagging areas in specific subjects like mathematics or reading literacy can prompt targeted reforms and policy changes.

Driving Educational Reform: The pressure to improve performance in international assessments can act as a catalyst for educational reform. Governments may invest more heavily in education, implement new curricula, and provide professional development for teachers to address identified deficiencies.

Promoting Accountability and Transparency: International assessments increase transparency and accountability within education systems. Public awareness of a country's relative performance can put pressure on policymakers to address educational challenges and improve outcomes.

Facilitating International Collaboration: Participating in international programs fosters collaboration and knowledge sharing among educators and researchers globally. Best practices can be identified and adapted to suit specific national contexts.

Influencing Curriculum Development: The content and skills assessed in these programs can indirectly influence curriculum development, encouraging a focus on key competencies and skills deemed important for global competitiveness.

Negative Impacts:

Teaching to the Test: A significant concern is the potential for "teaching to the test," where educators focus excessively on preparing students for specific assessment questions, rather than fostering deeper understanding and critical thinking skills. This can lead to superficial learning and a lack of genuine knowledge retention.

Increased Pressure on Students and Teachers: The competitive nature of international rankings can create significant pressure on students and teachers. This can lead to stress, anxiety, and burnout, negatively affecting both mental and physical well-being.

Cultural Bias: International assessments may not fully account for cultural differences in learning styles and educational contexts. This can lead to biased results and misinterpretations of national performance. The instruments themselves may not be culturally appropriate for all participants.

Unequal Resource Allocation: The pursuit of higher rankings can exacerbate existing inequalities within and between educational systems. Wealthier nations or regions may have more resources to invest in preparing for these assessments, leading to an even greater gap between high and low-performing areas.

Nowadays, there is a lack of attention and a decrease in motivation towards education in many schoolchildren and students. How international assessment programs can have a motivational impact on this problem involves a complex set of issues.

When evaluating the motivational value of international evaluation programs, the following aspects should be considered:

Positive effects:

A sense of competitiveness: International assessment programs allow pupils and students to test their knowledge and skills in an internationally assessed environment. The results of such evaluation show the development in their knowledge and skills, which positively affects their self-esteem and self-confidence. The sense of competitiveness encourages them to participate more actively in the educational process.

Understanding Standards and Objectives: International Assessment Standards help students understand what they are expected to achieve and what the specific learning objectives are. Encourages them to take steps to achieve goals, identify their strengths and weaknesses, and develop effective learning strategies.

Sense of achievement: Successful assessment results create a positive attitude and motivation towards learning in pupils and students. High grades give them confidence in their interests and abilities, which motivates them to focus even more on their studies.

International learning: International assessment programs allow students to experience and interact with other cultures and education systems around the world, which can increase motivation to learn.

Conclusion:

International assessment programs offer valuable data and insights that can inform educational policy and practice. However, their impact is not without its limitations and potential downsides. To maximize the benefits and mitigate the risks, it's crucial for countries to:

Use the data strategically: Interpreting assessment results carefully and avoiding over-reliance on rankings is essential.

Focus on holistic development: Maintaining a balanced curriculum that promotes critical thinking, creativity, and well-rounded education is crucial.

Promote equitable access to quality education: Addressing inequalities within education systems is vital to ensure fair and meaningful comparisons.

Foster professional development: Equipping teachers with the necessary skills and resources to effectively utilize assessment data for improved teaching practices is essential.

By adopting a balanced approach, nations can harness the potential of international assessment programs to improve their education systems while minimizing the negative consequences. The key lies in recognizing these programs as tools for improvement, not ultimate measures of success.

References:

1. “Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Hooper, M. (2020)”. TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. [Link to Report](<https://timssandpirls.bc.edu/timss2019/international-resultstimss.html>)
2. “Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Hooper, M. (2016)”. TIMSS 2015 International Results in Mathematics and Science. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center. [Link to Report](<https://timssandpirls.bc.edu/timss2015/international-resultstimss.html>)
“Martin, M.O., Mullis, I.V.S., & Foy, P. (2016)”. The TIMSS 2015 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
3. [Link to Frameworks](<https://timssandpirls.bc.edu/timss2015/frameworks.html>)
4. “OECD (2020)”. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing. (Provides context on international assessments) [Link to PISA](<https://www.oecd.org/pisa/publications/pisa-2018-results.htm>)
5. “Baker, D.P., & LeTendre, G.K. (2005)”. National Differences, Global Connections: Conceptual Frameworks for Comparative Education. Stanford University Press. (Discusses the implications of international assessments including TIMSS.)
6. “National Center for Education Statistics (NCES)”. The Condition of Education 2020. Washington, D.C.: U.S. Department of Education. (Includes data related to international assessments.)

Web-sites:

- 1) <https://www.wikipedia.org/>
- 2) <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html>

ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШ ШАРТНОМАЛАРИНИ ТУЗИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Наримбетов Халилло

*Тошкент давлат транспорт университети
иқтисодиёт факултети 4-курс босқичи талабаси*

АННОТАЦИЯ

Тадқиқот ишида Ўзбекистон Республикасида темир йўл транспортида хизматлар кўрсатишнинг аҳамияти, назарий-ҳуқуқий асослари ва ўзига хос жиҳатлари, миллий қонунчиликда акс эттирилиши ҳамда айрим концептуал масалалар, хизматлар кўрсатишда аутсорсингдан фойдаланиш ва унинг истиқболлари, фуқаролик-ҳуқуқий муаммолар ва уларга ечим сифатида таклиф-тавсиялар хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: фриланс, фрилансер, аутсорсинг, аутстаффинг.

АННОТАЦИЯ

В исследовательской работе рассмотрены значение оказания услуг на железнодорожном транспорте в Республике Узбекистан, его теоретико-правовые основы и особенности, его отражение в национальном законодательстве и некоторые концептуальные вопросы, использование аутсорсинга при оказании услуг и ее перспективы, дается мнение по гражданско-правовым проблемам и предложениям по их решению.

Ключевые слова: фриланс, фрилансер, аутсорсинг, аутстаффинг.

ABSTRACT

The research work examines the importance of the provision of services in railway transport in the Republic of Uzbekistan, its theoretical and legal foundations and specific aspects, its reflection in national legislation and some conceptual issues, the use of outsourcing in the provision of services and its prospects, an opinion on civil-legal problems and suggestions as a solution to them is conducted.

Key words: freelance, freelancer, outsourcing, outstaffing.

I. Кириш қисм

Темир йўл транспортида хизматлар кўрсатишнинг ривожланиши мамлакат келажаги ва тараққиётида ўз ўрнига эга ҳисобланади. Ривожланган давлатларнинг ривожланиш сабаблари негизида ҳам кучли логистика тизими ташкил этилишининг асоси бўлган темир йўл тармоқлари ётади. Саноатлашиш даврида бозорларга товарларни олиб бориш, хомашё ташиш, ўзлаштирилмаган янги ҳудудларни ўзлаштиришда темир йўл тармоғидан бошқа алтернатив логистика тармоқлари мавжуд бўлмаган. Бугунги кунда оптимал алтернатив

инфраструктура тармоқлари кўпайиб, темир йўл тармоқларида хизматлар кўрсатишнинг улуши пасайган бўлса-да, ўз актуаллигини йўқотганлиги йўқ. Юртимизда ҳам ушбу соҳани такомиллаштириш устувор вазифалардан бири ҳисобланади ҳамда давлат сиёсати даражасига кўтарилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан: “Ҳар қандай иқтисод учун темир йўлнинг ўрни жуда катта. Агар шу вақтгача Хитой ёки бошқа Осиё давлатларига олиб чиқадиган темир йўл қурганимизда эди, кўшимча бозорлар пайдо бўларди, ишлаб чиқараётган маҳсулотларимиз таннари 60-70 фоизга камайган бўларди” – дея фикр билдирилиб, ушбу йўналишда ислохотлар зарурлиги таъкидланди [1].

2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида: “Барча транспорт турларини узвий боғлаган ҳолда ягона транспорт тизимини ривожлантириш, йирик шаҳарлар ўртасида кунлик транспорт қатновлари асосида манзилга етиб бориш ва қайтиб келиш имкониятини яратиш. Шаҳарлараро ва шаҳар атрофи темир йўл қатновлари жозибадорлигини ошириш. Транспорт ва логистика хизматлари бозори ва инфратузилмасини ривожлантириш, темир йўл инфратузилма-сини электрлаштириш даражасини 60 фоизга етказиш ва автомобиль йўллари тармоғини жадал ривожлантириш. Транспорт соҳасида ташқи савдо учун «яшил коридорлар» ҳамда транзит имкониятларини кенгайтириш ва транзит юк ҳажмини 15 миллион тоннага етказиш” [2] мамлакатдаги мутасадди вазирликлар учун муҳим стратегик йўналиш сифатида белгиланди.

Темир йўл транспорти соҳасида корхоналарнинг самарадорлигини ошириш, кўрсатиладиган хизматлар сифатини яхшилаш, бозор муносабатларини жорий этиш аутсорсинг каби бошқарувнинг замонавий усулларидадан фойдаланишни тақозо этади.

II. Методология

Тадқиқотнинг методологик асосини умумий мантикий усуллар (таҳлил ва синтез, диалектик, умумлаштириш, аналогия, мавҳумдан конкретга ва конкретдан мавҳумга ўтиш), эмпирик тадқиқот усуллари (таққослаш, гуруҳларга тақсимлаш) ва алоҳида илмий усуллар (формал-юримик, тарихий, қиёсий-ҳуқуқий) ҳамда илмий билишнинг бошқа усулларидадан фойдаланилди.

III. Натижалар

Темир йўл транспортида хизматлар кўрсатишда аутсорсингдан фойдаланишнинг ҳуқуқий табиати таҳлил қилинади. Натижада ушбу объект билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий тартибга солувчи, қонунчиликни такомиллаштиришга ёрдам берадиган тақлифлар ишлаб чиқилади.

IV. Муҳокама қисми

Юртимизда сўнги йилларда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар темир йўл транспорти соҳасида ҳам ўз ифодасини топиб, темир йўл транспорти соҳасини ислоҳ қилиш, соғлом рақобат муҳитини яратиш, соҳага хусусий секторни кенг жалб қилиш, бизнес жараёнларини рақамлаштириш, бошқарувнинг замонавий усуллари жорий этиш ҳамда республиканинг транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 октябрда “Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспорти соҳасини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-329-сонли қарори қабул қилинди.

Мазкур қарор билан қуйидагилар: темир йўлда ташиш хизматлари бозорида рақобатни шакллантириш ва жозибador инвестиция муҳитини яратиш орқали ташиш жараёнларига хусусий инвестицияларни жалб қилиш; темир йўл соҳасини трансформация қилиш ва рақамлаштириш ишларини жадаллаштириш, хизматлар кўрсатиш жараёнининг узлуксизлиги, сифатлилиги, хавфсизлиги, барқарорлиги ва ишончилигини таъминлаш; темир йўл корхоналарининг молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш, йўловчи ва юк ташишда таннарх ва харажатларни камайтириш, операциялар самарадорликни таъминлаш борасида ҳисобдорлик ва рағбатлантирувчи муҳитни яратиш; тадбиркорлик субъектлари учун темир йўл орқали юк ташиш хизматини кўрсатувчи вагон операторларини эркин танлаш ҳуқуқини таъминлаш; темир йўл хизматларини кўрсатишда иқтисодий ва молиявий салоҳияти юқори бўлган йўналиш ва соҳаларга мустақил ривожланиш, шу жумладан маҳаллий ва халқаро молия бозорларига чиқиш ҳамда давлат кўмагисиз кредит ресурсларини жалб қилиш учун имконият яратиш; темир йўл соҳасидаги давлат улуши мавжуд компанияларда корпоратив бошқарув тизимини тубдан яхшилаш, соҳага малакали хорижий менежерлар ва мутахассисларни жалб қилиш темир йўл транспорти соҳасини босқичма-босқич ислоҳ қилишнинг устувор вазифалари этиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 358-моддасида оммавий шартнома тушунчасига таъриф берилган бўлиб, унга кўра ташкилот томонидан тузилган ҳамда унинг бундай ташкилот ўз фаолияти хусусиятига кўра ўзига мурожаат қиладиган ҳар бир шахсга нисбатан амалга ошириши шарт бўлган товарлар сотиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш соҳасидаги вазифаларини (чакана савдо, умумий фойдаланишдаги транспортда йўловчи ташиш, алоқа хизмати, энергия билан таъминлаш, тиббий хизмат, меҳмонхона хизмати ва ш.к.) белгилаб қўядиган шартнома оммавий шартнома дейилади. Бундай ташкилот оммавий шартнома тузишда бир шахсни бошқа шахсга нисбатан афзал кўришга ҳақли эмас, қонунчиликда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Шунингдек, ушбу моддада товарлар, ишлар ва хизматларнинг баҳоси, шунингдек оммавий шартноманинг бошқа шартлари ҳамма истеъмолчилар учун бир хил қилиб белгиланиши, қонунчиликда истеъмолчиларнинг айрим тоифалари учун имтиёзлар берилишига йўл қўйиладиган ҳоллар бундан мустаснолиги белгиланган.

Фуқаролик Кодексининг 359-моддасига кўра, шартномада унинг айрим шартлари тегишли турдаги шартномалар учун ишлаб чиқилган намунавий шартлар билан белгиланиши назарда тутилиши мумкин. Шартномада намунавий шартларга ҳавола қилинмаган ҳолларда бундай намунавий шартлар тарафларнинг муносабатларига иш муомаласи одатлари сифатида қўлланилади. Намунавий шартлар намунавий шартнома ёки ушбу шартларни ўз ичига олувчи бошқа ҳужжат шаклида ифодаланиши мумкин.

Темир йўл транспорти хизматлари кўрсатиш шартномаси ҳуқуқий табиатига кўра оммавий шартнома бўлиб, уни тузишда тарафлар эркиндирлар. Лекин, шартноманинг шартлари намунавий эканлиги боис тарафлар унинг шартларини танлашда эркин эмаслар. Истеъмолчида танлаш имконияти мавжуд эмас. У намунавий шаклдаги шартномани қабул қилиб хизматлардан фойдаланиш ёки қабул қилмаса хизматлардан фойдаланмаслиги мумкин. Бошқа вариант мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 13 апрелдаги 109-сонли “Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортида йўловчилар, багаж ва юк багаж ташиш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортида йўловчилар, багаж ва юк багаж ташиш” қоидаларининг барча фойдаланувчиларга хизматлар кўрсатишда бир хил хизмат кўрсатиш ва тўловлар шартлари тақдим қилиниши, хизматлардан фойдаланувчи айрим тоифаларга кўрсатилган хизматлар учун қонун ҳужжатларига биноан тўловнинг бошқа шартлари берилиши мумкинлиги белгиланган.

Мазкур қоидаларга кўра, абонемент чиптаси вақтнинг белгиланган даври мобайнида шаҳарлараро қатновчи поездда йўловчини кўп марта ҳаракатланиши учун чипта эканлиги, йўловчига шахсан тегишли бўлган, унга поездда юриши тугагач зарур бўлган ва ташиш учун багаж вағонида чипта бўйича қабул қилинувчи буюмлар багаж ҳисобланиши, умумий фойдаланиладиган темир йўл транспортида йўловчи ташиш шартномаси тузилганлигини тасдиқловчи белгиланган намунадаги ташиш ҳужжати чипта эканлиги ўрнатилган.

Йўловчи билан ташувучи ўртасида ташиш шартномаси тузилганлиги темир йўлда ҳаракатланиш ҳужжати (чипта) билан, йўловчи багаж топширганлиги багаж квитанцияси билан тасдиқланади. Юк багаж ташиш

шартномаси тузилганлиги ва уни ташувчига топширилганлиги юк багаж квитанцияси билан тасдиқланади.

Сўнги йилларда ўз уйдан узоқда олий таълим муассасаларида таълим олаётган талабалар сонининг ошиши ва таътиллар бошланиши арафасида доимий яшаш манзилларига қайтишда енгил автомобиллар билан боғлиқ муаммоларнинг чуқурлашиши натижасида, ушбу муаммонинг ечими сифатида қоидаларнинг 16-бандига ўзгартириш киритилди. Унга кўра, йўловчи оқими ҳажми ва хусусиятига кўра вокзалларда болали йўловчилар, ҳарбий хизматчилар, ногиронлиги бўлган шахслар, уруш қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган шахслар, йўлланма бўйича кетаётган йўловчилар (ёз мавсумида), таътил берилган даврида темир йўлчилар ва талабалар учун ихтисослаштирилган чипта кассалари ажратилиши белгиланди.

Чипта кассаларида чипта сотиб олиш бўйича устунлик ҳуқуқи 10 ёшгача (бу ёшга тўлган) болали йўловчиларга, шунингдек йўлланмалар чипта кассасига тақдим қилинган ҳолда йўлланмалар бўйича санатория-курорт даволанишига бораётган 10 ёшдан катта касал болаларни кузатиб бораётган йўловчиларга, Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ва Вазирлар Маҳкамасининг масъул ходимларига, Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Президенти Давлат хавфсизлик хизмати ходимларига, Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги ҳузуридаги Транспорт назорати инспекцияси, прокуратура, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Адлия вазирлиги хизматчиларига, хизмат кўрсатиш ҳудудлари доирасида ёки хизмат сафари гувоҳномаларида кўрсатилган станцияларгача хизмат ишлари юзасидан кечиктириб бўлмайдиган йўлга чиқишларда тиббиёт ходимларига, ветеринария ва санитария-эпидемиология хизмати ходимларига, тасдиқланган телеграф чақируви билан кетаётган шахсларга, авария ёки ёнғинни бартараф этиш учун сафарбар қилинган “Саноатгеоконтехназорат” давлат инспекцияси, “Ўздавнефтгазинспекция”, газ назорати, газ, кимё, нефть, нефтни қайта ишлаш ва нефть-кимё саноати, геология хизматчиларига тақдим қилинади.

Мазкур шахслар учун (10 ёшгача ва бу ёшга тўлган болали йўловчилардан, шунингдек йўлланмалар бўйича санатория-курорт даволанишига бораётган 10 ёшдан катта касал болаларни кузатиб бораётган йўловчилардан ташқари) бўш жойлар мавжуд бўлмаганда, уларнинг розилиги билан умумий вагонларга мавжуд жойлардан ортиқ чипталар берилади.

Навбатсиз чипта сотиб олиш ҳуқуқига Совет Иттифоқи Қаҳрамонлари ва уч даражадаги Шон-шуҳрат, “Ўзбекистон Қаҳрамони”, “Соғлом авлод учун” орденлари ва “Шуҳрат” медали билан тақдирланган шахслар, уруш оқибатида ногиронлиги бўлган шахслар ва уруш қатнашчилари ҳамда уларга

тенглаштирилган шахслар, Чернобиль АЭСда авария оқибатларини бартараф этиш ишларида қатнашган шахслар, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сенаторлари ва депутатлари, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ходимлари, “Фахрий темирйўлчи” нишони билан тақдирланган шахслар эга эканлиги белгиланган.

V. Хулоса

Юқорида келтирилган вагонларни қатновга қайта тайёрлаш хизматларини “Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг иш ҳажмини камайтириш, бошқарув тизими ва жараёни назорат қилиш каби юкламалардан озод қилиш мақсадида аутсорсинг асосида бажариш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шунингдек, темир йўл транспортида йўловчиларга кўрсатиладиган бир қатор хизматлар, жумладан, йўловчиларни озиқ-овқат, ичимликлар билан таъминлаш, чипта сотиш ва бошқа бир қатор вазифаларни бажаришни аутсорсинг асосида амалга ошириш иқтисодий жиҳатдан ўз самарадорлигини кўрсатган бўлар эди.

VI. Фойдаланилган адабиётлар

1. Президент денгиз портларига чиқиш имкониятини берадиган темир йўл қурилиши ҳақида гаприди. [Электрон манбаа]: <https://yuz.uz/news/prezident-dengiz-portlariga-chiqish-imkoniyatini-beradigan-temir-yol-qurilishi-haqida-gapirdi>;
2. “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”. [Электрон манбаа]: https://president.uz/uz/pages/view/strategy?menu_id=144;
3. “Темир йўл транспортида йўловчиларга хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштириш”, Бутунов Дилмурод Баҳодирович, Эргашев Баҳромжон Олимжон ўғли, Бахритдинов Умиджон Урманович, <https://cyberleninka.ru/article/n/temir-y-l-transportida-y-lovchilarga-hizmat-k-rsatish-zharayonlarini-takomillashtirish>;
4. Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 15 апрелдаги “Темир йўл транспорти тўғрисида”ги Қонунининг 11-моддаси, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси - <https://lex.uz/acts/13081>

FALSAFA TARIXI FAN SIFATIDA

Toshboboyeva Munavvar Jalilovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika

instituti o'qituvchisi

Abdumalikova Iroda Olim qizi

Murodullayeva Maxfuza Shamsiddin qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika

instituti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada falsafa tarixi o'zida falsafiy fikr taraqqiyotini aks ettiradi. U falsafaning dunyoqarash shakli sifatida qanday paydo bo'lgani, uning muammolari, asosiy tushunchalari va prinsiplarining qanday shakllanganligi va mazmunan boyib borgani, qanday yo'nalishlarda taraqqiy etgani, bu taraqqiyot tendensiyalari nimalarda ifodalanishini tushuntiradi. Maqolada falsafa tarixining alohida fan ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: falsafa, falsafa tarixi, falsafa predmeti, gilozoizm, animatism, animism, antropomorfizm, urug'chilik sotsiomorfizmi.

KIRISH

Falsafa va falsafa tarixining o'zaro munosabati tarixiylik va mantiqiylikning birligi prinsipi asosida olib qaraladigan bo'lsa, bitta fanning ikki qirrasiga o'xshaydi: kelib chiqish va rivojlanish tarixi nuqtayi nazaridan olib o'rganilsa – u falsafa tarixi, taraqqiyoti davomida shakllangan fundamental muammolar, tushunchalar, g'oyalar, prinsiplarning sintezlangan, umumlashtirilgan, zamonaviy ruhda talqin etilgan, mantiqiy tizimga solib bayon qilingani esa nazariy sistema yoki falsafa nazariyasidir

Lekin bu holat, ayni paytda, falsafa tarixining predmeti, asosiy masalalarini aniqlashni, uni umumnazariy falsafa predmeti, muammolari, prinsiplaridan “chegaralashni” taqozo etadi. Buning uchun tafakkur taraqqiyoti, unga xos bo'lgan xususiyatlar, qonuniyatlarga, dunyoqarashning shakllanishi va evolyutsiyasi tendensiyalariga murojaat qilish lozim. Zero, falsafa predmeti, uning muammolari, fundamental tushunchalari va prinsiplari bilish, tafakkur taraqqiyoti davomida shakllana borib, turli tarixiy davrlarda jamiyat oldida turgan va hal qilinishi lozim vazifalar bilan bog'liq ravishda o'zgarishlarga uchragan. Aynan mana shu jarayon falsafa tarixini hosil qiladi, uning predmeti va muammolarini “yaratadi”.

Ijtimoiy hayot, mafkuraviy muhit bilan taqozo etiladigan falsafiy fikrlar rivoji bilishga xos bo'lgan qonuniyatlarga bo'ysunadi. Uni ifodalovchi mantiqiy vositalardan biri abstraklikdan konkretlikka qarab ko'tarilish prinsipidan iborat. Falsafiy dunyoqarashdan avval mifologiya va old falsafaning paydo bo'lishi, ularning falsafiy muammolarning shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri buni tasdiqlaydi.

Bilish tarixi shundan guvohlik beradiki, ibtidoiy ongga xos bo'lgan subyekt va obyektning keskin farqlamaslik, masalan, olamni obrazli idrok etish, uni jonlantirishga (gilozoizm), ruhlantirishga (animatizm), dunyo binosining qismlarini jonli deb hisoblashga moyillik (animizm), shuningdek, tabiat bodisalarini insonga o'xshatish (antropomorfizm), tabiiy jarayonlar munosabatini urug'chilik munosabatlariga qiyos qilish (urug'chilik sotsiomorfizmi), mantiqiy fikrlashning deyarli yo'qligi dunyoqarashning, shu jumladan, falsafiy dunyoqarashning boshlanish nuqtasi bo'lgan inson – olam munosabati masalasining qo'yilishiga imkon bermagan. Bunda ibtidoiy ong shaklini sotsioantropomorfik dunyoqarash deb hisoblash va uning asosiy xususiyatini mantiqiy fikr yuritishda deb emas, balki emotsional-assotsiativ xayol surishda deb bilish ustuvordir [2, 7-11]. Mazkur xususiyatlar muayyan darajada mifologiyada va ilk diniy tasavvurlarda o'z ifodasini topadi. Lekin, ayni paytda, ularda ibtidoiy ajdodimizning olamni va o'z-o'zini bilishga bo'lgan intilishi ham kuzatiladi. Uni hissiyot bilan tafakkur o'rtasidagi bilish hodisasi deb tavsiflash mumkin.

Mifologiyaning mohiyati va bilishda tutgan o'rniga nisbatan turli qarashlar mavjud. Xususan, ba'zi tadqiqodchilar mifologiyani borliqni tushuntirish usuli deb hisoblasa, boshqalari uni ibtidoiy ajdodlarimizning olamni va o'z-o'zini bilishga bo'lgan intilishi deb biladilar. Bizningcha, keyingi qarash haqiqatga yaqinroq bo'lsa kerak. Aks holda mifologiyani dunyoqarash tipi sifatida tavsiflab bo'lmaydi. Mavjud adabiyotlarda, ayniqsa, o'quv adabiyotlarida uni dunyoqarash shakli deb hisoblashadi.

Lekin, shuni ham e'tiborga olish kerakki, bilish faqat sof subyektiv tajriba emas, balki obyektivlikka tayanadigan, haqiqatga intilish, uni egallashni nazarda tutadigan jarayondir. Shunday ekan, borliq qonuniyatlarini bilish, ulardan amaliyotda, kundalik hayotda foydalanishga bo'lgan ehtiyoj ertami-kechmi bilish faoliyatini miflar, afsonalar to'qish jarayoni doirasidan chiqishga, uning sferasini kengaytirishga olib keladi. Mifdan fanga, falsafaga, ya'ni, dunyoqarashning boshqa shakllariga o'tish sodir bo'ladi. Bu jarayonda muhim oraliq bo'g'in vazifasini old falsafa va parafalsafa bajaradi.

Old falsafa – rivojlangan mifologiya va ilmiy bilimlar kurtaklari yig'indisi bo'lib, falsafaning paydo bo'lishiga shart-sharoit yaratgan. U "shakllanayotgan falsafa o'zagini, parafalsafa esa – qobig'ini tashkil etadi. Agar mazkur o'zak, yadro yo'q bo'lsa, parafalsafa old falsafa shaklida, ichida yadro paydo bo'ladigan qobiq ko'rinishida bo'ladi [3, 21]".

XULOSA

Falsafa tarixini o'rganish to'g'risidagi amerikalik faylasuf F.Koplston mulohazalari ham e'tiborga loyiqdir [4, 2-9]. Uning ta'kidlashicha, o'tmishdagi turli falsafiy sistemalar - bu faqat antikvar relikviyalar xolos, butkul falsafa tarixi "ma'naviy jihatdan rad etilgan va o'lik sistemalar, har bir keyingi sistema avvalgisini yo'q qilgan va ko'mib tashlagan", deb e'tiroz bildirishlari mumkin. Gegel fikricha, falsafa

tarixi o'tmishga murojaat qilar ekan, yaxlit falsafiy jarayon doirasidan chetga cbiqmaydi. Falsafa tarixini o'rganishga kirishar ekanmiz, oldimizda falsafiy fikr evolyutsiyasini bayon etish, "uning qanday vujudga kelgani va qanday qilib o'zini yaratganini" ko'rsatish vazifasi turadi. Mana shu ma'noda falsafa tarixi "falsafaning o'z-o'zini yaratish tarixi" dan iborat va faqat o'z ildizlarini topa bilsagina, mavjud bo'la oladi va borlig'ini namoyon qila oladi. Uningcha, turli falsafiy sistemalar falsafa binosini quruvchi qismlardir. Shu sababli, falsafa tarixi ichida falsafaning o'zi bilan ish ko'ramiz. Buyuk nemis faylasufi masalaning yana boshqa bir tomoniga e'tiborini qaratadi: falsafa tarixi – bu bilish tarixi va demak, insonning o'z-o'zini anglash tarixidir; u inson tabiati, mohiyatiga ko'ra, begona bo'lgan narsalarning emas, balki uning o'zining shakllanishi tarixidir. Boshqacha aytganda, falsafaning tarixiy taraqqiyoti insonning, uning ma'naviy dunyosining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixidir.

Mazkur holat falsafaning dunyoqarash shakli, inson ma'naviy hayotining muhim tarkibiy elementi sifatida mifologiya ta'sirida hamda ilmiy tasavvurlar, masalan, matematika, astronomiya, fizika, tibbiyot va shu kabilarga oid bilimlar bilan uzviy bog'liq holda shakllanganidan dalolat beradi. Falsafiy fikrning keyingi rivoji, uning tarixini esa inson dunyoqarashining kengaya borishi, mafkuraning rivoji, ma'naviyatning yuksalishi ko'rsatkichi bo'lgan, deyishimiz mumkin.

REFERENCES

1. Ойчерман Т.И. Философия как история философии. – М.: Владос, 2006.
2. Лосев А.Н. История античной философии. – М.: Мысль, 1989.
3. Чанышен А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высшая школа, 1981.
4. Copleston F. History of philosophy. Vol. 1. – New York-London-Toronto-Sydney Auckland, 2003.
5. Saloydinov, S. Q. (2021). Paxta tozalash zavodlarida energiya sarfini kamaytirishning texnik-iqtisodiy mexanizmini yaratish. "Academic research in educational sciences", 2(9), 886-889. <https://doi.org/10.24412/2181-1385-2021-9-886-889>
6. 886-889
7. Saloydinov, S. Q. (2021). Creation of feasibility studies to reduce energy costs in ginneries. "Экономика и социум", 9(88), 147-149.
8. Салойдинов, С. К. (2021). Образовательные кредиты в Узбекистане. "Экономика и социум", 12(91), 470-472.
9. Салойдинов, С. К. (2021). Спрос на рынке дифференцированных продуктов. "Экономика и социум", 12(91), 473-476.
10. Салойдинов, С. К. (2022). С паровой турбиной 471 МВт на Талимарджанской ТЭЦ расчет электрических режимов при максимальной зимней нагрузке. "Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies

(CARJIS)”, Special issue, 116-121.

11. Сардоржон Кодиржон Үгли Салойдинов. (2022). Инновационное решение для получения биогаза. “Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)”, 2(3), 280-285. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-3-280-285>.

TARBIYANING UMUMIY METODLARI VA O'QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. AQLIY, IQTISODIY VA EKOLOGIK TARBIYA

*Xudoyqulov Xolboy Alisher o`g`li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Jismoniy madaniyat
yo`nalishi 2-bosqich JM-14-23 guruh talabasi*

Annotatsiya: Tarbiyaning umumiy metodlari va o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish jarayonlari tahlil qilinadi. Aqliy, iqtisodiy va ekologik tarbiyaning ahamiyati va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola didaktik usullarni qo'llash va o'quvchilarda atributlarni shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiyaviy metodlar, ilmiy dunyoqarash, aqliy tarbiya, iqtisodiy tarbiya, ekologik tarbiya, ta'lim, didaktika.

KIRISH:

Tarbiyaning maqsadi - shaxsni rivojlantirish va uning jamiyatga mos ravishda o'sishini ta'minlashdir. Bunda aqliy, iqtisodiy va ekologik tarbiya alohida ahamiyatga ega. Har bir usul o'quvchilarni bir tomondan bilim olishga, ikkinchi tomondan esa ularning atrof-muhit va iqtisodiyot bilan bog'liq masalalarda to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda tarbiyaviy metodlarning o'rni beqiyosdir.

Aqliy tarbiya

Aqliy tarbiya o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayon matematik, mantiqiy va analitik fikrlashni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun turli didaktik usullar va o'yinlar qo'llanilishi kerak.

Iqtisodiy tarbiya

Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarga moliyaviy savodxonlikni oshirish va iqtisodiy tushunchalarni o'rgatishga qaratilgan. Talabalar iqtisodiy jarayonlar, risklarni baholash va resurslarni samarali boshqarish haqida bilimga ega bo'lishlari kerak. Bu esa jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun muhimdir.

Ekologik tarbiya

Ekologik tarbiya ekologiya va tabiatni muhofaza qilish masalalariga doir bilimlarni o'rgatadi. O'quvchilar tabiatga befarq bo'lmaslik va ekologik muammolarni yechishda faol ishtirok etishlari uchun tarbiyalanadilar. Bu zaruriy bilimlarni olish orqali, ular jamiyatda ekologik ongni shakllantirishda muhim rol o'ynaydilar.

Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» – yo‘l) tarbiya maqsadiga erishishning yo‘li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’siretish usullari. Maktab amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar – bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullaridir. O‘z-o‘zini baholash o‘quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘ziga chetdan turib xolisona baho berish, o‘zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi. Izohlash – tarbiyalanuvchiga hissiy-og‘zaki ta’sir etish usuli. Izohlashning hikoya va tushuntirishdan farqlanadigan muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo‘naltirilganligidir. Ushbu metodni qo‘llash sinfning o‘quvchilarining umumiy yoki jamoa a‘zolarining shaxsiy xususiyatlarini bilishga asoslanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ish olib borishda izohlashning elementar usul va vositalari qo‘llaniladi: «Shunday harakat qilish kerak», «Hamma shunday qiladi». O‘smirlar bilan ishlaganda ma’naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma’nosini izohlash zarur. Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltirish uchun qo‘llaniladi: yangi ma’naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko‘nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash; tarbiyalanuvchilarning sodir etilgan muayyan hodisa (masalan, sinf o‘quvchilari ommaviy ravishda darsga kelmaganlari)ga to‘g‘ri, ongli munosabatni hosil qilish.

Ekologik ong tabiat va atrof-muhitning mavjud holati, ularni muhofaza etish borasidagi tushunchalarning ongdagi ifodasi bo‘lib, u murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ekologik faoliyat esa ekologik bilimlarga tayanilgan holda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta‘minlash borasida amalga oshirilayotgan xatti-harakatlar majmui demakdir. Ekologik madaniyat o‘quvchining ijtimoiy talablarga muvofiq tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etish qobiliyati. Ekologik tarbiya ijtimoiy tarbiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uni tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etilishi zarur:

O‘quvchilarning ta‘lim jarayonida o‘zlashtirgan ekologik bilimlarini yanada oshirish. Ularning tabiat va atrof-muhit ekologiyasi to‘g‘risidagi tasavvurini boyitish. O‘quvchilarda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta‘minlash ijtimoiy zaruriyat ekanligi to‘g‘risidagi e‘tiqodni shakllantirish. O‘quvchilarda ekologik faoliyat ko‘nikma va malakalarni tarbiyalash hamda ularning tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta‘minlash jarayonida faol ishtirok etishlariga erishish. Oila va jamiyatda tashkil etilayotgan ekologik tarbiyaning suhbat, davra suhbat, ekskursiya, bahs-munozara, ijodiy tanlovlar, uchrashuv, ijtimoiy-foydali mehnat (shanbalik, hashar, ko‘kalamzorlashtirish) kabi shakl hamda suhbat, kuzatish, amaliy faoliyatni tashkil etish, rag‘batlantirish va jazolash kabi metodlar yordamida tashkil etish o‘quvchilarda ekologik madaniyatni qaror topishini ta‘minlaydi. O‘quvchi tarbiyasida ishtirok etayotgan subyektlarning shaxsiy namunalari, o‘quv manbalari, badiiy adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari (shu jumladan, Internet) materiallari va ularning g‘oyalari

o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim vositalari sanaladi. Nazorat savollari:

1. Dunyoqarash nima? 2. Ilmiy dunyoqarash tushunchasi qanday ma'noni anglatadi? 3. Sharq mutafakkirlarining shaxs dunyoqarashini shakllantirish borasida qarashlardan namunalar keltiring.

XULOSA:

Tarbiya har bir shaxs tug'ilgan paytidan boshlab olishi kerak va bu hayoti davomida juda katta rol o'ynaydi har tomonlama shu bois. Har bir shaxs oliy talim yani maktablardagi tarbiyadan to'laqonli olishi lozim va bu tarbiya o'quvchilarni hayotga bo'lgan dunyo qarashini ancha to'g'irlyadi. Tarbiyani birinchi o'rinda ota onadan olish kerak. Tarbiyaning umumiy metodlari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mavlonov, T. (2017). Pedagogika va tarbiya metodlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasining O'quv Adabiyotlari Noshirlik Uy.
2. Saidov, M. (2015). Pedagogikada metodlar va usullar. Toshkent: O'qituvchi.
3. Xasanov, Sh. (2018). Ta'lim va tarbiya metodlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi.
4. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish
5. Muhammedov, A. (2012). Ilmiy dunyoqarash va uning ta'limdagi o'rni. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Jumayev, Z. (2013). Ilmiy va falsafiy dunyoqarashni shakllantirish. Toshkent: Akademiya.
7. Sodiqov, S. (2014). Ilmiy tafakkur va yoshlarning dunyoqarashi. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
8. 3. Aqliy tarbiya
9. Qodirov, F. (2017). Aqliy rivojlanish va tarbiya. Toshkent: Iqtisodiyot va huquq.
10. Xusanov, A. (2016). Aqliy tarbiya metodlari va amaliyoti. Toshkent: Oliy ta'lim.
11. Samiyev, B. (2018). Aqliy rivojlanishning asosiy prinsiplari. Toshkent: Fan va Ta'lim.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR E'TIBORINING O'ZIGA XOSLIGI

Abduhalimova Farxunda Suxrobovna

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi farxundaabduhalimova@gmail.com

88 244 01 09

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya

kafedrasi o'qituvchisi (maqola ilmiy raxbari)

ulugbekshomurotov986@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning e'tibori, uning mohiyati va uni rivojlantirishning pedagogik hamda psixologik omillarini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: iste'dodli bolalar, qobiliyatlar, psixologik o'qitish, o'yinlar, ahamiyat, diqqat, pedagogik ko'nikmalar.

Kirish

Bolalarning e'tibori faqatgina bolalar bog'chasining sharoitlariga emas, balki oilaviy muhitga ham bog'liq. Shu sababli, bolalarning e'tibori bir xil darajada rivojlana olmaydi. Ba'zi bolalar oilada yetarlicha nazorat qilinmasa yoki aksincha, ortiqcha tartib va intizom ostida bo'lsa, ularda e'tiborning rivojlanishi cheklanishi mumkin. Misol uchun, ayrim bolalar bir joyda tinch o'tirishni bilmaydi yoki ularga topshiriq berilganda, so'zga quloq solmaydi. Bunday bolalar e'tiborini barqaror ushlab turish juda qiyin bo'ladi, chunki ular o'zlarini boshqarish qobiliyatiga ega emaslar. E'tibor qobiliyatining rivojlanishi ta'lim jarayonining muhim qismidir. O'qituvchilar bunday bolalar bilan individual yondashuvda ishlashlari kerak, masalan, ularga mas'uliyatli topshiriqlar berish, qiziqarli mashqlar orqali e'tibor qobiliyatini mustahkamlash lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalar e'tibori asosan nutq bilan bog'liq bo'lib, u o'quvchilarnikiga qaraganda ancha tor. Masalan, maktabgacha yoshdagi kichik guruh bolalari bir vaqtning o'zida faqat bitta yoki ikkita narsaga diqqatni jamlay oladi. Ular ikki narsaga bir vaqtning o'zida e'tibor bera olmaydi. Misol uchun, uch yoshli bola bir piyola suv olib kelish topshirig'ini olganda, suvni to'kib yuborishi yoki piyolani tushirib yuborishi mumkin. Bu uning e'tiborsizligi emas, balki e'tiborini bir vaqtning o'zida ikkiga bo'lish qiyinligidadir. Bolalarning e'tiborini kengaytirish uchun ularga turli faoliyatlar, masalan, ekskursiyalar, suratli hikoyalar orqali yordam berish zarur.

Bolalar bog'chasida diqqatning ixtiyoriy shakli didaktik o'yinlar orqali rivojlantiriladi. Bu maktab ta'limi uchun muhim bo'lgan xususiyatlarning asosini tashkil qiladi. Shuningdek, bolalar bog'chasida ta'lim jarayonida e'tibor ixtiyoriy ravishda rivojlanadi. Bunday e'tibor asosan didaktik o'yinlar va mehnat faoliyatida shakllanadi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim muassasalarida e'tiborni rivojlantirishga alohida e'tibor berilishi kerak.

Olim I.P. Pavlov diqqatni «nutqiy refleks» deb ta'riflaydi. Unga ko'ra, diqqat yangi va kutilmagan stimullar orqali shakllanadi. Diqqatning fiziologik asosi bosh miya qobig'idagi qo'zg'alish jarayonlari bilan bog'liq. Shu asosda I.P. Pavlov e'tiborni «miya qobig'idagi optimal qo'zg'alish manbai» sifatida izohlagan.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarning e'tibori rivojlanishi ularning keyingi ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega. Bu davrda bolalarning e'tiborini ixtiyoriy shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim, chunki ular hali to'liq boshqariluvchi e'tibor shakliga ega emas. E'tiborning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhim omillar – oilaviy muhit, pedagogik yondashuv va o'yin faoliyatlaridir. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning e'tibor qobiliyatini kengaytirish uchun didaktik o'yinlar va qiziqarli mashg'ulotlar asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, o'qituvchi va ota-onalar e'tibor qobiliyatini rivojlantirishda birgalikda ish olib borishlari muhim. E'tiborni rivojlantirish orqali bolalarda mas'uliyat hissi, diqqatni bir joyga jamlash qobiliyati va mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalari shakllanadi. Bu esa ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishiga va jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga zamin yaratadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida bu masalaga alohida ahamiyat qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gamezo M.V., Domashenko I.A. Psixologiya atlas. M.: «Prosveshchenie», 1986.
2. Gipenreyter Yu.B. Umumiy psixologiyaga kirish. M.: CheRo, 1997.
3. James V. Psixologiya. M., 1991.
4. Karimova V. Psixologiya. Toshkent, 2002.
5. Maklakov A.G. Umumiy psixologiya. M.: «Piter», 2003.
6. Nemov R.S. Psixologiya, 1-jild. M., 1999.
7. Umumiy psixologiya: Ma'ruza kursi. Tuzuvchi: E.I. Rogov. M.: Vlados, 1995.
8. Umumiy psixologiya. Toshkent, 1992.

BOLA PSIXOLOGIIYASI BO'YICHA ILMIY TARAFDAN OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR

Toshmahmatov Bahodir

DTPI-pedagogika Fakultetini Boshlang'ich ta'lim yo'nalishining 108-guruh 1-kurs talabasi

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya
kafedrasida o'qituvchisi (maqola ilmiy raxbari)*

ulugbekshomurotov986@gmail.com

Annotatsiya. Bolani hayot tarzi, oilada qanday yashashi, oiladagi muhit ota ona munosabati bola tarbiyasi bolaning yoshlik va o'smirlilik paytidagi psixologik jarayonlar kabi jarayonlar doimiy ravishda ko'pchilikni qiziqtirib kelgan. Ushbu maqolada bola psixologiyasi uchun ilmiy jihatdan olib borilgan tadqiqotlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, o'smirlilik, logopediya, rinolaliya, longityut, nutq, ped, ko'ndalang kesma, longityud.

KIRISH

Bolalar psixologiyasi - psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi uni harakatlantiruvchi kuchlar hamda qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko'pincha yoshlar psixologiyasi deb ham ataydilar. TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI Bolalar psixologiyasi bolalarda psixologik jarayonlar (ma'rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va boshqa) paydo bo'lishi va rivojlanishini, psixologik xususiyatlar qaror topishini, xilma xil faoliyatning (turli xil o'yinlar, o'qish, mehnat qilish) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan umumiy tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bor desak adashmagan bo'lamiz. Sababi barcha bolalar bir xil fikrlamaydi va bir xil xarakterlanmaydi ular turlicha psixologik hildatda bo'ladilar. Faqatgina birgina holdagida barcha bolalar bir biriga o'xshashadi ya'ni o'yinqaroligida hamda beg'uborligida. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganishda ko'ndalang kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o'tkazib o'rganiladi. Shuningdek ancha vaqtdan beri bizga ma'lum bo'lgan usullar orqali ham bolalarni psixologik tekshirish mumkin bo'ladi. Quyida esa yangicha bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganish usullarini aytib o'tsam. Birinchi holatda birgina psixologik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh

guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ularni psixologiyasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llab-quvatlash, e'tiborlarni his qildirish, mumkin bo'an va bo'lmagan holatlar o'rgatiladi.

Bola dunyoni atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolani har bir harakat - bu ko'zgdagi sizning aksingiz bo'ladilar. Klassik bixeviorizmdagi rivojlanish muammosi zamonaviy Amerika rivojlanish psixologiyasining eng kuchli tarmog'i bo'lgan ijtimoiy ta'lim nazariyasida qayta ko'rib chiqiladi. Kognitiv rivojlanish bo'yicha tadqiqotlar ham o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda - epistemik mavzuni o'rganishdan ma'lum bir bolani uning hayotining real sharoitida o'rganishga o'tish mavjud. G'arb psixologiyasining barcha bu ajoyib yutuqlari fonida, L. S. Vygotskiy bolalar psixologiyasida chinakam inqilobiy inqilobni amalga oshirdi. U bolaning aqliy rivojlanishining borishi, shartlari, manbai, shakli, o'ziga xosligi, harakatlantiruvchi kuchlari haqida yangi tushunchani taklif qildi; u bolaning rivojlanish bosqichlarini va ular orasidagi o'tishlarni tasvirlab berdi, bolaning aqliy rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini aniqladi va shakllantirdi. Bugun har kim bilimli odam Bolalik nima degan savolga, u bolalik rivojlangan rivojlanish, o'zgarish va o'rganish davri deb javob beradi. Ammo bu paradokslar va qaramaqarshiliklar davri ekanligini, rivojlanish jarayonini ularsiz tasavvur etib bo'lmasligini faqat olimlar tushunadi. V. Stern, J. Piaget, I. A. Sokolyanskiy va boshqalar bola rivojlanishining paradokslari haqida yozganlar. D. B. Elkoninning aytishicha, bolalar psixologiyasidagi paradokslar rivojlanish sirlari bo'lib, olimlar hali ochilmagan. D.B. Elkonin Moskva universitetida o'z ma'ruzalarini doimo bola rivojlanishining ikkita asosiy paradokslarini tavsiflash bilan boshladi, ular orasida bola rivojlanishining zarurati bor. tarixiy yondashuv bolalikni tushunish uchun. Keling, ularni ko'rib chiqaylik Tug'ilgan odamga hayotni saqlab qolish uchun faqat eng elementar mexanizmlar berilgan. Jismoniy tuzilishi, asab tizimining tashkil etilishi, faoliyat turlari va uni tartibga solish usullari jihatidan inson tabiatdagi eng mukammal mavjudotdir. Bolalik - bu yangi tug'ilgan kundan boshlab to'liq ijtimoiy va shuning uchun psixologik etuklik davri; bu davrda bola insoniyat jamiyatining to'la huquqli a'zosiga aylanadi. Bundan tashqari, ibtidoiy jamiyatdagi bolalikning davomiyligi o'rta asrlardagi yoki bizning kunlarimizdagi bolalik davriga teng emas. Insoniyatning bolalik bosqichlari tarix mahsuli bo'lib, ular ming yillar avval bo'lgani kabi o'zgarishi mumkin. Shuning uchun bolaning bolaligi va uning shakllanishi qonuniyatlarini insoniyat jamiyati taraqqiyoti va uning rivojlanishini

belgilaydigan qonuniyatlardan tashqarida o'rganish mumkin emas. Bolalikning davomiyligi jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyati darajasiga to'g'ridan-to'g'ri mutanosibdir. Ma'lumki, bilish va dialektika nazariyasi alohida fanlar tarixi, bolaning psixik rivojlanish tarixi, yosh hayvonlar va til tarixidan shakllanishi kerak. Ayniqsa e'tiborni qaratish hikoyalar bolaning aqliy rivojlanishi, uni ontogenezdagi bolaning rivojlanishidan ham, turli xil zamonaviy madaniyatlarda bolalarning notekis rivojlanishidan farqlash kerak.

Bolalik tarixi muammosi zamonaviy bolalar psixologiyasidagi eng qiyin muammolardan biridir, chunki bu sohada na kuzatish, na tajriba o'tkazish mumkin emas. Bolalarga oid madaniy yodgorliklar qashshoq ekanligini etnograflar yaxshi bilishadi. Arxeologik qazishmalarda o'yinchoqlar topilganida ham, unchalik muhim bo'lmagan holatlarda ham, bular odatda qabrlarga qo'yilgan diniy ob'ektlar bo'lib, ular keyingi hayotda egasiga xizmat qilishlari uchun. Odamlar va hayvonlarning miniatyurasvirlari ham jodugarlik va sehrgarlik maqsadlarida ishlatilgan. Aytish mumkinki, eksperimental faktlardan oldin nazariya mavjud edi. Nazariy jihatdan, bolalik davrlarining tarixiy kelib chiqishi masalasi P. P. Blonskiy, L. S. Vygotskiy, D. B. Elkonin asarlarida ishlab chiqilgan. Bolaning aqliy rivojlanishining borishi, S. Vygotskiy fikricha, tabiatning abadiy qonunlariga, organizmning kamolot qonunlariga bo'ysunmaydi. Bolalarivojlanishining rivojlanishi sinfiy jamiyat, deb hisobladi u, "juda aniq sinfiy ma'noga ega". Shuning uchun u abadiy bolalik emas, faqat tarixiy bolalik borligini ta'kidlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki bolalar psixologiyasini o'rganish orqali ularni kelgusi davrda qanday bo'lishi qanday harakatlar qilishini oldindan ko'ra bilish desak mubolag'a bo'lmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini psixologiyasini yaxshi qilib rivojlantirishni bog'cha davridayoq shakllantirib boorish kerak bo'ladi. Ungacha esa uyda. Aytishadiku qush uyasida ko'rganini qiladi deb. Shunday ekan bolalarni psixologik jihatdan sog'lom baquvvat qilish eng avvalo uydan boshlanadi.

REFERENCES

1. L.F.Obuxova. Bolalar (rivojlanish) psixologiyasi kitobi. Moskva 1996-y.
2. OBUXOVA L.F., psixologiya fanlari doktori — Источник: <https://muegn.ru/uz/th/obuhovadetskaya-vozrastnaya-psihologiya-l-fobuhovadetskaya.html> © muegn.ru.
3. Yoshga bog'liq psixologiya. SPO M. uchun darslik: Yurayt 2016
4. Yoshga bog'liq psixologiya. O'quv qo'llanma M.: Rossiya Pedagogika Jamiyati. - 1999 -442 s
5. Rivojlanish psixologiyasi: Universitetlar uchun darslik. M.: Oliy ma'lumot; MGPPU, 2006 .. - 460 p. - (Fanlar asoslari).

6. Bolalar (rivojlanish) psixologiyasi M .: Rossiya pedagogika agentligi, 1996, - 374 p.
7. Jan Piaget: nazariya, tajribalar, munozaralar M .: Gardariki 2001, 624 pp., Kasal bilan. Qattiq qopqoq. — Источник: <https://muegn.ru/uz/th/obuhova-detskayavozrastnayapsihologiya-l-f-obuhova-detskaya.html> © muegn.ru
8. www.vikipediya.uz internet sayti.

O'QUVCHILARNING DIQQATINI RIVOJLANTIRISH

*Ismoilova Marjona Abdushukurovna
Gulboyev Muhammadi To'lqinovich*

Denov tadbirkorlik va pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti 1_kurs talabasi

+998-88-536-56-65

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya

kafedrasi o'qituvchisi (maqola ilmiy raxbari)

ulugbekshomurotov986@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada diqqat, uning turlari va o'quvchilarda diqqatni rivojlantirish usullari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Diqqat va uning turlari turli ilmiy psixologiya olimlari tomonidan tahlil qilingan bo'lib, olingan xulosalar boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ta'lim jarayonida amaliy yordam beradi.

Kalit so'zlar: konsentratsiya, faoliyat, bilish, jarayon, e'tibor, xususiyat, rivojlanish, retseptor.

Аннотация: В данной статье собраны общие сведения о внимании, его видах и методах развития внимания у учащихся. Внимание и его виды анализировались различными учеными-психологами, а сделанные выводы окажут практическую помощь учителям начальных классов в образовательном процессе.

Ключевые слова: совокупность, деятельность, познание, процесс, характеристика, развитие, рецептор.

Abstract: This article contains general information about attention, its types and methods of developing attention in students. Attention and its types have been analyzed by various scientific scientists of psychology, and the conclusions drawn will provide practical help for primary school teachers in the educational process.

Key words: concentration, activity, cognition, process, characteristic, development, receptor. Diqqat va uning kundalik hayotdagi ahamiyati

Inson kundalik hayotida amalga oshiradigan barcha ishlar diqqatning obyektidir. Diqqatni to'g'ri taqsimlamagan inson hech bir ishni talab darajasida, sifatli va mukammal bajara olmaydi. Inson dars yoki ish jarayonida o'z diqqatini to'g'ri taqsimlash orqali ma'lum bir ma'lumotni egallashi mumkin. Agar inson o'ziga yoqimli yoki muhim narsani to'liq va to'g'ri idrok etmoqchi bo'lsa, avvalo diqqatini o'sha narsaga qaratishi lozim. Diqqat inson miyasi uchun tashqi dunyo predmetlarini aniq va

to'liq aks ettirish imkonini beradi. Psixologiyada diqqat insonning obyekt bilan munosabatini ifodalaydi. Bu faqat ruhiy va psixologik xususiyatlarni emas, balki insonning ma'lum bir obyektidan foyda ko'rish yoki unga qiziqishini ham aks ettiradi. Psixologik adabiyotlarda diqqatning quyidagi turlari farqlanadi: ixtiyoriy diqqat, beixtiyoriy diqqat, va keyingi ixtiyoriy diqqat.

Ixtiyoriy diqqat: Oldindan qo'yilgan maqsad bilan shakllanadigan diqqat ixtiyoriy diqqat deb ataladi. Ixtiyoriy diqqat miyaning bosh qavatida ongli va rag'batlantiruvchi jarayonlar orqali yuzaga keladi. Ko'p hollarda bu diqqat tashqi omillarni talab qilmaydi. Masalan, kitob o'qiyotgan o'quvchi bilim olish maqsadida o'z diqqatini ongli ravishda o'sha ishga yo'naltiradi.

Beixtiyoriy diqqat: Oldindan maqsadsiz yuzaga keladigan diqqat beixtiyoriy diqqat deb ataladi. Masalan, dars paytida barcha talabalar e'tiborini darsga qaratib o'tirgan bo'lsa, kutilmaganda sinf eshigi ochilsa, ular beixtiyor o'sha tomonga qaraydilar. Diqqat insonning muvaffaqiyatli faoliyatida katta rol o'ynaydi va uning samaradorligini oshiradi. Diqqatning to'g'ri taqsimlanishi o'quv jarayonlari va kasbiy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Diqqatning rivoji: Ilmiy adabiyotlarga ko'ra, psixik faoliyatning ma'lum bir predmet va hodisalarga yo'naltirilganligi diqqat deb ataladi. Inson tabiatni, ya'ni o'z atrof-muhitini kuzatar ekan, tabiiy ravishda psixik jihatdan biror narsaga diqqatni qaratadi. Diqqat aqliy va hissiy jarayonlarni o'z ichiga oladi va u obyektini o'rganish hamda unga e'tibor qaratishda yordam beradi. Psixologiya fanida diqqatning xususiyatlari bolalar va kattalarda ta'lim jarayonini yaxshilash hamda ma'lumotni idrok etishda qo'llaniladi.

Biz kundalik hayotimizda diqqatni turli vaziyatlarda kuzatamiz. Masalan, maktabda, universitetda, mehmonlikda, ko'chada va boshqa joylarda. Maktab yoki universitetda bo'lganimizda, kutilmaganda odamlarning so'zlari diqqatimizni tortadi va biz diqqatimizni o'sha tomon yo'naltirishga majbur bo'lamiz. Diqqat – bu insonning kundalik faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ruhiy holatdir. U har bir inson va turli kasbiy faoliyat turlarida zaruriy omil hisoblanadi. Diqqat inson ongining muayyan bir jihati bo'lib, bu faqat psixik faoliyatning biror narsaga qaratilganida namoyon bo'ladi. Diqqatni yo'naltirish inson psixik faoliyatini tanlash orqali amalga oshadi. Diqqat – bu ruhiy holatning kuchli yo'nalishi bo'lib, voqea, hodisalar va predmetlarni idrok qilish jarayonida zarur narsalarni ong yordamida ajratib olishga va keraksiz narsalarni ong doirasidan chetlab qo'yishga imkon beradi. Diqqatning o'ziga xos xususiyati – bu uning tez o'tuvchanligi va ichki kurashlar bilan bog'liqligidir. Bu diqqatni psixik holatning o'ziga xos qirralaridan biriga aylantiradi.

Beixtiyoriy va keyingi ixtiyoriy diqqat haqida: Beixtiyoriy diqqat odamda maqsad qo'yilmagan holda, vaziyat ta'sirida yuzaga keladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida beixtiyoriy diqqat yaxshi rivojlangan bo'lib, tajribali o'qituvchi buni

dars jarayonini tashkil qilishda samarali foydalanishi kerak. Keyingi ixtiyoriy diqqat esa ixtiyoriy diqqatdan so'ng shakllanadi. Bu diqqat insonning kuchli iroda harakati tufayli paydo bo'lib, ixtiyoriy diqqatning o'rnini egallaydi. Ixtiyoriy diqqatda bo'lgani kabi, bu jarayonda ham maqsad aniq bo'ladi va u inson ongini bir nuqtaga to'plab beradi. Talabaning o'quv faoliyatida keyingi ixtiyoriy diqqatning ahamiyati juda katta. Talaba o'quv faoliyatining boshida ixtiyoriy diqqatini ishga soladi. Keyinchalik, mavzuga qiziqish paydo bo'lib, u diqqatini chalg'itmay, qiziqish bilan o'z ustida ishlashda davom etadi. Bu esa talabaning keyingi ixtiyoriy diqqatiga misol bo'la oladi. Shu tarzda, ixtiyoriy diqqatdan keyingi ixtiyoriy diqqatga o'tish jarayoni sodir bo'ladi.

Xulosa:

Ta'lim jarayonida diqqatning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, unga muvofiq dars jarayonini tashkil qilish ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o'qituvchi o'z psixologik bilimlaridan foydalangan holda o'quvchilarning diqqatini rivojlantirishi lozim. Diqqatni rivojlantirish usullari o'qituvchining psixologik bilimiga bog'liq. Masalan, bolalarda diqqatning taqsimlanishini rivojlantirish uchun jo'jalar yoki qo'ylarni sanashga o'xshash usullar foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
2. Xo'jayev B.X. Umumiy pedagogika. Darslik. – Toshkent, "Sano-standart", 2017. – 434 b.
3. Kal Nyuport. Diqqat: Chalg'ituvchi dunyoda muvaffaqiyat sirlari. – T., Nihol nashriyoti, 2020 yil. – 230 b.

O'ZBEKISTONDA PSIXOLOGIYA FANINING RIVOJLANISHI VA VUJUDGA KELISHI

Shabbonova Anorxol Imomali qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti 1-bosqich talabasi

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya

kafedrasi o'qituvchisi (maqola ilmiy raxbari)

ulugbekshomurotov986@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O'zbekistonda so'ngi yillarda psixologiya fanining jadallik bilan rivojlanayotganligi, ko'plab psixologiyaga doir bo'lgan darsliklar, o'quv-qo'llanmalar chop etilishini haqida. Psixologik tadqiqotlar barcha jabxalarda o'tkazilmoqda va bugungi kunda psixologiya fanining o'rni juda ham katta ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: psixologiya, fan, rivojlanish, jadallik, o'quv-qo'llanmalar, ahamiyat.

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет о бурном развитии психологической науки в Узбекистане в последние годы, о том, что издается множество учебников и учебных пособий по психологии. Психологические исследования проводятся во всех областях, и сегодня роль психологии очень важна.

Ключевые слова: психология, наука, развитие, динамика, средства обучения, значимость.

ANNOTATION

This article is about the rapid development of the science of psychology in Uzbekistan in recent years, the fact that many psychology textbooks and training manuals are being published. Psychological research is being conducted in all fields and today the role of psychology is very important.

Key words: psychology, science, development, momentum, teaching aids, importance.

Psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak shuni ta'kidlash lozimki, u oxirgi o'n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixan, umuman psixologiyaning O'zbekiston hududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy olimlar va qarashlar tizimida o'ziga xos tarzda shakllanib kelayotganini ko'rish mumkin. Masalan, eramizning II-III asrlarida rivoj topgan manixizm

(asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o'z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o'ziga xosligi kabi g'oyalarni keng tashviqot qilganlar. Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, sistematik ijtimoiy psixologik qarashlar sistemasi umuman bo'lmagan. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda o'tkazilayotgan psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. Chunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70- yillarning oxiri 80- yillarning boshida I. Yoqubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin ijtimoiy rollarining muvofiqligini ta'minlovchi sotsial-psixologik omillarni o'rgandi. Tadqiqot natijasida, shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy xamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir. [1].

G'.B.Shoumarov va E.A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosaoat xususiyatlarining o'rni belgilandi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N.Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari – nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv—bu 1 "Farzandli bulish", (birinchi o'rinda), ikkinchi o'rinda "Jamoatchilikning gap-so'ziga qolmaslik", uchinchi o'rinda "Ota-ona va qavmi-qarindoshlarning istaklarini bajo etish" va hokazolar aniqlandi. N.Sog'inovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

Bundan tashqari, oxirgi yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o'tkazildi. Masalan, V.M.Karimovanning o'zbek xotin-kizlari ijtimoiy tasavvurlarining o'zgarishi mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1987), E. Usmonovning o'zbek ayollarining suitsidal (ya'ni o'z-o'ziga o't qo'yish) xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), E. No'monovanning o'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarining xususiyatlariga bag'ishlangan, M.Zokirovanning erkak va ayollardagi rollar hakidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M.Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Bu

tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi. [2]

O'zbekistonda psixologlar oldida juda muhim tadqiqot mavzulari mavjudki, ularda hozirgi mustaqillik sharoitida shaxs va turli ijtimoiy guruhlar psixologiyasida ro'y berayotgan o'zgarishlar, turli yosh, demografik etnik professional guruhlarga mansub bo'lgan kishilarning ijtimoiy tasavvurlari, ular asosida ijtimoiy xulq-atvorni ilmiy boshqarish asoslari ishlab chiqilishi lozim. YA'ni, ishlab chikarish ijtimoiy psixologiyasi, boshqarish psixologiyasi, guruhlar psixologiyasi hamda ommaviy psixik jarayonlarning ta'siri masalalari o'zbek psixologlaridan o'z echimini kutmoqdaki, ularda ilg'or fan yutuqlaridan foydalanilgan holda xududning milliy o'ziga xos qirralari ishlab chiqilishi kerak.

Hozirgi zamon psixologiyasi boyib, turli-tuman bo'lib bormoqda, oxirgi yillarda psixologiyaning yangi sohalari: antropologik psixologiya, akmeologiya, tahdid va terrorizm psixologiyasi, xristianlik psixologiyasi, muloqot psixologiyasi, davriy psixologiya, biokonstitutsion psixologiya, «buyukshunoslik» psixologiyasi, o'sish psixologiyasi, tirik hayot psixologiyasi, kvant psixologiyasi, tergov psixologiyasi, badiiy qabul etish psixologiyasi, psixologik adabiyotshunoslik, eshitish qobiliyatlar psixologiyasi, ko'zi ojiz kar-soqovlar psixologiyasi, kitobxonlar va kitob psixologiyasi, mavh etish psixologiyasi, tushlar va tush ko'rish psixologiyasi, sevgi psixologiyasi, inqirozli va xavfli vaziyatlar psixologiyasi, ekzoteratik psixologiya, taqdir psixologiyasi, mutaassiblik psixologiyasi, qobiliyatlar psixologiyasi, xususiylik psixologiyasi, o'quv faoliyat psixologiyasi, ayollar psixologiyasi, tobe hulq-atvor psixologiyasi, genotsid va ommaviy qotilliklar psixologiyasi, xizmat muloqoti psixologiyasi, o'qituvchi psixologiyasi, tashqi ko'rinish psixologiyasi, oliy maktab psixologiyasi, buyruq psixologiyasi, savdo-sotiq psixologiyasi, OAV psixologiyasi, elektoral hulq-atvor psixologiyasi, erkaklar psixologiyasi, din psixologiyasi, tomalogiya, qo'rquv psixologiyasi, o'lim psixologiyasi, muqobil psixologiya va boshqalar faol shakllanib bormoqda. [3]

Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqazo etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqei o'ziga xos va etakchidir.

Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanib borish tendensiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari

bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan - falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda.

Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi ko'ndalang turgan tarixiy davrda milliy mafkura va milliy g'oyani shakllantirish kabi dolzarb vazifani bajarishga xizmat qilmoqda. [4]

Pedagogika bilan psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularning yosh avlod tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o'ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan. «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy Dasturi»ni amalga oshirish ham ikki fan hamkorligi va o'zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo'ydi. Milliy dasturda e'tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo'lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart - sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta'lim va tarbiya jarayonlariga tadbiiq etishda pedagogikaning o'z uslub va qoidalari etarli bo'lmaydi. SHuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta'lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, toki yangicha o'qitish texnologiyalarini bola tomonidan o'zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechoglik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish va shu asosda ishni tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etadi. Ayniksa, ma'navi y barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta'lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan xolda o'qitishning eng ilg'or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbiiq etishni nazarda tutadi. SHaxsga ta'lim va tarbiya berishning alohida emas, birgalikda qaralishida pedagogika va psixologiya fanlarining o'zaro uzviyligi muhimdir. Hozirgi kunlarda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish uchun ta'lim oluvchining psixologik xususiyatlarini bilgan xolda, unga pedagogik ta'sir etish va uni yangi bilimlarga yo'naltirish texnologiyasi joriy etilganligi ham bu ikki fan bir-biriga chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. [5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абрамова, Г.С. Практическая психология: учебное пособие. Москва : Прометей, 2018. - 528 с.
2. S.K.Mangal: "General Psychology" 2013y. 19 b.
3. Nishanova, Zamira Taskarayevna. Psixoiogik maslahat: o 'q u v qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o 'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. - N 4 toplam
4. To'rt temperament :sanguine,flegmatik,xolerik va melanxolik shaxs turlari. 2017 y. - N 1 toplam.221 b.
5. Temprament 2017 y. N 1 toplam 16 b.

ODAM, INSON, INDIVID SHAXS VA INDIVIDUALLIK TUSHUNCHALARI

Toshpo'latov Firdavs Panjiyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti 1_kurs talabasi

Shomurotov Ulug'bek Melikboboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va psixologiya

kafedrası o'qituvchisi (maqola ilmiy raxbari)

ulugbekshomurotov986@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada “individ shaxs va induviduallik, ularning uzviy bog'liqligi va o'ziga xosligi” inson faoliyatida tutgan o'zni haqida sodda va keng ma'noda tushuncha berilgan, “individ shaxs hamda shaxs va shaxsiyat” ahamiyati yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: Inson va shaxs ma'nolari, individ va induvuallik, shaxs va shaxsiyat ma'nolarini shakllantirish.

Har biro dam to'g'ilgan kundan boshlab odamlar qo'rshovida, ma'lum jamoad-oilda yashaydi. Jamiyatda rivojlanuvchi, til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatga kirishuvchi odam shaxsga voqeilikni biluvchi hamda uni o'zgartiruvchi sub'yektga aylanadi. Odam bolasini individ deyiladi. Biz hamma kishilarni-normal odamlarni yangi to'g'ilgan chaqaloqni, aqli zaiflarni individga kiritamiz.

Inson: Biz har qanday dunyoga kelgan odamni inson deb atashimiz mumkin, xoh u nogiron bo'lsin xoh yangi to'g'ilgan chaqaloq bo'lsin xoh u qari bo'lsin yoki ayol va erkak. Shaxs bilan inson o'rtasida bir muncha farqlar bor bu to'g'risida maqolamizning davomida aytib o'tamiz. Mening nazarimda hayot boshlangan davrlarda shaxslarga qaraganda insoniylik xususiyatlari ko'proq bo'lgan chunki u davrlarda inson xususiyatlardan biri yashash uchun kurash bo'lgan ya'ne qanday? Asosiy taffakur, faqat yemak topish, pana joyda saqlanish sovuq tushganda hayvonlar terisiga yopinish.

Insonlar shaxs maqomini olish uchun yillar davomida mehnat qilingan, ong rivojlangan va oxir ijtimoiy muhit shaxsni rivoj topishiga erishgan. Masalan ! biz bir bolani bir yoshgacha ustirib ya'ne yurish, ovqatlanish qobiliyatiga ega bo'lgandan keyin urmonga tashlab kelsak u bolada yashash uchun kurash tushunchasi boshlanadi u inson bo'lib usadi, lekin shaxs sifatida rivojlanmaydi.

Shaxs: shaxs bu boshqalardan farq qilgan holda o'z faoliyati va o'z xususiyatlariga ega bo'lgan alohida shaxs. Endi savol to'g'iladi shaxs bo'lib rivojlanish yoshga bog'liqmi? Yo'q bog'liq emas ya'ne uzini anglolmaydigan

chaqaloqdan tashqari, biz hatto 2-3 yoshdagi bolachalarga she'r yodlashni o'rgatsak unda shaxs bo'lib rivojlanishning birinchi pog'onalari boshlanadi. Maktabga chiqqan bolalar ham ma'lum bir faoliyat bilan shug'unlansa ularda ham shaxslik qobiliyati rivojlanadi.

Biroq shaxs va shaxsiyat bir-biriga o'xshash tushunchalardan uzoqroqdir.

Shaxsiyat tushunchasini biz aqliy rivojlanmagan insonlarga nisbattan ishlatsak bo'ladi. Masalan: kuchada qinalgan biron-bir nogiron odamlardan yordam holatini boshqa bir shaxs mazaqlab kulishi yoki u to'grida nomaqbul gap gapirishi bu uning shaxsiyatiga tegishi hisoblanadi. Hammada shaxs bo'lib rivojlanish qobiliyati bo'lmasligi mumkin lekin "shaxsiyat" hammada bo'ladi.

Shaxsiyatga kiradigan omillar quyidagilardan iborat.

- Uning avlod ajdodi qarindoshlari
- Uning to'g'ilib o'sgan joyi
- Uning bilim saviyasi
- Uning yuz tana ko'rinishlari
- Irsiy kelib chiqishi va millati hamda boshqa xususiyatlar.

Xususiyatlar: Psixologiyada shaxs nafaqat alohida shaxs sifatida balki muayyan ijtimoiy guruhning bir qismi sifatida o'rganilgan. U uchta belgi bilan tavsiflanadi.

1. Barcha psixofizologik xususiyatlarning yaxlitligi va hamjamiyati;
2. Jamiyat ta'sirida ma'lum qarshilik va atrof;
3. O'z pozitsiyasining va faoliyatining mavjudligi

Yuqoridagi xususiyatlar inobatga olgan holda ijtimoiy tashkilotda shaxs ongli ravishda qo'yilgan biologik cheklolarni, uning xulq atvorini modelini boshqarish va o'zgartirish va barcha yuqori psixologik jarayonlarni boshqarish imkoniyatiga ega. Yana bir shaxsning xususiyati shundan iborat bo'ladiki u har qanday vaziyatda o'z xohish irodasini o'zgartirishga va to'siqlarni yengishga qodir.

Sog'lom shaxsning shakllanishida, uning oila ichidagi munosabati ota-onasining olgan tarbiyasi va farzandiga berayotgan tarbiyasiga bog'liqdir. Shaxs va jamiyat bir-biriga bog'liqdir.

Jamiyat jismoniy shaxslarsiz mavjud bo'lmaydi, ular doim bir-birini to'ldiradi. Shaxs - bu uning ong va faoliyatining individual qobiliyatlari va individa ifodalangan shaxsning intellektual madaniy axloqiy va ixtiyoriy xususiyatlarining dinamik, nisbattan barqaror yaxlitligi. Shaxs bu umumiy ijtimoiy va axloqiy, maxsus sinf, milliy va alohida shaxsning dialektlik birligi. Maxsus tarixiy holatlarda, shaxsiyat ijtimoiy tizim tomonidan belgilangan yaxlitlik kabi harakat qiladi. Shaxs bu ijtimoiy hodisa sifatida shaxsning haqiqati va turli xil ijtimoiy aloqalarning turli xil mavzularidir. Shaxsiylikning ijtimoiy fazilatlarini uning harakatlarida, munosabatlarida namoyon bo'ladi. Ushbu harakatlarga ko'ra, ma'lum darajada shaxsning ichki

dunyosida, ijobiy va salbiy fazilatlarining ma'naviy va axloqiy fazilatlarga baho berish mumkin.

Individ lotincha “individium” so'zidan kelib chiqqan bo'lib “bo'linmas”, “alohida”, “yagona” ma'nolarini anglatadi. Shaxsning shakllanishida harakat o'ziga xos omil sanaladi. Go'dak (chaqaloq) ham turli harakatlarni bajaradi. Biroq bu harakatlar keyinchalik reflekslar bo'lib, ongli ravishda emas balki shartsiz va shartli qo'zg'atuvchilarga javob tarzida yuz beradi. Go'dakda nutqning rivojlanishi shuningdek uning tomonidan tashkil etilayotgan harakatlar ongli ravishda sodir bo'la boshlashi va albatta ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtirokning ro'yi berishi shaxs shakllanishining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Shaxs deganda muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi.

Individual-yuqorida ta'kidlaganimizdek har bir shaxs o'ziga xos qaytarilmas dunyo. Dunyoda bir-biriga aynan uxshash bo'lgan ikki kishini topish juda mushkul. Odam tashqi qiyofasi, bo'yi -basti bilan boshqa biror kimsaga uxshashi mumkin, lekin fe'li, mijozi, va shaxs sifatidagi xususiyatlari nuqtayi nazaridan aynan bir xil insonlar bo'lmaydi. Hatto bir tuxumdan chiqqan egizaklarni ham faqri bo'ladi.

Shaxs-qaytarilmas, u o'z sifatleri va borligi bilan noyobdir ana shu qaytarilmaslik va noyoblikning asosida uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi.

REFERENCES

1. Omonov. A.O. O. & Haydarov. S.A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA FRIGIYA PODSHOLIGINING O'RNI VA AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(5).
2. Turg'Unboyeva, M., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA “O'TTIZ YILLIK URUSH” NING AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(5).
3. Ashirova, N. X. Q., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA QADIMGI HINDISTON MADANIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(5).
4. Yoriqulov, A. S. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA HIND SIVILIZATSIYASI O'RNI. *Scientific progress*, 1(5).
5. Rahimberdiyev, A. E. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA ELAM DAVLATCHILIGINING O'RNI VA AHAMIYATI. *Scientific progress*, 1(5).
6. Nomozov, M. M. O., & Haydarov, S. A. (2021). OZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLAR. *Scientific progress*, 1(5).
7. Fayziyeva, Y. I. Q., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA SURIYA VA FINIKIYA PODSHOLIGI O'RGANILISHI. *Scientific progress*, 1(5)

8. Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA FRANKLAR DAVLATI O'RNI VA ANAMYATI. *Scientific progress*, 1(5).
9. Амиркулович, X. С. (2021). ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАСВИРИЙ САЊЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. *Scientific progress*, 1(3).
10. Амиркулович, X. У. (2021). ТАРИХ ДАРСЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МИНИАТЮРАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ. *Scientific progress*, 1(3).
11. Хайдаров С. (2021). Ўзбекистон тарихини ўқитишда миллий миниатюрадан фойдаланиш (Бобурнома мисолида). *Academic Research in Educational Sciences*. 2 (7). 760-764.

BOBURNING SAMARQANDGA YURISHLARI

Boyto'rayev Sirojiddin Usmon o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

o'qituvchisi

Badalov Diyorbek Murodjon o'g'li

Qurbonov Doston Ilhom o'g'li

DTPI Pedagogika fakulteti

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzo Boburning bobo yurti Samarqand shahrini egallashga bo'lgan urinishlari, bir necha bir qo'lga kiritib, Shayboniyxon va Shayboniylar bilan janglardan so'ng yana tashlab chiqqani haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: "Eski shahar", Obirahmat, "laq-laq", Kuxak, Boburnoma, Biri shamol, Bog'i Bihisht.

KIRISH

Samarqand- sivilizatsiyaning qadimiy shaharlari va markazlaridan biri bo'lib, butun dunyo madaniyati va fani taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. O'zbek xalqi, O'rta Osiyoning barcha xalqlari boy va shonli tarixga ega bo'lgan O'rta Osiyo xalqlarining moddiy va ma'naviy hayotida katta rol o'ynagan Samarqand shahri bilan xaqli ravishda fahrlandilar.

Bu shahar Chingizxonning istilochilar yurishlari natijasida 1229-yilda shahar yer bilan yakson qilib yuborildi va so'ngra shahar Afrosiyob chegarasidan tashqarida bo'lgan yangi joyda, hozirgi "Eski shahar" territoriyasida vujudga keldi. Samarqand hayotining yangi davri XIV asrning oxirlariga to'g'ri kelib, bu davrda u Temuriylar davlatining poytaxtiga aylandi.

Temuriylar saltanati davrida Samarqand shahri gullab-yashnadi. Temuriy shaxzoda Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining yuksak mavqe'ga ega bo'lgan "Boburnoma" asarida bu shaharni juda go'zal tasvirlagan. Samarqand shahri – ajoyib orasta bir shahardir. Bu shaharning bir hususiyati borki, bunaqasi kamdan- kam shaharda bo'ladi, ya'ni har hunarmandning alohida bozori bor, bir-biriga aralashgan emas, bu qiziq rasmdir. Yaxshi novvoyliklari va oshpazliklari bordir. Olamda yaxshi qog'oz Samarqanddan chiqadi. Qog'oz juvozlariga suv butkul Konigildan keladi. Konigil- Siyohob yoqasidadirki, bu Qorasuvni Obirahmat ham deydilar. Samarqand qal'asining ichida yana bir qadimiy imorat bor. Uni Masjidi Laqlaqa deydilar. Uning gumbazi o'rtasida yerni tepsalar, butun gumbazdan "laq-laq" tovushi keladi, qiziq narsadir. Hech kim buning sirini bilmaydi.

Temuriy shahzoda, shoh va shoir Zahiriddin Muhammad bobur ana shunday

g'ozal shaharni egallashga bir necha bor urindi. Lekin taqdir taqozosi bilan Boburga Samarqandda muqim hukmronlik qilish nasib etmadi. Har gal bu yurtni tashlab chiqib ketishga majbur bo'ldi.

901 (1495-1496) yili shavvol oyida Buxoro va Hisor sultonlari bila birgalashib, Bobur Samarqand qamalida qatnashdi. Uch-to'rt oy davom etgan qamal natija bermadi. Qish havosi sovuq, shahar mudofaasi kuchli edi. Qamal qilganlar hech narsaga erisha olmay, o'z yurtlariga qaytdilar. 903 (1497-1498)- yili Samarqandda yuz bergan siyosiy boshboshdoqlikdan foydalanib, Bobur harbiy yurish qilib borib, Samarqandni egalladi.

“Boburnoma”da Samarqand taxtiga o'tirganligi haqida shunday yozilgan : “Samaqand taxtiga o'lturg'och, Samarqand beklarini burungudek o'q rrioyat va inoyat qildim. Bizning bila bo'lg'on beklarni ham faroxo'ri hollariga yarasha tarbiyat va shafkat qildim. Sulton Ahmad Tanbalning borasig'a rioyat ko'prak voqe bo'ldi. Ichki beklar chargasiga edi, ulug' beklar chargasida rioyat qildim. Samarqandikim, yetti oy muhozara qilib, tashvishlar bila olduk, avval kelganda cherik eliga o'lja- mo'ljadek nima tushub edi. Bir Samarqanddin o'zga jami viloyatlar mahga kirib edi , yo Sulton Ali mirzog'a bu kirgan viloyatlarni topib bo'lmas edi. Muncha talon-taroj tortg'on viloyatlardin nima olmaq xud nechuk muyassar bo'lg'ay edi”.

Bu Boburning Samarqand shahri va viloyatini birinchi bor o'z hukmiga o'tkazishi edi. Bobur Samarqandda yuz kun hukmronlik qildi. Andijonda fitna qo'zg'algani to'g'risida habar kelgach, u Andijon sari otlandi. Ammo Andijonni qaytarib olmoq iloji bo'lmadi. Samarqanddan ham mahrum bo'ldi. Bobur sarsonlikda qoldi.

Bobur va uning odamlari shahar va viloyatdan mahrum bo'lib, tentirab qoldilar. Ba'zi navkarlar Boburdan ajralib har tarafga keta boshladilar. Bobur o'ziga sodiq qolganodamlar bilan tog'lar osha, yaylovlar o'ta Kuxak daryosi bo'yiga yetib keldi. Bu vaqtda Bobur bilan ikki yuz qirq kishigina qolgan edi. Shu askar bilan Bobur 906 (1500) – yil Samarqandga hujum qilib uni egalladi. Shunda Bobur o'n to'qqiz yoshda edi. Bu Bobur tomonidan Samarqandning ikkinchi qayta egallanishi edi.

Bu yurish haqida ko'plab yozuvchilarimiz o'zlarining asarlarida turlicha tariflaganlar. Shularning birida :

“Cherik elining o'lchasi tugandi. Samarqandni olg'onda andoq xarob edikim, madan va tuxm vataqovig'a ehtiyoj bor edi. Chi joyi ulkim, kishi andin nima ola olg'ay. Bu jihatlardin cherik eli ko'p tanqislik tortdilar. Biz ham elga nima yetkura olmaduk. Uylarini ham sog'indilar. Biror-ikkirar qochmoqg'a yuz qo'yidilar. Avval kishikim qochdi Xonquli Bayonquli edi, yana Ibrohim Bekchik edi. Mo'g'ullar tamom qochdilar. So'ngra Ahmad Tanbal ham qochdi. Uzun Xasan Xojig'a o'zini xeyli muxlis va mutaqid tutar edi. Uzun Xasan ittifoqi birla qochqonlarning ba'zisig'a sazo berggaylar , ba'zisini bizning qoshimizga' yuborgaylar”- deya yozilgan.

Samarqand shahri egallanganidan so'ng shahar a'yonlari Boburga sadoqat izhor qildilar. Shoirlar bu g'alaba uchun “Fathi Bobur bahodurast, bidon” (Bilgil, Bobur

bahodir fathidir) deb tarix tushurdilar. Atrof viloyatlardan Boburga yordam uchun qo'shinlar kela boshladi. Bobur katta kuch yig'ib Saripul degan joyda Shayboniyxon qo'shini bilan to'qnashdi. Bu jangda Shayboniyxon qo'shini ustun chiqdi. Bobur o'z odamlari bilan shaharga kirib darvozalarni berkitdi. Shayboniyxon Samarqandni qamal qildi. Bobur qo'shini va Samarqand xalqi qamalda og'ir azoblarni boshdan kechirdilar. Shaharda oziq-ovqat qolmadi. Hech qayerdan yordam kelmadi. Boburning ba'zi lashkarboshilari o'z odamlari bilan shahardan chiqib, qocha boshladilar. Shu vaqt Shayboniyxon sulh taklif qildi. Bobur noiloj bu taklifni qabul qildi va bir guruh sodiq odamlari bilan Shayxzoda darvozasi orqali Samarqanddan chiqib ketdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur garchi ikkinchi bor yengilgan bo'lsada, ammo o'z yurtini mo'g'ullardan qaytarib olish niyyatidan hali hanuz qaytmagan edi. Shuning uchun shaxzoda Bobur yana yurti tomon oshiqdi.

Bobur 909 (1504-1504)-yili rabbiyul avval oyining oxirida Kobul va G'azna viloyatlarini egalladi. Boburning o'z vataniga qaytmoq yo'lidagi keyingi intilishlari ham muvaffaqiyatsiz chiqdi. Eron shohi Ismoil Safaviy Shayboniyxon ustidan g'alaba qozonganidan so'ng, shohning yordami bilan Bobur uchinchi bor Samarqandni oldi. Ammo siyosiy voqealarning borishi shunday bo'ldiki, Bobur bu safar ham Samarqandni qoldirib ketdi. Shundan keyin Boburga o'z ona vataniga qaytmoq nasib bo'lmadi.

Bobur o'z yurini qaytarib olish uchun qanchalik qattiq harakat qilsa ham, ammo taqdir taqozosi bilan unga bu baxt nasib etmadi. Shunday ekan u o'z asarida bu yurti ta'riflashni unutmadi, nafaqat unutish, balki bu yurti qancha ta'riflasa ham nihoyasiga yetkaza olmadi. Bu go'zal shahar Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur asaridan beqiyos o'rin olgan.

U “Boburnoma”da bu shaharni shunday tasvirlagan: Samarqand bog'larining tasvirida Bobur Bobokalonining bunyodkorligiga havas bilan boqqani, payti kelib o'zi ham shunday bog'larni yaratishni orzu qilgan bo'lishi mumkin: “ Amir Temur Samarqand shahrida ikki bog' solibtur, birikim yiroqroqtur, Bog'i Bo'ldudur, yovuqrog'i Bog'i Dilkushodur. Andin Feruza darvozasigacha xiyobon qilib, u ikki tarafida terak yig'ochlari ektirubdur. Dilkushoda ham ulug' ko'shk soldiribdur, ul ko'shkka Temurbekning Hinduston urushini tasvir qilibturlar. Yana Pushtayi Ko'xakningdomanasida Konigilning Qora suyi ustidakim, bu suvni Obi Raxmat ham derlar, bir bog'solibtur Naqshi Jahonga mavsum. Men ko'rgan mahalda bu bog' buzulub edi. Oti besh qolmaydur edi. Yana Samarqandning janubida Bog'i Chanordur, qal'aga yovuqtur. Yana Samarqandning kuyi yonida Bog'i Shamol va Bog'i Bihishttur”.

Zahiriddin Muhammad Bobur Samarqandga o'zgacha mehr bilan qaragan, bir umrunga intilgan. Samarqandni qo'lga kiritib, Sohibqiron Amir Temur Saltanatini tiklash uning eng buyuk orzusi edi. Ana shu maqsad yo'lida Bobur uzoq vaqt davomida jangu jadallar olib borgan. Va uch marta mazkur shaharni egallashga muvaffaq bo'lgan

(1497-1500-1511).

REFERENCES

1. I.M.Mo'minov "Samarqand Tarixi 1-qism"-T.: "FAN" nashriyoti, 1971
2. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi-T.: "SHARQ" n, 2017
3. Boburnoma-T.: "O'qituvchi" n, 2017
4. A.Qayumov "Zahiriddin Muhammad Bobur"-T.: "FAN" nashriyoti, 2008

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING XAYOL XUSUSIYATLARI	3
2	LITERATURE AND ITS ROLE IN HUMAN LIFE	7
3	KICHIK YOSHDAGI BOLALARGA (O'QUVCHILARGA) XORIJIY TILLARNI (INGILIZ TILINI) O'RGATISHNING INTERFAOL USULLARDA O'RGATISH METODIKASI	12
4	ПОЛОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ КОГНИТИВНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ	15
5	РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ	18
6	ADOPTED NEOLOGISMS INTO THE UZBEK LANGUAGE FROM ENGLISH LANGUAGE	21
7	HOW TO TRANSLATE NEOLOGISMS IN ENGLISH	24
8	ЁШЛАР ОРАСИДА ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИНИНГ НОҚОНУНИЙ МУОМАЛАСИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ ЎРНИ	28
9	INTEGRAL VA UNING TADBIQLARI	34
10	BIOLOGIYA FANINI O'QITISH METODLARI	38
11	NANO-BIOPHARMACEUTICS AND DRUG DELIVERY SYSTEMS BASED ON NANOPARTICLES	41
12	ДОРИВОР ЯНТОҚ - «САҲРО ПАМЗИ»	45
13	SURUNKALI ALLERGIK RINITNI DAVOLASHDA QICHITQI O'TNI QO'LLASH SAMARADORLIGI VA XAVFSIZLIG	54
14	LOYIHALAR BOSHQARUVIDA JAMOALARNING FAOLIYATIGA TURLI MOTIVATSIYA TURLARINING TA'SIRI	62
15	QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI EKSPORTINI MOLIYALASHTIRISHDA DAVLAT SUBSIDİYALARINING ROLI: XALQARO VA MAHALLIY TAJRIBA	72
16	TIJORAT BANKLARIDA XUSUSIY KAPITAL TO'GRISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH	77
17	MUDDATI O'TGAN DEBITOR VA KREDITOR QARZLAR AUDITI	83
18	TIJORAT BANKLARIDA XUSUSIY KAPITAL TO'G'RISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH	90
19	MUDDATI O'TGAN DEBITOR VA KREDITOR QARZLAR AUDITI	95

20	HISSIIY CHARCHOQNI YUZAGA KELTIRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR	103
21	PEDAGOGIK JAMOANING PSIXOLOGIK SALOMATLIGI	108
22	MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY SIFATLARNI SPORT O'YINLARI ORQALI SHAKLLANTIRISH	116
23	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QOGIRCHOQ TEATRI PERSONAJLARINI YASASH ORQALI BADIY IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH	120
24	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARNI JISMONIY TARBIYALASH SHAKLLARI, VOSITA VA USULLARI	125
25	TARBIYACHINING IJTIMOY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI	129
26	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ADABIYOT BILAN TANISHTIRISH USULLARI	134
27	DIDAKTIK O'YINLAR ASOSIDA BOLALARNING AQLIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI	137
28	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR MEHNAT FAOLIYATINI TASHKIL ETISH ORQALI AHLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH	140
29	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA AXLOQIY TARBIYANING UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI	144
30	O'YINCHOQLAR ASOSIDA AQLIY RIVOJLANTIRISH	148
31	INTERNATIONAL PROGRAM'S EFFECTS ON THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM	153
32	ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШ ШАРТНОМАЛАРИНИ ТУЗИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	157
33	FALSAFA TARIXI FAN SIFATIDA	163
34	TARBIYANING UMUMIY METODLARI VA O'QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. AQLIY, IQTISODIY VA EKOLOGIK TARBIYA	167
35	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR E'TIBORINING O'ZIGA XOSLIGI	170
36	BOLA PSIXOLOGIYASI BO'YICHA ILMIY TARAFDAN OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR	172
37	O'QUVCHILARNING DIQQATINI RIVOJLANTIRISH	176
38	O'ZBEKISTONDA PSIXOLOGIYA FANINING RIVOJLANISHI VA VUJUDGA KELISHI	179
39	ODAM, INSON, INDIVID SHAXS VA INDIVIDUALLIK TUSHUNCHALARI	183
40	BOBURNING SAMARQANDGA YURISHLARI	187

Eslatma!— **Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi jurnali** *ma'naviy – ma'rifiy* ilmiy ommabop jurnal, o'zbek, rus va ingliz tillarida bir oyda bir marotaba elektron tarzda internet tarmog'ida tarqatiladi va nufuzli xalqaro bazalarda indekslanadi.

Bosh muharrir:
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib:
Vahobov Adxamjon Bahodirovich

Dizayn muharriri:
Xoliqov Tohirjon Shavkatjon o'g'li